

Т. І. Шамякіна

СЛАВЯНСКАЯ МИФАЛОГИЯ

Т. І. ШАМЯКІНА

**СЛАВЯНСКАЯ МІФАЛОГІЯ
КУРС ЛЕКЦЫЙ**

*для студэнтаў-філолагаў
спецыяльнасцей 1-21 05 01 Беларуская філалогія,
1-21 05 02 Руская філалогія*

МІНСК
“РІВШ”
2005

УДК [811.16 + 821.16.09](075.8)

ББК 81.2я73

Ш 19

Курс лекцый рэкамендаваны да друку саветам філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(пракакол № 2 ад 20 лістапада 2003 г.)

Р э ц е н з е н т ы :

доктар філалагічных навук, першы прарэктар
УА “Нацыянальная акадэмія мастацтваў” *В. А. Максімовіч*;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэорыі літаратуры філалагічнага
факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта *Р. М. Кавалёва*;
кандыдат філалагічных навук, заг. кафедры журналістыкі УА “Інстытут
парламентарызму і прадпрыймальніцтва” *І. Л. Шаўлякова-Барзенка*

Шамякіна, Т. І.

Ш 19 Славянская міфалогія: курс лекцый для студэнтаў-філолагаў /
Т. І. Шамякіна. – Мн. : РІВШ, 2005. – 156 с.
ISBN 985-6741-91-2.

Першы ў Беларусі аўтарскі курс лекцый па вузаўскай вучэбнай дысцыпліне
“Славянская міфалогія”, створаны на аснове адпаведнай тыпавай праграмы.
Курс лекцый грунтуецца на дасягненнях сусветнай і беларускай міфалогіі як
навукі ў яе сувязях з іншымі гуманітарнымі дысцыплінамі – філасофіяй,
фалькларыстыкай, літаратуразнаўствам, лінгвістыкай, гісторыяй грамадства,
культуралогіяй, рэлігіязнаўствам, семіётыкай. Курс лекцый уяўляе сабою
сістэматызаванае выкладанне касмалогіі і касмагоніі, пантэона багоў, ніжэйшых
духаў, календару і язычніцкай абраднасці славян, перш за ўсё ўсходніх. У кнізе
прыводзіцца разгорнутая характарыстыка асноўных міфалагічных паняццяў.

Адрасавана студэнтам-філолагам, магістрантам, аспірантам, а таксама ўсім,
каго цікавяць гістарычныя вытокі славянскай культуры.

УДК [811.16 + 821.16.09](075.8)

ББК 81.2я73

ISBN 985-6741-91-2

© Шамякіна Т. І., 2005

© Афармленне. ДУА “Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы”, 2005

МЕТАДЫЧНЫЯ РЕКАМЕНДАЦЫІ ДА КУРСА ЛЕКЦЫЙ

“Славянская міфалогія” – аўтарскі курс лекцый, які ўяўляе сабою поўнае выкладанне дысцыпліны ў адпаведнасці з праграмай “Славянская міфалогія”. Курс арыентаваны на падручнік (пад грыфам Міністэрства адукацыі) Т.І. Шамякінай “Міфалогія Беларусі. Нарысы”, аднак у параўнанні з ім значна мадэрнізаваны з улікам найноўшых дасягненняў у гуманітарных навуках.

Мэта курса лекцый – пазнаёміць студэнтаў з асноўнымі міфалагічнымі паняццямі і імёнамі, развіццём міфалогіі як навукі, яе значэннем у сучаснай гуманітарнай сістэме ведаў, увесці нацыянальную (рэгіянальную) міфалогію ў кантэкст сусветнай, прадставіць цэласную карціну духоўнага жыцця нашых прадкаў.

Курс дастаткова поўны, хоць засталася яшчэ шмат невытлумачаных пытанняў, ці праблем, якія пакуль залішне цяжкія для студэнтаў першых курсаў. Падыход аўтара – культуралагічны: пэўнае паняцце паўстае ў розных сувязях і стасунках, у розных абліччах у залежнасці ад культурнага кантэксту. Асноўная ўвага надаецца міфалагічным вытокаў фальклору, літаратуры, выяўленчага мастацтва, некаторым формам грамадскай свядомасці, перш за ўсё рэлігіі ды філасофіі. У кожнай лекцыі акцэнтаецца ўвага на найноўшых дасягненнях навук – не толькі гуманітарных, але і прыродазнаўчых (фізікі, астраноміі, біялогіі, фізіялогіі, генетыкі, біяхіміі і інш.).

Практыка выкладання курса паказала, што ён значна актывізуе пазнавальныя запатрабаванні студэнтаў, спрыяе развіццю творчага мыслення, садзейнічае ўзбагачэнню фантазіі, стымулюе цікавасць да навукі, да светапоглядных праблем. У курс уведзены ідэалагічныя пытанні: звяртаецца ўвага на стварэнне ў некаторых замежных і расійскіх СМІ сучасных міфаў, ідэалагічных клішэ, стэрэатыпаў, што насаджаюцца ў масавай грамадскай свядомасці (па сутнасці з іх дапамогай “наркатызуецца” насельніцтва). У прыватнасці, у курс уведзены новы раздзел “Вербальная магія”, які прысвечаны нейра-лінгвістычнаму праграмаванню (сугестыўнаму ўздзеянню) у СМІ.

Курс разбіты на лекцыі. Перад выкладаннем матэрыялу даецца план лекцыі, у канцы яе – пытанні і заданні, якія ў значнай ступені структуруюць матэрыял і садзейнічаюць яго лепшаму засваенню. У канцы курса даецца асноўная літаратура, а дадатковыя крыніцы па кожнай лекцыі прадстаўлены ў выдадзенай праграме “Славянская міфалогія”. Даты, а таксама імёны пісьменнікаў, мастакоў патрабуюць запамінання; што тычыцца навукоўцаў, даследчыкаў, тут дастаткова ведаць толькі прозвішчы.

Для лепшага засваення матэрыялу ў гэксце выкарыстаны пэўныя графічныя сродкі, у прыватнасці: 1) імёны міфалагічных персанажаў пішуцца вялікімі літарамі; 2) імёны даследчыкаў, пісьменнікаў, сакральныя мясціны адпаведным чынам вылучаюцца ў гэксце; 3) словы “Бог”, “Хрыстос” вылучаюцца і тлустым шрыфтам, і курсівам, што падкрэслівае іх важнасць; калі ж гаворка ідзе пра язычніцкага бога, слова “бог” пішацца з маленькай літары; 4) навуковыя паняцці і палажэнні, якія неабходна запомніць, выдзяляюцца курсівам; 5) тэарэтычныя палажэнні, на якіх акцэнтуюцца ўвага, падкрэслены; 6) падкрэслены і назвы фальклорных, літаратурных жанраў; 7) словы, што абазначаюць астранамічныя, геаграфічныя паняцці і адначасова міфалагічныя персанажы (напрыклад, сонца, месяц), адпаведным чынам пішуцца або з маленькай літары (калі аб’екты на небе), або з вялікай (калі назвы свяцілаў), або поўнасьцю вялікімі літарамі.

Лекцыя 1. МІФАЛОГІЯ ЯК НАВУКА

- 1. Значэнне міфалогіі як навукі.*
- 2. Міфалогія і фіталагія. Тыпы мастацкага міфалагізму.*
- 3. Міфалогія і іншыя формы грамадскай свядомасці: рэлігія, мараль, палітыка, навук, мастацтва.*
- 4. Асаблівасці міфалагічнага светаадчування.*
- 5. Характарыстыка міфа.*
- 6. Крыніцы вывучэння міфалогіі.*

Вышэйшае дасягненне навуковай думкі XX ст. – зварот да навуковага вопыту архаікі, да праблем увогуле духу. Вынікам новых гуманітарных арыентацый стала пераацэнка звыклых паняццяў. Многія з іх пачалі тлумачыцца інакш – намнога шырэй. З другога боку, пераацэнка традыцыйных каштоўнасцей выявілася ў тым, што на перакрываванні пацяццяў шырокага гуманітарнага профілю апынуліся з’явы культуры, якія раней знаходзіліся на перыферыі навуковых інтарэсаў. Такой з’явай і выступае міф. У апошнія стагоддзі ён набыў у поўным сэнсе слова універсальны статус, а гэта, у сваю чаргу, садзейнічала пераасэнсаванню некаторых фундаментальных перадумоў гуманітарных ведаў.

З сярэдзіны 80-х гг. XX ст. у СССР узнікла цікавасць, з аднаго боку, да хрысціянства (набліжалася 1000-годдзе Хрышчэння Русі), з другога боку, да язычніцкага мінулага розных этнасаў. Такі грамадскі інтарэс звязаны не толькі з гарбачоўскай свабодай слова, друку, агульнай дэмакратызацыяй жыцця ў краіне, але і з глабальнымі працэсамі, абумоўленымі эпохай fin de siècle (канца стагоддзя) і тысячагоддзя, а таксама адчуваннем несумненнай блізкай змены культурнай парадыгмы, што мы і назіраем сёння, ужо ў пачатку XXI ст.: узрастае цікавасць да

духоўных праблем, да таямніц чалавечай псіхікі, а таксама адчуваецца тэндэнцыя набліжэння адно да другога навукі і рэлігіі. Апошняя тэндэнцыя, магчыма, стане вызначальнай менавіта ў XXI ст.

Узрастанне ролі і значэння міфалогіі як навукі звязана якраз з названымі працэсамі і тэндэнцыямі. Сусветна вядомы культуролог (румынскага паходжання) **М. Эліадэ** адзначаў, што разуменне міфа аднойчы будзе аднесена да найбольш важных адкрыццяў XX ст. Выдатны рускі філолаг **Д.С. Ліхачоў** гаварыў, што расшыфроўка міфаў будзе, магчыма, найбольш прыкметным дасягненнем у гуманітарных навуках XXI ст. Сучасны нямецкі філосаф **Г. Гадамер** лічыць, што “міфы – першадумкі чалавецтва”.

Чаму ж міфалогія атрымоўвае такую высокую ацэнку, чаму разуменне міфаў настолькі важна ў наш час?

Міфалогія – форма свядомасці, асаблівы працэс мыслення, які захаваўся з самых архаічных часоў; дзейнічае ён і сёння, знаходзячы праяўленне далёка не толькі ў мастацтве, у паэзіі, але і ў палітыцы, ідэалогіі, рэкламе.

Слова “міфалогія” неабходна разумець у двух сэнсах – аб’ектыўным і метамоўным: 1) як сістэму міфаў таго ці іншага народа, рэгіёна, усяго свету (збор паданняў, легендаў, эпас архаічных этнасаў) і 2) як навуку пра міфы.

Міфалогію вывучаюць самыя розныя навукі: фалькларыстыка, этнаграфія, літаратуразнаўства, мастацтвазнаўства, лінгвістыка, культуралогія, гісторыя, філасофія, псіхалогія, сацыялогія.

Міф – у аснове ўсіх нацыянальных культур. У тым выпадку, калі працэс развіцця таго ці іншага народа пачаўся гістарычна не так даўно і ў яго няма сваёй старажытнай міфалогіі, ён стварае сучасную. Але без міфалогіі, якую можна назваць “нацыянальнай ідэяй”, не абыходзіцца ні адзін этнас. Міфы садзейнічаюць яднанню грамадства, удзельнічаюць у фарміраванні менталітэту народа праз захаванне пэўных стэрэатыпаў мыслення і паводзін. Міфалогія – не казкі і не фантастычныя ўяўленні – гэта *абагулены вопыт жыццядзейнасці продкаў, адлюстраваны і захаваны праз сістэму вобразаў.*

Сучасныя вучоныя-міфалагі звычайна звяртаюць увагу на тое, што міфалогія – *народны аналаг навукі*, бо яна занатавала найбагацейшыя веды нашых продкаў пра Прыроду. Я ж пісала даўней, што міф – народная філасофія, *філасофія ў вобразах*. Гэта важна для філалагаў-літаратуразнаўцаў, бо літаратура заўсёды ставіла і вырашала тыя ці іншыя філасофскія праблемы. Аднак найбольш аб’ядноўвае прыгожае пісьменства і міфалогію сам *тып мыслення, заснаваны на фантазіі.*

Міфы – *сюжэты*, што выяўляюць розныя аспекты чалавечай самасвядомасці, а сюжэтнасць мае непасрэднае дачыненне да мастацкай слоўнай творчасці. *Міф наскрозь сімвалічны* – самы сімвалічны з усіх з’яў,

заснаваных на слове. Некаторыя сімвалы прадстаўлены ў *нарatywнай* (апавядальнай) форме, што прама дазваляе адносіць іх да літаратуры. У міфе можна знайсці мноства сэнсавых пластоў – гэтаксама, як у кожным таленавітым мастацкім творы, але сімвалізм міфа глыбейшы. Міф – універсальная мадэль для пабудовы сімвалаў. Паводле насычанасці, згушчэння сэнсаў можна вывесці наступную формулу: *вобраз – метафара – сімвал – міф*. Разгортваючы формулу наадварот, атрымаем фармаванне згаданых паняццяў у часе.

У прынцыпе ўсё *тыповое* мае адносіны да міфалогіі, а стварэнне тыпаў лічыцца адным з вышэйшых дасягненняў мастацкай літаратуры. Але міф стварае тыповыя мадэлі і для ўсяго грамадства. Такого кшталту мадэлі называюцца *архетыпамі*. Гэта адно з важнейшых паняццяў не толькі міфалогіі як навукі, але і псіхалогіі, этналінгвістыкі, сацыялогіі і некаторых іншых дысцыплін. Міфалогія складаецца з архетыпаў, на якія, як на стрыжань, насаджваюцца вобразы і ўяўленні магіі, рэлігіі, палітыкі, мастацтва.

Міф – бязмежны выток і *вобразаў-тропаў* прыгожага пісьменства. У літаратуры аўтарскае мысленне напластоўваецца на мысленне міфалагічнае, нараджаючы па сутнасці новы міф. Менавіта ў “розніцы” паміж першасным і другасным (аўтарскім) міфамі хаваецца закладзены пісьменнікам сэнс, *падтэкст*. Глыбінныя сэнсы і значэнні выяўляюцца таксама і праз аўтарскую падсвядомасць. Паколькі міф – асаблівы тып мыслення, ён непасрэдна праяўляецца ў мове. Моўныя *міфемы* можна знайсці практычна ў кожным тэксце. Так што і з гэтага боку міфалогія звязана з філалогіяй.

Многія пісьменнікі мадэлявалі і мадэлююць рэчаіснасць паводле законаў міфалагічнага мыслення.

Тыпы мастацкай міфалагізацыі:

1. Стварэнне сваёй арыгінальнай сістэмы міфалагем (характэрна ў асноўным для пісьменнікаў-рамантыкаў – **Адама Міцкевіча, Мікалая Гоголя, Эрнста Тэадора Амадэя Гофмана**).

2. Аднаўленне глыбінных міфа-сінкрэтычных структур мыслення (напрыклад, ваўкалацтва, двойніцтва персанажаў – у **Фёдара Дастаеўскага, Генрыха Сянкевіча, Яна Баршчэўскага**).

3. Рэканструкцыя старажытных міфалагічных сюжэтаў, іх сучасная інтэрпрэтацыя (біблейскія сімвалы ў **Васіля Быкава, Вячаслава Адамчыка, Уладзіміра Караткевіча, Алеся Разанава**).

4. Увядзенне асобных міфалагічных матываў і персанажаў, узбагачэнне канкрэтна-гістарычных вобразаў універсальным сэнсам (**Янка Купала, Максім Багдановіч, Васіль Быкаў, Уладзімір Караткевіч**).

5. Паказ-аднаўленне фальклорных і этнічных пластоў нацыянальнага быцця, дзе яшчэ захаваліся элементы міфалагічнага светасузірвання (Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Ян Баршчэўскі).

6. Прытчавасць, лірыка-філасофская медытацыя, арыентаваная на архетыповыя канстанты чалавечага і прыроднага быцця: дом, хлеб, дарога, вада, гара, любоў і г. д. (Янка Купала, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, сучасныя пісьменнікі постмадэрнізму).

Міф больш характэрны для архаікі, але наш час таксама напоўнены міфамі, толькі мы не разумеем, што гэта міфы. Міфалогія вельмі жывучая, можна сказаць, несмяротная форма фантазіі. Міфалагічны светапогляд існаваў заўсёды і не знікне ніколі. Нават у наш прагматычны час людзі працягваюць верыць у чуд, а такая вера і ёсць праяўленне міфалагічнай свядомасці. Міфы – найперш псіхічныя, псіхасацыяльныя феномены, таму міфатворчасць – частка і дзяржаўнай палітыкі. Наша жыццё і па сёння застаецца пад уладай магаў-міфатворцаў. Ідэалогія і палітыка вельмі шырока выкарыстоўваюць міфалогію і яе сімвалы. Часам гэта праяўляецца ўскосна, напрыклад, у рэкламе. Стваральнікі рэкламы прама гавораць: каб прадаць нейкі тавар, неабходна стварыць яму міф, легенду (а таварам, на жаль, сёння робіцца ўсё, нават чалавек-творца). Але ў цэлым, у глабальным плане, міфалогія дапамагае знайсці нацыянальную ідэю, правільна зразумець уласную *харызму* (тое, што надае народу адметнасць) і асноўныя этнічныя архетыпы, рацыянальна ўсвядоміць і інтуітыўна адчуць свае гістарычнае і геапалітычнае прызначэнне.

Звычайна лічыцца, што навуковы і міфалагічны светапогляды – антаганісты. Але і сама навука напоўнена міфамі. Уласна, развіццё навукі – гэта пастаяннае адмаўленне адных міфаў і замена іх іншымі. Толькі тое, што можна правярць практыкай, – не міф. Інакш кажучы, калі на аснове таго ці іншага закона, адкрытага навукай, можна пабудаваць працуючы прыбор, механізм, машыну, – толькі тады можна гаварыць пра сапраўдную навуку, пра пазнанне законаў прыроды.

Сучасны даследчык міфалогіі адзначае: “Міфалогія – гэта асаблівы, таямнічы, вечны свет, створаны чалавекам для таго, каб растлумачыць прыроду, космас і самога сябе, каб зразумець тую сілу, якая усім кіруе <...> Міфалогія такая ж разнастайная і шматтабличная, як уласна чалавек і яго культура <...> Міфалогія валодае патаемнай, неадназначнай, сімвалічнай і вельмі прыгожай мовай, што адлюстроўвае мудрасць, шуканні, спакусы, страх і надзеі незлічоных пакаленняў” [Ю. Антонян]. Я ж лічу, што міфы – гэта выяўленне імкнення калектыўнага чалавечага розуму наблізіцца да спасціжэння сапраўднай задумы *Творцы Сусвету*. Міф заснаваны на веры ў Бога і бессмяротнасць. Галоўная цікавасць міфа – *Бог і душа чалавека*. Асабліваць міфа і ў тым, што ён імкнецца разгадаць тое, што немагчыма разгадаць да канца: чалавека, прыроду, космас, нараджэнне і смерць, сэнс быцця, існаванне ў іншасвеце. Усё таямнічае, да канца неразгаданае, містычнае называецца *сакральным* – паняцце, таксама адно з галоўных у міфалогіі.

Асаблівасці міфалогіі як светаадчування:

1. Міф адлюстроўвае рэальнасць, але адлюстроўвае яе надзвычай своеасаблівая. Ён ніколі не адэкватны рэальнасці – гэта не фатаграфія; міф гаворыць мовай знакаў, сімвалаў, архетыпаў. Ад іншых формаў пазнання (напрыклад, навуковага) міф адрозніваецца тым, што заўсёды і ва ўсім абапіраецца на звышнатуральнае, містычнае і аперыруе імі. Міфалогія – знакавая сістэма, сімвалічная “мова”, у тэрмінах якой чалавек мадэляваў, абагульняў з’явы свету. Усё ў існым міф імкнуўся растлумачыць, перадаць менш вядомае праз больш вядомае. Паводле гэтакага ж прынцыпу пабудаваны *метафары* ў мове. Міф заўсёды абагульняе, але – праз канкрэтнасць.

2. Міф – з’ява пастаянная і нязменная для ўсіх людзей і ва ўсе часы. Мадэлі, сюжэты і нават дэталі з міфаў сустракаюцца паўсюль. Найбольш агульныя мадэлі называюцца, як ўжо было адзначана, *архетыпамі*. Міф – тое, што дайшло ад продкаў, закладзена генетычна, закадзіравана ў нашых генах, значыць, уваходзіць у структуру падсвядомасці.

3. Міф – расповед пра падзеі, што былі да пісьмовай гісторыі, і пра падзеі, што толькі адбудуцца некалі. Міф – залаты ланцуг, які злучае мінулае, сучаснае і будучае.

4. Міф – своеасаблівая мова, што апісвае рэаліі, якія знаходзяцца па-за нашымі пачуццямі. Ён запаўняе мяжу паміж вобразамі *падсвядомасці* і мовай *логікі*.

5. Міф садзейнічае самавызначэнню этнасаў (родаў, плямёнаў, нацый), фармуе нацыянальны светапогляд.

6. Міф – неабходны элемент ва ўсіх маральных кодэксах. Мараль выводзілася з міфалогіі, з рэлігійных вераванняў.

7. Міфалогія – комплекс уяўленняў, які надае жыццю сэнс. Яна дапамагае асобным людзям, усяму грамадству адэкватна прыстасоўвацца да асяроддзя.

8. Міфалогія занатавала стасункі чалавека і прыроды. Гэта звездзеная ў адну сістэму назіранні чалавека над прыродай, максімальна абагулены вопыт, праяўлены праз сістэму вобразаў. Міф заснаваны на тым, што ў Космасе літаральна ўсё знаходзіцца ў сувязі. Чалавек уключаны ў агульны кругаварот, не стаіць над прыродай, а жыве суладна з ёю. Мы намнога больш залежым ад прыроды, ад Космаса, чым уяўляем. І мы знішчаем, падаўляем прыроду, а нашы продкі мудра да яе прыстасоўваліся і ўнутры яе гарманічна існавалі.

9. Міфы, рэлігіі (якія ўзніклі з міфалогіі), легенды і паданні літаральна ўсіх народаў свету зыходзяць з існавання – у нейкі час і ў нейкім месцы – асаблівых ведаў, намнога багацейшыя за нашы сённяшнія веды. Цяперашнім часам і навука схіляецца да думкі, што міфалогія – гэта зашыфраваныя ў сімвалічнай форме старажытныя веды. Увасабленнем такога кшталту ведаў у міфах было Залатое Руно, Жар-птушка, філасофскі

камень, які шукалі алхімікі яшчэ нават у эпоху Адраджэння. У старажытнасці веды захоўвалі жрацы-вешчуну (па-руску “волхвы”).

10. Міфалогія з’яўляецца асновай, важнейшым падмуркам культуры чалавецтва.

Звычайна думаюць, што міф – тая ж казка, інакш кажучы, вымысел, фантазія. На самай справе, усё наадварот: міф – гэта найбольш поўнае асэнсаванне рэчаіснасці, найбольш багатая мадэль свету. Безумоўна, мы, людзі XXI ст., пасміхаемся з багоў антычнасці ці са славянскіх. Увогуле сучасная цывілізацыя – матэрыялістычная. Але культура чалавецтва заўсёды зыходзіла з існавання яшчэ аднаго свету, акрамя матэрыяльнага, – *іншага свету*. Сёння яго называюць “Тонкі Свет”. Праўда, у наш час існуе асаблівая міфалогія – не менш багатая за старажытную, але заснаваная на зусім іншай, сацыялагічнай, парадыгме: яна часта звязана з ідэалогіяй, з палітыкай. Аднак людзі працягваюць верыць у бессмяротнасць і не могуць прымірыцца з думкай, што пасля смерці – небыццё.

У цэлым жа для міфа характэрна:

- а) сакралізацыя часу першастварэння;
- б) неразделенасць вобраза і значэння;
- в) усеагульнае адухаўленне і персаніфікацыя;
- г) моцная сувязь з рытуалам;
- д) цыклічная мадэль часу;
- е) метафарызм;
- ё) сімвалізм;
- ж) сінтэтызм, дзякуючы якому з міфалогіі генетычна паходзяць: філасофія, рэлігія, мастацтва, нават навука;
- з) гармонія, цэласны і ў многім эстэтычны падыход да свету.

Асноўныя аб’екты цікавасці міфалогіі – нябачны свет, чуд, а таксама смерць-уваскрэсенне. На працягу ўсёй гісторыі людзі раздзялялі свет на бачны і нябачны. У язычніцтве *нябачны свет* – багі, што персаніфікуюць сілы прыроды, духі локусаў (пэўнай прасторы); у хрысціянстве – Бог, анёлы, дэмань, душы жывых і памерлых; у філасофіі – свет з’яў і свет прычын, свет рэчаў і свет ідэй; у навуцы – мікравелічыні, мікробы. Ёсць рэчы і з’явы, існаванне якіх не выклікае сумнення, але іх немагчыма увасобіць у тэрмінах нейкіх вымярэнняў: усе ідэі, вобразы, успаміны, снабачанні – таксама па сутнасці нябачны свет. Сапраўды, псіхіка чалавека – як бы чацвёртае вымярэнне. Думка рухаецца ў ім – для яе няма перашкод. Мы самі – чатырохмерныя істоты і звернуты да трохмернай прасторы толькі адным сваім бокам. Большая ж наша частка – у чацвёртым вымярэнні, але мы, на жаль, пра гэта не памятаем: жывём у чатырохмерным свеце, а ўсведамляем сябе ў трохмерным. Чацвёртае вымярэнне – унутры нас.

Чалавек ніколі не мог пераканаць сябе ў ідэі смерці – залішне многае ёй супярэчыла. Вось чаму ідэяй вечнага адраджэння прасякнуты ўсе міфалагічныя сістэмы свету, шматлікія рытуалы: рэлігійныя (Ражство,

Вялікдзень), фальклорныя (Маслянка), а таксама мастацтва – тэатр, прыгожае пісьменства, жывапіс.

Міф мадэлюе новую, вышэйшую рэальнасць, як і мастацтва. А з рэлігіяй міф звязвае тое, што ён дае накірунак у жыцці, арыенціры ў космасе. Міф застаецца міфам, пакуль у яго вераць. Як толькі вера страчана, міф ператвараецца ў мастацкі твор: эпас, казку, драму і інш. Калі ж вера, наадварот, умацняецца і дапаўняецца вытанчанай філасофіяй, міф арганічна перарастае ў рэлігію.

Такім чынам, міфалогія – не збор казачак ды легендаў. Гэта тып мыслення, які дамінуе ў гісторыі чалавецтва.

Асноўныя крыніцы вывучэння міфалогіі:

а) помнікі так званай ведыйскай (ад Веды) традыцыі і індыйскія нацыянальныя літаратурныя эпасы: “Рыгведа”, “Упанішады”, “Махабхарата”, “Рамаіа”;

б) помнікі іранскай, зараастрыйскай традыцыі – “Авеста”, “Шахнамэ” **Фірдоусі**;

в) помнікі грэчаскай і рымскай міфалогіі: паэмы **Гамера** “Іліяда” і “Адысея”, “Тэагонія” **Гесіёда**, “Міфалагічная бібліятэка” **Апаладора**, “Пра прыроду багоў” **Цыцэрона**, “Пра Ісіду і Асірыса” **Плутарха**;

г) пра германскую і кельцкую міфалогію захаваліся працы **Карнелія Тацыта**, **Юлія Цэзара**, **Годфрыда Манмуцкага**, цыкл пра караля Артура ў розных распевах, “Старэйшая Эда”, “Малодшая Эда” і “Круг зямны” **Сноры Стурлусона** і інш.;

д) Славянскую міфалогію можна вывучаць на аснове Поўнага збору рускіх летапісаў, “Слова аб палку Ігаравым”, заходніх хронікаў пра германцаў і іх суседзяў, напрыклад, твораў **Адама Брэменскага**, **Саксона Граматыка**; сведчанняў арабскіх падарожнікаў (**Ібн Фалдана**, **Аль Масудзі**); працы **Я. Длугоша** “Гісторыя Польшчы” і больш позніх польскіх і літоўскіх гісторыкаў – **Я. Стрыкоўскага**, **Ч. Мяхоўскага**; чэшскага сярэднявечнага слоўніку “*Mater Verborum*”; павучэнняў, жыццяў святых; фальклорных крыніц; моўных фактаў; археалагічных сведчанняў.

Увесь лекцыйны курс “Славянская міфалогія” умоўна падзяляецца на тры вялікія цыклы: 1) касмаганічныя міфы, што гавораць пра Космас, Сусвет, планеты і зоркі; 2) гістарычныя міфы, якія распавядаюць пра паходжанне чалавека, рас і славянскіх этнасаў; 3) цыклічныя міфы, звязаныя з прыродным каляндарным колам і кругам чалавечага жыцця.

ПЫТАННІ ДЛІА ЗАСВАЕННЯ І САМАПРАВЕРКІ

1. Перапішыце асноўныя асаблівасці міфалогіі як тыпу свядомасці, як “паэтычнай філасофіі”.

2. Што аб’ядноўвае міфалогію з іншымі формамі грамадскай свядомасці – навукай, рэлігіяй, мастацтвам?

3. Назавіце асноўныя праблемы міфалогіі і аб’екты яе цікавасці.

4. Чаму міфалогію можна лічыць філалагічнай дысцыплінай?
5. Як праяўляецца міфалагізм у мастацкай літаратуры?
6. Якія асноўныя паняцці, неабходныя для разумення курса “Міфалогія”, вы запамнілі?
7. На аснове якіх крыніц вывучаецца міфалогія?

Лекцыя 2. ПСІХАЛАГІЧНА-САЦЫЯЛЬНЫЯ ВЫТОКІ МІФАЛОГІІ, ЯЕ РАННІЯ ФОРМЫ. ТАТЭМІЗМ

1. *Старажытныя вераванні эпохі палеаліту – аснова міфалогіі.*
2. *Паняцце татэмізму. Фарміраванне на яго аснове культуры продкаў.*
3. *Асноўныя віды сувязі чалавека і жывёлы.*

Глебай, на якой узрасла міфалогія, з’яўляюцца старажытныя вераванні людзей эпохі палеаліту і неаліту – татэмізм, анімізм, магія.

Часавы абсяг нашага даследавання – пачынаючы прыкладна з X тыс. да н. э. Чаму менавіта дванаццаць тысяч гадоў? Справа ў тым, што з X тыс. да н.э. пачаўся новы этап у гісторыі чалавецтва пасля глабальнага катаклізму, у выніку якога нават змясцілася зямная вось: Зямля нахілілася (магчыма, у выніку ўдару асцяроіда) на 23,5 градусы і з таго моманту рухаецца вакол Сонца як бы трохі лежачы на баку. Мяркуюць, што да ўсепланетнай катастрофы (умоўна названай Патопам) на нашай планеце існавала Суперцывілізацыя, якая загінула, але веды пра якую часткова захаваліся ў міфах. Пасля “кульбіту” Зямлі ў Сібіры імгненна ўзнікла вечная мерзлата (вось чаму ў страўніках умароджаных у лёд мамантаў нават засталася неперавараная ежа), а на нашай тэрыторыі вельмі хутка растаяў ледавік. Чалавецтва ж у значнай ступені дэградавала. Але частка ведаў ацалела. Праўда, далёка не ўсё насельніцтва ім валодала, а толькі асобныя яго прадстаўнікі – шаманы, жрацы, ёгі, вешчуны. Своеасаблівая навука, якая захавалася ад дакатастрофнай цывілізацыі, найлепш праявілася ў магіі. Міфы таксама можна разглядаць як зашыфраваныя веды, што засталіся ад ранейшай – хутчэй за ўсё, біялагічнай – цывілізацыі і набылі казачную форму.

Адной з найбольш ярскравых псіхалагічна-сацыяльных адметнасцей старажытнага мыслення з’яўляецца татэмізм.

Перш чым гаварыць пра названую з’яву, нагадаем, што чалавек у XX ст. хрысціянскай эры, як бы сцвярджаючы сваю канчатковую ўладу над прыродай, назваў жывёл “братамі нашымі меншымі”. Але людзі эпохі архаікі лічылі жывёл не малодшымі, а старэйшымі братамі, больш за тое – продкамі. Яны пастаянна шукалі аналогіі сваім пабуджэнням і адчуванням у прыродных аб’ектах, імкнуліся зразумець першашпрычыны ўсяго, што назіралі, у тым ліку саміх сябе. Паколькі звяры былі дужэйшыя і спрытнейшыя за людзей, апошнія жадалі быць падобныя да жывёл.

Татэмiзм – гэта абагаўленне жывёл, прызнанне iх сваiмi родзiчамi, продкамi; вера, што сямья цi род, цi племя паходзiць ад жывёлi. Татэмiстычныя мiфы – не што iншае, як гiсторыi паходжання розных этнiчных груп. Татэмiзм – сусветная з’ява, прычым фiксуецца ў некаторых плямёнаў Афрыкi, Паўднёвай Амерыкi, Аўстралii, Палiнезii i сёння. У творах **Фенiмора Купера**, вядомага амерыканскага пiсьменнiка ХIХ ст., iндзейцы пастаянна з гонарам падкрэслiваюць: “Мой татэм – арол”, “Мой татэм – кайот”; згадваюць i iншыя татэмы, а гэта значыць – сваiх продкаў. Такiм чынам, татэм – яшчэ не бог, а продак. Татэмiзм прадугледжваў пэўныя абрады, дзе мiф адыгрываў ролю сцэнарыя.

Каб лепш зразумець надзвычай шматгранную з’яву татэмiзму, я распрацавала сiстэму сувязей чалавека i жывёлi:

1. Жывёла – рытуальная ежа.

Магчыма, у данатопанай Суперцывiлiзацii людзi мяса не ўжывалi, але пасля катастрофы вымушаны былi перайсцi на мясную ежу. Некаторыя старажытныя плямёны палявалi на татэмную жывёлу. З’еўшы кавалак, напрыклад, алена, чалавек сам адчуваў сябе трохi аленам: яго субстанцыя растваралася ў цэле чалавека. I сёння ж шырока ўжываецца на рускай мове выраз з выкарыстаннем каламбуру: “Человек есть то, что он ест”. Гэта добра разумелi продкi.

У сучасных малых народаў, напрыклад, кетаў Сiбiры захавалася ўжыванне татэмнай жывёлi (мядзведзя) толькi раз на год – падчас спецыяльнага свята, якое прызвана сiмвалiзаваць сувязь племенi з татэмным продкам. Кеты вераць, што забiты ў пэўны час i ўжыты ў выглядзе харчу мядзведзь набывае статус рытуальнай ежы, якая дае людзям сiлу i мудрасць мядзведзя. Прыкладна тое ж назiраецца ў iншых этнасаў свету.

Нават у рэлiгiях можна заўважыць нейкае аддаленае падабенства да логiкi татэмiзму. Напрыклад, таемнасць *еўхарыстыi* (*прычашчэння*) ў хрысцiянстве заключаецца ў тым, што, з’еўшы кавалачак прасфоры (цела **Хрыста**) i лыжку вiна (Яго крывi), мы як бы раствараем Яго Iснасць у сваiм цэле i, значыць, далучаемся да хрысцiянскай абшчыны, ачышчаем i ўзвышаем душу.

З другога боку, iснуюць народы, якiя, наадварот, забаранялi (i нават сёння забараняюць) есцi татэмную жывёлу: гэта адно з першых *табу* ў гiсторыi чалавецтва. Найбольш яскравы прыклад: забарона на ўжыванне ялавiчыны ў Iндый, паколькi карова там – свясчэнная жывёла. Чаму ўзникла непрыняцце свiнiны ў Старажытным Егiпце, сёння не зусiм зразумела. Але табу перайшло ад Егiпта да яўрэяў i арабаў, стаўшы адным з дагматаў адпаведна iудаiзму i iсламу. У германскiх, балцкiх, славянскiх народаў свiння, наадварот, – рытуальная ежа, скажам, на шчадрэц. У немцаў на Раждство абавязкова прысутнiчае на стале ўпрыгожаная свiная

галава, у нас, беларусаў, – розныя вырабы са свініны. Харчовыя прыхільнасці – вельмі важная адзнака народнай культуры.

2. Малочная сувязь чалавека ды жывёлы.

Ускормліванне чалавекам татэмнай жывёлінкі захавалася толькі ў аднаго этнаса – айнскага, што жыве ў Японіі і на Курыльскіх астравах. Менавіта айны – абарыгены названых мясцін, а зусім не мангаліды (японцы) і не рускія. Айны маюць дачыненне да белай расы, але з дабаўленнем палінезійскіх рыс. Гэта народ-унікум, генезіс яго невядомы, мяркуюць, што ён – адзін з самых старажытных этнасаў на Зямлі, які перажыў Сусветны Патоп. Чыстых айнаў засталася нямнога – 16000 чалавек, і паселены яны ў рэзервацыях, бо ў гарадах існаваць не могуць. У кожным паселішчы айнаў абавязкова жывуць і мядзведзі – татэмы народа. Маленькіх медзведзянятак жанчыны павінны ўскарміць сваім малаком...

З іншага боку, звесткі пра выхаванне дзяцей жывёламі захаваліся не толькі ў міфах, у паданнях, легендах, але вядомы і з гісторыі, нават гісторыі XX стагоддзя (каля 20 выпадкаў). Знаходзілі дзяцей, ускормленых малпамі, мядзведзямі, нават антылопамі (знойдзены ў іх статку 10-гадовы хлопчык бегаў з хуткасцю 48 км у гадзіну), але найчасцей – ваўкамі. У беларуска-літоўскіх летапісах XV–XVII стст. апісана некалькі выпадкаў, калі ў лясках, што належылі княжацкаму роду **Радзівілаў**, у бярлогах і ваўчыных норах аказваліся чалавечыя дзеці. Іх прывозілі ў Вільню і Кракаў, але яны, як правіла, хутка паміралі. Ужо ў XIX ст. такіх дзяцей пачалі вывучаць даследчыкі, напрыклад, так звананага “дзікага чалавека з Аверні”. Знойдзены ў ваўкоў, ён пражыў у чалавечай супольнасці да сарака гадоў, але авалодаў усяго некалькімі дзесяткаў слоў. Цікава, чаму “маўглі” ў асноўным выхаваны ваўкамі? Гэта ж найвялікшая загадка прыроды: інстынкт маці ў ваўчыцы перамагае жывёльную крыважэрнасць! Ваўчыцамі ўскормлены заснавальнікі Рыма РОМУЛ і РЭМ, персідскі цар КІР (міфалагізаваны гістарычны персанаж), рускія былінныя волаты УСЫНЯ і ГАРЫНЯ.

Багасловы часта разважаюць і спрачаюцца на тэму: ці ёсць у дзяцей-“маўглі” душа?

3. Шлюбная сувязь паміж чалавекам і жывёлай.

Генетычна яна, безумоўна, немагчымая, але ж мы гаворым пра міфалагічнае мысленне: чалавек эпохі архаікі верыў у верагоднасць такога кшталту сувязі.

На тэрыторыі Еўропы і Азіі найбольш часты матыў – шлюб чалавека ды мядзведзя. На тое ёсць прычыны: мядзведзь надзвычай разумны; лёгка паддаецца дрэсіроўцы; добра прыжываецца ў чалавечых калектывах; здалёк, калі стаіць на задніх лапах, трохі нагадвае чалавека. Мядзведзь у лясках Сібіры і Еўропы – самы магутны звер, і чалавек хацеў быць да яго падобны. Таму ў Еўропе існуе 130 варыянтаў казкі пра шлюб жанчыны і мядзведзя. Асноўная *фабула* большасці казак наступная. Мядзведзь крадзе

дзяўчыну або яна, заблукаўшы ў лесе, сама трапляе ў мядзведзю бярлог, робіцца жонкай звера. У іх нараджаецца сын – ва ўсім чалавек, але надвычай дужы; часам у яго могуць назірацца некаторыя жывёльныя прыкметы, як у беларускай казцы “Івашка – мядзведжае вушка”. Сын расце, паводле вядомага казачнага выслоўя, “не па днях, а па гадзінах” і ўрэшце бяжыць разам з маці з пячоры, дзе іх трымаў мядзведзь. А пасля пачынаюцца ўласна прыгоды гэтага хлопца-волата, які перамагае розных ворагаў і вызваляе дзяўчат-прыгажунь.

Вялікая колькасць плямёнаў Сібіры і народаў Еўропы – нават манархічныя дынастыі – выдуць сваё паходжанне ад чалавеча-жывёльнага шлюбу. Напрыклад, іспанскі каралеўскі род **Урсіна** (urs – мядзведзь); першы польскі легендарны кароль **МЕШКА** (Мішка); старажытная шведская каралеўская дынастыя; адзін з дацкіх ярлаў (князёў), у якога якраз былі мядзведжыя вушы, як і ў героя беларускай казкі. Амаль усе міфалагічныя імператары Кітая народжаны ад незвычайных істот, напрыклад, ад драконаў або ад мядзведзю. Паводле народнага падання, **Усяслаў Чарадзей**, як, дарэчы, і **Змей Агнявы Вук**, прапрадак сербаў, нарадзіліся ад агністага змея.

У далейшым казка пра такі шлюб набыла больш высакародны, рамантычны выгляд, дзе заставаўся і мядзведзь (а пад мядзведжай шкурай – прынец), як у “Бялянчцы і Ружачцы” з “Казак братоў Грым” (XIX ст.), а часам проста чудзішча (зачараваны каралевіч), як у “Прыгажуні і пачвары” **Шарля Перо** (XVII ст.) або ў “Пунцовай кветачцы” **Сяргея Аксакава** (XIX ст.).

Ёсць цікавыя прыклады аналагічнага сюжэта і ў іншых жанрах прыгожага пісьменства: з іх самыя характэрныя – навела “Локіс” класіка французскай літаратуры **Праспера Мерыме** (XIX ст.) і апавяданне “Жалезная поўсць” рускага выдатнага пісьменніка **Івана Буніна** (XIX–XX стст.).

Шмат якія знакамітыя ў гісторыі роды знаходзяць ад іншых жывёл, напрыклад, старажытная каралеўская дынастыя Цэйлона – ад ільва; бураты – ад шлюбу шамана з дзяўчынай-лебедзем; усе цюркі – ад шлюбу чалавека і ваўчыцы; некаторыя народы Каўказа лічаць сваім продкам маці-рыбу. Прычым ва ўсіх выпадках з татэмным продкам захоўваецца нейкая містычная сувязь. У Англіі і Францыі на працягу стагоддзю вялі леталісы арыстакратычных родаў. З хронікаў высветлілася, што часам кланы і сем’і мелі пэўных вестуноў смерці. Так, вядомы род **Гармарстонаў** здаўна звязаны з лісамі. Нават у знешнасці прадстаўнікоў роду было нешта лісінае. Перад смерцю кожнага з членаў названай сям’і заўсёды – дзе б чалавек ні знаходзіўся – з’яўляўся ліс. У іншых родаў – ваўкі, пугачы і інш. Ясна, што гэта, у народным уяўленні, – душы продкаў, якія прыходзілі за чарговай душой. Прычым душа продка абавязкова паўставала ў выглядзе татэмнай жывёлы ці птушкі. У нашага народа таксама захавалася вера пра

душы продкаў у выглядзе птушак. Ёсць прыкмета: птушка залятае ў хату перад смерцю каго-небудзь з яе жыхароў. У сваіх успамінах пра **Івана Мележа** я расказала, як у момант смерці Івана Паўлавіча ў акно яго лецішча (мы суседзі ў дачным пасёлку) білася нейкая невядомая, даволі вялікая, птушка.

У народных казках засталіся дастаткова выразныя рэшткі татэмізму. Прытым, што ёсць моманты цяжка вытлумачальныя. Напрыклад, у казках тыпу “Іван – конскі сын” (у рускіх – “Іван – каровін сын”) тры хлопцы зачынаюцца ад чароўнай рыбы і нараджаюцца ў царыцы, паварыхі і кабылы (каровы), прычым найбольш разумны і дужы якраз Іван, народжаны жывёлай.

Паходжанне ад татэмнай жывёлы падкрэслівалася нават у адзенні: шлем **Аляксандра Македонскага** і шлемы вікінгаў былі з рагамі; у некаторых рэгіёнах Беларусі і Расіі жанчыны павязвалі хусткі такім чынам, што ўтвараліся рожкі. Асабліва відавочна паходжанне ад жывёлы заўважаецца ў геральдыцы (у гербах радавiтых сем’яў, а таксама ў гербах гарадоў і краін).

Як бачым, уяўленні, што ўзніклі тысячы ці нават дзесяткі тысяч гадоў таму, існуюць да нашага часу, і сёння мы ўсё менш схільныя лічыць іх усяго толькі забабонамі.

4. Ахвярапрынашэнне татэму.

У асабліва небяспечныя для племені моманты (эпідэмія, вайна) татэмнай жывёле прыносілі ахвяры – да бярогу ішлі з падарункамі, прасілі дапамогі. Найлепшая ахвяра заўсёды чалавек – дзіця або цнатлівая дзяўчына. Мядзведзь – герой шмат якіх еўрапейскіх казак, напрыклад, “Тры мядзведзі”, “Маша і мядзведзь”. Яны, на першы погляд, нявінныя. На самай справе, генезісны сэнс *міфалагем*, што ў іх аснове, – страшны. Дзяцей адводзілі ў лес у якасці ахвяры продку. Але мядзведзь – звер не крыважэрны, дзяцей, як правіла, не чапаў, і яны вярталіся дадому. Такое ахвярапрынашэнне мела на ўвазе часам і шлюб (гл. вышэй).

У многіх народаў была забарона на забойства татэма – свайго продка. Так, асобныя групы хантаў і мансі лічылі сваімі продкамі шчупака, наліма, лебедзя, гагару, ястраба. Іх нельга было забіваць, ужываць у ежу. Выпадкова забіўшы татэма, паляўнічы ці рыбак прасіў прабачэння і прыносіў яму ахвяры.

У амерыканскіх індзейцаў-ацтэкаў богу-ЯГУАРУ прыносілі ў год 15000 чалавечых ахвяр (часам і больш). Можна меркаваць, што МІНАТАЎР у вядомым грэчаскім міфе – таксама тая пачвара (першапачаткова бык – увасабленне бога ПАСЕЙДОНА), якому прыносілі ахвяры, каб не было землятрусаў, частых на Крыце.

Часам татэмнай продкі сапраўды дапамагалі народу ці нават асобнаму чалавеку. У кітайскай казцы “Уладар гранатавага дрэва” ў беднага чалавека ў садзе пастаянна кралі гранаты; гаспадар падсцярог злодзея – ім

аказаўся ліс. З таго часу ліс пачаў служыць чалавеку, прычым яго подзвігі вельмі падобныя да дзеянняў асноўнага персанажа сюжэта еўрапейскай казкі “Кот у ботах”. Ліс, кот, конь, воўк у славянскіх казках – татэмныя прадкі, таму і служаць героям.

5. Пярэваратні.

Татэмізм – не толькі ўшанаванне жывёльнага продка (ад шлюбу з чалавекам), але і вера, што некаторыя члены роду, клану, племені здольны ператварацца ў татэмную жывёлу, быць пярэваратнямі ці, па-беларуску, *ваўкалакамі*. Князь УСЯСЛАЎ ЧАРАДЗЕЙ (міфалагізаваная гістарычная асоба – **Усяслаў Полацкі**) быў якраз ваўкалакам. Ён – герой рускіх былін, персанаж “Слова аб палку Ігаравым”, сучасных твораў **Леаніда Дайнекі**, **Вольгі Іпатавай**, **Уладзіміра Арлова**, **Алесь Рязанова** і інш.

У паўночных народаў Сібіры і сёння шырока распаўсюджаны міф пра чалавека-алея, чалавека-лася, які можа быць то чалавекам, то жывёлай. У індзейцаў Паўднёвай Амерыкі да нашага часу захаваліся надзвычай старажытны абрад “чалавек-птушка”, а сярод *геогліфаў* (агromністых адлюстраванняў на паверхні зямлі) плато Наска ў Перу ёсць і малонак аналагічнай істоты – “чалавек-сава”. У Кітаі пярэваратень, як правіла, ліс. Кітайцы – народ глыбока старажытны і высокацывілізаваны, таму і матыў пярэваратніцтва ў іх знаходзіцца ўжо як бы на іншай ступені развіцця, чым у еўрапейцаў. Напрыклад, у многіх кітайскіх казках, паводле сюжэта, чалавек можа пражыць з жонкай усё жыццё і толькі неяк выпадкова даведацца, што яна на самай справе – ліса, значыць, унутры сябе – звер, мае жывёльную душу.

У Еўропе ўсё ж найбольш вядомыя ваўкалакі. Прычым сустракаліся яны намнога часцей, чым, напрыклад, *вупары* (па-руску “вампыры”). Тыя паходзяць з даволі лакальнага рэгіёна – з Трансільваніі (Румынія), а ваўкалакі распаўсюджаны па ўсёй Еўропе: ад Францыі да Беларусі. Упершыню гэта з’ява апісана “бацькам гісторыі” – выдатнейшым грэчаскім гісторыкам **Герадотам** у V ст. да н. э. Ён па Дняпры даплыў да тэрыторыі цяперашняй Беларусі і пачуў тут пра мясцовы таямнічы народ *неўраў* – нашых продкаў. Раз у год неўры ператвараліся ў ваўкоў. Ясна, што іх татэмам быў воўк і штогод яны адзначалі свята, яму прысвечанае, калі апрачаліся ў воўчыя шкуры, уяўляючы сябе ваўкамі.

Неўры, УСЯСЛАЎ ЧАРАДЗЕЙ, ваўчыцы-карміцелькі РОМУЛА і РЭМА, а таксама цара КІРА – рэшткі нейкай надзвычай старажытнай і дзіўнай з’явы. Магчыма, вешчуну-магі дапатопнай цывілізацыі ўмелі змяняць сваю малекулярную структуру і сапраўды ператвараліся ў жывёл. Ёсць, праўда, даволі праявічае тлумачэнне: нараджэнне дзяцей з атавістычнымі прыкметамі – воўчай поўсцю, хвостом, пасткай – магло нарадзіць сюжэт пра ваўкалакаў. І ўсё ж феномен, бяспрэчна, больш складаны.

З ваўкалацтвам звязана псіхічная хвароба *лікантропія*, калі чалавек час ад часу адчувае сябе жывёлай. Прыступ страшны, ён праяўляецца не толькі псіхічна, але і фізічна: выпягваецца твар, пачынаюць хутка расці пазногці, б'е ліхаманка, з'яўляецца прага напіцца крыві. Паказальна, што хворыя пакутуюць на прыступы заўсёды падчас поўні. Дарэчы, ваўкі і сабакі вельмі не любяць поўні, выпюць на яе. У XVI ст. у Францыі была нават эпідэмія лікантропіі, выкліканая атручваннем спарыннёй, у якой потым знайшлі моцныя наркатык.

Пярэваратні – героі агромністай колькасці фальклорных і літаратурных твораў. Чарадзейныя народныя казкі напоўнены вобразами пярэваратняў. Асабліва шырока ў розных народаў былі распаўсюджаны сюжэты пра нявестаў ці жаніхоў у вобразах лягушак, лебедзяў, лісаў, мядзведзяў, змеяў і інш. Даволі часты гэты матыў і ў літаратурных казках, напрыклад, “Каліф-бусел” **Карла Гаўфа** (XIX ст.), “12 лебедзяў” **Ганса Хрысціяна Андэрсена** (XIX ст.). Кніга “Метамарфозы” старажытнарымскага паэта **Авідзія Назона** (I ст. да н. э. – I ст. н. э.) – гэта больш за 200 сюжэтаў, што распавядаюць пра шматлікія ператварэнні людзей у жывёлы, птушкі, дрэвы і кветкі. Беларускія і ўкраінскія былічкі літаральна напоўнены матывамі пра магчымасць вядзьмарак пераўвасабляцца ў розных жывёл. Той жа сюжэт трапіў і ў літаратуру. Адзін з найбольш распаўсюджаных яго варыянтаў у Еўропе наступны: вядзьма-пярэваранец, атрымаўшы ў выглядзе звера рану ад паляўнічага, аказваецца жонкай – з такой жа ранай – гаспадара маёнтка. Здольнасці вядзьмакоў ў казках часта азначаюць не што іншае, як уменне разумець мову птушак і звяроў і ператварацца ў іх. Напрыклад, у беларускай казцы вядзьмак перакідваецца ў ваўка, пчупака, пеўня, а яго вучань – у каня, ярша, ястраба.

Феномен пярэваратняў ляжыць у аснове, як ні парадаксальна, вельмі важнай культурнай з’явы – *параўнанняў* у фальклоры і літаратуры. *Троп* фарміруецца проста: спачатку “чалавек-птушка” (мог быць чалавекам, а мог і птушкай), пасля – “чалавек як птушка”. Раней набор татэмаў быў шырокі – розныя жывёлы ды птушкі. Адсюль – у народнай творчасці: “хлопец як сокал”, “дзяўчына – лебедзь беляя”. У “Слове аб палку Ігаравым” **Усевалад** параўноўваецца з турам, **Ігар** – з гарнастаем, ваўком, сокалам, **Яраслаўна** – з зязюляй. Адна з самых вядомых рускіх казак (дарэчы, надвычай старажытная) – “Царэўна-лягушка”. Падобныя да яе ў Кітаі – “Дзяўчына-паўлін”, “Лягушка-імператар” (днём – рэптылія, ноччу – юнак). Ёсць блізкія сюжэтны і ў многіх іншых народаў. Бясспрэчна, маглі ўтварацца параўнанні і паводле іншага прынцыпу, але найбольш старажытныя паходзяць ад татэмізму.

6. Рэінкарнацыя.

Адна з трактовак бессмяротнасці чалавека – *рэінкарнацыя*: перасяленне душы з цела ў цела. Паняцце рэінкарнацыі характэрна не толькі для міфалогіі, але і для рэлігіі, філасофіі. У некаторых сусветных рэлігіях

(індуізм, будызм) рэінкарнацыя – асноўная ідэя, галоўны дагмат. Хрысціянства не прызнае рэінкарнацыі, але Усяленскі сабор асудзіў яе толькі ў VI ст., значыць, да таго і хрысціяне верылі ў перасяленне душ. Большасць філосафаў антычнасці лічылі рэінкарнацыю (метампсіхоз) рэальнасцю. Так, **Піфагор** (VI ст. да н. э.) сцвярджаў, што душа праходзіць паступова праз усе царствы прыроды; бывае яна і ў целе млекакормячай жывёлы як апошняя інстанцыя на шляху да чалавека (а да таго – ў субстанцыі птушкі, рэптыліі, рыбы, насякомага, расліны, мінерала). І наадварот, пасля смерці чалавека душа пераходзіць у цела тэтэмнай жывёлы. У нашага народа таксама захаваліся рэінкарнацыйныя ўяўленні – вера ў перасяленне души ў птушку, матылька. На могілках прынята карміць птушак – души памерлых. У іншых народаў души пераходзяць не толькі ў птушак (у англічан – канкрэтна ў воранаў), але і ў пчол, змеяў, іншых жывёл. Сярод маракоў да нашага часу шырока распаўсюджана павер’е, што души загінуўшых на моры людзей ператвараюцца ў марскіх птушак: буравеснікаў, альбатросаў, чаек. Забойства такой птушкі прарочыць няшчасце, як у вядомай баладзе французскага паэта **Шарля Бадлера** (XIX ст.). Толькі на самых позніх ступенях развіцця міфалагічнай свядомасці душа пачала ўяўляцца нябачнай, нематэрыяльнай сутнасцю. А ў старажытных цывілізаваных народаў (егіпцян, кітайцаў) душа нават складалася з некалькіх частак, якія і называліся па-рознаму, напрыклад, у Егіпце “ка”, “ба”, “анх”.

7. Магічная сувязь.

Пра сімбіёз чалавека і жывёлы, пра нейкія таемныя сувязі паміж імі, пра ўздзеянне асобных людзей на жывёл сведчаць многія факты. Напрыклад, у 60-я гады XX ст. сусветны друк шмат пісаў пра судовыя працэсы супраць асобных прадстаўнікоў афрыканскіх плямёнаў “кракадзілаў” і “лепардаў”. Людзі і жывёлы там спрадвек жывуць у поўнай згодзе; асабліва гэта дзіўна ў адносінах да кракадзілаў: дзеці купаюцца разам з імі, лезуць, не баючыся, ім у пасткі. Навука не можа растлумачыць гэтую загадку прыроды, але можна меркаваць, што ў рэптыліі на генетычным узроўні трывала занатавана: людзей менавіта гэтай крыві – не чапаць. Затое з дапамогай названых жывёл знішчалі ворагаў з іншых плямёнаў.

Лічыцца, што змеі абсалютна некантактныя ў адносінах да чалавека. Але недзе на іншым узроўні, не на ўзроўні банальнай дрэсіроўкі, кантакт аказваецца магчымы. Так, у эпоху Антычнасці падчас дыянісійскіх святаў на востраве Крит і матэрыковай Грэцыі вакханкі вешалі сабе на шыі змеяў, падпярэзваліся імі і так бегалі па палях і лясах. (Гэта занатавана ў пластыцы – малой скульптуры: так званыя “жрыцы са змеямі”). І сёння ў некаторых краінах існуюць секты, удзельнікі якіх падчас малельных спеваў і танцаў прыходзяць у экстаз – на іх сыходзіць Дух Святы, і сведчаннем таму з’яўляецца пачуццё асаблівай абароненасці: святар

адкрывае тэрарыум, які знаходзіцца тут жа, у зале, і перадае з рук у рукі атрутных змеяў. Навука не бярэцца вытлумачыць феномен, а я лічу, што падчас экстазу ў людзей змяняецца іх біяполе, і асаблівыя выпраменьванні як бы наркатызуюць рэптылій, таму яны і бяскрыўдныя. Але ёсць факты і іншага парадку.

Цікавы эпизод занатаваны ў Жыцці аднаго з самых шануемых рускіх святых **Сергія Раданежскага**. У сярэдзіне XIV ст. ён пасяліўся ў глухім лесе, паклаўшы пачатак у далейшым знакамітай Троіцка-Сергіевай лаўры. У тых мясцінах тады было поўна змеяў, і паломнікі, якія ва ўсё большай колькасці прыходзілі да Сергія, пакутвалі ад іх. Святы чалавек наклаў закляцце, загадаў змеям пакінуць троіцкія лясы. З тых часоў раён вакол Лаўры радыусам прыкладна 20 км абведзены як бы нябачнай рысай, якую не пераходзіць ні адна рэптылія. Закляцце трывала адбілася ў іх генетычнай памяці – гэта, бяспрэчна, адна з самых вялікіх загадак быцця.

Гіпнатычна ўздзейнічалі на жывёл некаторыя выдатныя людзі ў гісторыі. Напрыклад, вялікі філосаф **Піфагор** (VI ст. да н.э.) позіркам спыняў статак раз’юшаных быкоў. У Старажытным Рыме, дзе плябеі патрабавалі, як і сёння, “хлеба і відовішчаў”, часта ў цырках, скажам, у Калізеі наладжвалі прадстаўленне з раздзіраннем хрысціян дзікімі звярамі, якіх спецыяльна для гэтага звозілі з усяго свету. Аднак часам сярод хрысціян знаходзіліся святыя людзі, да якіх драпежнікі падыходзілі і лашчыліся на вачах у тысяч гледачоў. Натуральна, што такога кшталту факты дадавалі прыхільнікаў да Святой Царквы.

Ужо ў наш час кожны гаспадар любімага сабакі ці ката можа распавесці шматлікія гісторыі пра асаблівую чуйнасць іх сяброў-жывёл да настрояў і станаў людзей.

Тое, што мы лічым асаблівай містычнай сувяззю паміж чалавекам і жывёлай, бяспрэчна, яшчэ нейкія непазнаныя законы прыроды, поўнай таямніцы і загадак.

Татэмізм – з’ява надзвычай старажытная, але настолькі важная, што захавала сваё значэнне і ў пазнейшыя эпохі. Рэшткі татэмізму не зніклі да нашага часу.

Татэмізм – універсальная з’ява, адзін з важнейшых этапаў развіцця міфалогіі, які даў пачатак многім культурным працэсам.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАСВАЕННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Якія асаблівасці культуры палеаліту вы можаце назваць?
2. Што такое татэмізм?
3. Якія віды сувязей чалавека і жывёлы вы ведаеце?
4. Прывядзіце ўласныя прыклады праяўленняў татэмізму ў культуры.

Лекцыя 3. АРХАІКА СЛАВЯНСКАЙ МІФАЛОГІІ. АНІМІЗМ

- 1. Паняцце анімізму.*
- 2. Міфалагічная сувязь паміж чалавекам і раслінай.*
- 3. Вытокі метафарызму мовы.*
- 4. Духі локусаў.*

Анімізм – вера ў існаванне духаў, адухаўленне сілаў прыроды, кліматычных з’яў, камянёў, раслінаў, прыпісванне ім розуму. Анімізм фарміраваўся паралельна з татэмізмам, арганічна вырастаў з яго, хоць некаторыя даследчыкі лічаць анімізм больш позняй з’явай.

Першабытныя людзі адухаўлялі літаральна ўсё: не толькі магутныя касмічныя сілы, прыродныя стыхіі, але і адметнасці рэльефу, дробныя прыродныя аб’екты – раўчкі, валуны, дрэвы. Усё мела душу, магло адчуваць і дзейнічаць – нават знешне nežывыя, нерухомыя аб’екты. Рэшткі такіх уяўленняў трывала захаваліся ў фальклоры, напрыклад, беларусы вераць у тое, што на Купалле дрэвы размаўляюць і перамяшчаюцца. Але сёння і навука пацвярджае старажытныя погляды. Напрыклад, з дапамогай прыбораў даказалі, што расліны маюць своеасаблівую нярвовую сістэму, актыўна рэагуюць (нябачна для людзей) на знешнія раздражняльнікі. Растуць крысталы. Вада – жывая і надзвычай інфармацыйна ўмяшчальная істота (у беларускіх замовах яна называецца ўласнымі імёнамі КАЦЯРЫНЫ ды УЛ’ЯНЫ). Больш за тое, сама планета Зямля, як пішуць сёння, – жывая істота, безумоўна, вельмі своеасаблівая. Яна помсціць за непачіўныя да яе адносіны, якія характэрны для людзей так званага “цывілізаванага грамадства”. А вось нашы продкі ставіліся да ўсіх праяў прыроднага жыцця з павагай, бераглі і ахоўвалі іх.

Кожны аб’ект прыроды мае душу – гэтым ён падобны да чалавека. У анімістычных уяўленнях рэалізуецца прынцып усеагульнай гармоніі; людзі адчуваюць сваю роднасць, скажам, з дрэвамі. Дрэвы, дарэчы, былі таксама татэмамі, напрыклад, у індзейцаў Амерыкі, у аўстралійскіх абарыгенаў. Уяўленні пра дрэва-продка захавалася ў міфах. Напрыклад, прыгажун АДОНІС, каханы багіні ВЕНЕРЫ, нарадзіўся ад ЗЕЎСА і дрэва МІРЫ. Было і наадварот: расліна – ад чалавека, бо ў яе пераходзіць яго душа (прыкладам, антычныя міфы пра самазакаханага НАРЦЫСА або пра німфу ДАФНУ, што адвергла каханне АПАЛОНА і ператварылася ў дрэва лаўр). Такого кшталту вераванні спрыялі пашырэнню сярод людзей імёнаў, якія паходзяць ад назваў дрэў, кветак (Міра, Ружана, Лілея, Маргарыта).

Сувязь паміж чалавекам і раслінай ярка адбілася ў народнай культуры. У беларусаў быў звычай: калі бацькі аддавалі дачку замуж далёка ад дому, маці каля хаты саджала каліну і па яе росту, квітненню меркавала, як жывецца дачцы ў далёкай старонцы. Тэлефонаў жа тады не было, а дрэва нейкім таямнічым чынам перадавала інфармацыю. У народных казках і ў побыце нашых продкаў павяляля дрэвы, кветкі

сведчылі, што герой ці гераіня памерлі або ім пагражае небяспека. У многіх народаў свету і па сёння жывы звычай саджаць дрэвы, каб ушанаваць нараджэнне дзіцяці: яблыню, грушу, каліну, кедр, сасну.

Анімізм аказаў велізарны ўплыў на метафарычнасць мовы, на фарміраванне паэтыкі фальклору, а затым і літаратуры. Большасць тропай – параўнанняў, эпітэтаў, метафар – вынікаюць з адухаўлення прыроды. У аснове так званага *паэтычнага паралелізму ў фальклору – парнасць уяўленняў, звязаных па частках, па катэгорыях дзеяння, прыкметах і якасцях.* Напрыклад:

Не белая лябёдачка
Ваду памуціла,
Няшчасную дзяўчыначку
Доля замуж заключыла.

Або ў рускай песні:

Ах, кабы на цветы не морозы,
И зимой бы цветы расцветали.
Ах, кабы на меня не кручина,
Ни о чем бы я не тужила.

Надзвычай вытанчаныя параўнанні ў кітайскай паэзіі:

Мы простились с тобой,
И снег был похож на цветы,
Ты сегодня вернулся,
А цветы так похожи на снег.

Найбольш распаўсюджаны ў фальклору двухсастаўны паралелізм, прыклады якога дадзены вышэй. Але часта сустракаецца і аднасастаўны як вытворны ад двухсастаўнага. Як ён утвараецца? Некаторыя сімвалы сталі настолькі звыклымі, што тая частка, дзе распавядаецца пра чалавека, можа адсутнічаць: чытачы і слухачы і так зразумеюць, пра што гаворка. Прыкладам можа быць вядомая руская народная песня (у яе, праўда, ёсць аўтар – **Іван Сурыкаў**) пра рабіну, што хоча да дуба перабрацца, – ясна, што маюцца на ўвазе адзінокія людзі. Каліна ў беларускім фальклору – сімвал цнатлівасці, чысціні, прыгажосці. Сокал, голуб, галубка, лебедзі ў вясельнай паэзіі – жаніх, нявеста. У кітайскай паэзіі сімвал расстання – адлятаючыя гусі.

Паралелізм як важнейшы прыём характэрны для ўсёй сусветнай паэзіі. Але ў кожнага народа свая сістэма параўнанняў, вывучэнне якой дае даволі поўнае ўяўленне пра светаадчуванне, псіхалогію таго ці іншага народа. Напрыклад, у беларускім фальклору дзяўчына параўноўваецца з вярбой, калінай, рабінай, бярозай – дрэўцамі тонкімі, прыгожымі, як бы па самой сваёй прыродзе найбольш паэтычнымі, а з жывёльнага свету – з “лябёдушкай”, белізна якой сімвалізуе чысціню, або з зяюляй, што звязана з вясною, росквітам прыроды. У кітайскай паэзіі дзяўчына параўноўваецца з іваю, а ў індыйскай – з кароваю як увасабленнем усёй прыроднай прыгажосці.

На паэтычным паралелізме пабудаваны **загадкі**, бо ў іх гаворыцца пра адно, а маецца на ўвазе іншае: “Белыя кветачкі ўвечар квітнеюць, а ранкам вянуць” (зоркі). У прыгожым пісьменстве **Якуб Колас** любіў параўноўваць кветкі з зоркамі, а зоркі – з кветкамі – зусім у духу народнай паэзіі.

Тропы ў літаратуры таксама, як правіла, звязаны з адухаўленнем з’яў прыроды. Іх безліч. Напрыклад, у **Янкі Купалы**:

Чорныя хмары па небе плывуць –
Чорныя думы заснуць не даюць.

Або ў **Максіма Багдановіча**:

Сонца ціха скацілася з горкі.
Месяц белы заплаканы свеціць.

У сённяшніх маладых паэтаў гарадскога паходжання часам адбываецца замена паэтычных сродкаў – з прыродных на урбаністычныя, тэхнагенныя. Гэта не ў традыцыйх беларускай паэзіі, але, безумоўна, неабходна для абнаўлення нацыянальнай *паэтычнай лексікі*.

Такім чынам, *анімізм* – *выток паэтычнай вобразнасці фальклору і прыгожага пісьменства*. Але ад анімізму паходзяць і *рэлігійныя ўяўленні*, перш за ўсё звязаныя з паняццем *душы*. Тут працэс развіцця чалавечай свядомасці ішоў наступным чынам. Ад шчырага адухаўлення прыроды, ад надання чалавечых якасцей раслінам ды жывёлам, ветру ды грому было недалёка да думкі, што дзеяннямі ўсіх прыродных з’яў кіруюць адпаведныя *духі*. Прасочым гэта на прыкладзе расліннага свету.

Спачатку дрэвы разглядаліся як самастойныя жывыя істоты, што маюць душу (на думку беларусаў, дрэвы ажываюць ў *сакральны час* – на Купалле). Затым дрэвы – жылло духаў, якія адтуль ужо свабодна выходзяць і зноў вяртаюцца дадому. У грэчаскай міфалогіі захаваліся імёны німфаў, наядаў, дрыядаў як духаў пэўных з’яў прыроды, крынічак, рэчак, розных дрэў, напрыклад, німфа РЭХА – маці ЯМБА, у гонар якога названы паэтычны памер; ДАФНА, што адвергла заляцанні самога бога АПАЛОНА, – дрэва лаўр. У славянскай міфалогіі РУСАЛКІ, МАЎКІ, ЛАСКАТУХІ, БАГІНКІ, САМАДЗІВЫ практычна ўжо згубілі сувязь з адпаведнымі аб’ектамі прыроды і ўяўляюцца як самастойныя духі, для якіх увесь лес – храм. Але і над імі ёсць уладары, напрыклад, ЛЯСУН. А ў грэчаскай міфалогіі – ПАН, надзвычай аўтарытэтны, шануемы, але ўсё ж – не алімпійскі бог. Больш высокі ўзровень – алімпійскія багіні флары і фауны ДЗЕМЕТРА і АРТЭМІДА. Іх маці РЭЯ – паверхня зямлі, уласна прастора, а бабуля ГЕЯ – Зямля як планета. Так фарміраваліся ўяўленні пра розныя ўзроўні, пра іерархію духаў прыроды і багоў. Наяўнасць падобнай іерархіі сведчыць пра развітую міфалагічную сістэму, якую стварыў той ці іншы народ.

З анімізмам звязаны надзвычай багаты і разнастайны культ Прыроды ў нашых продкаў. Пра гэта сведчыць хоць бы той факт, што, нягледзячы на 1000-гадовае панаванне хрысціянства, на атэізм ХХ ст., ён, гэты культ,

захаваўся ў нашай свядомасці да сённяшняга дня. Няма такой вёскі ў Беларусі, дзе б тамтэйшыя жыхары не паказалі вам асаблівыя мясціны, звязаныя з нячысцікамі: ВАДЗЯНІКОМ, РУСАЛКАЙ, БАЛОТНІКАМ. Усё гэта – праяўленне анімістычнага мыслення. Усе з’явы прыроды жывыя – жывыя да такой ступені, што *персаніфікуюцца* ў выглядзе пэўных істот, якіх звычайна называюць “*вобразамі народнай дэманалогіі*”, або “*духамі прыроды*”, або “*духамі локусаў*”. Праўда, у славян духі прыроды ў некаторай ступені зліліся з культам продкаў. Акрамя таго, і цяпер для народа няма мёртвага ў прыродзе: жыве вера, што камяні растуць, што рабіна помслівая, што дрэвы звязаныя з лёсам чалавека...

Духі локусаў – гэта духі, якія жывуць у пэўным месцы і апякуюць яго. Сярод іх ледзь не самы вядомы – ЛЯСУН-ЛЕСАВІК (у Расіі – ЛЕШИЙ, на Украіне – ЛІСОВИК), герой неверагодна вялікай колькасці былічак. Асаблівасць былічак у тым, што яны распавядаюць пра сустрэчы рэальных людзей з міфічнымі істотамі (або гавораць пра тое, што здалося рэальному чалавеку, але і гэта ўяўляе вялікую цікавасць для псіхалагічнай навукі).

У асноўным ЛЕСАВІК мае чалавечы воблік, але ён вострагаловы, як усе нячысцікі, і з блакітнай крывёю. Акрамя таго, калі ён сустракаецца ў выглядзе звычайнага чалавека, кума ці свата, неабходна звярнуць увагу, ці адкідае ён цень: нячысцікі ценю не маюць і не пакідаюць слядоў.

Лічыцца, што ЛЕСАВІК не столькі шкодзіць людзям, колькі жартуе з іх, але жартуе груба, злосна. Па яго волі блудзяць па лесе, аднак ЛЕСАВІК усё ж не завядзе чалавека на прамую пагібель, як ЧОРТ. Каб выратавацца ад ЛЕСАВІКА, неабходна вывернуць адзенне, бо ў яго самога – усё навыварат, або яго рассямшыць. Баіцца ён ліпавага палена, солі і агню, лаянкі (вось прычына жывучасці лаянкі). Наадварот, свіст у лесе яму вельмі падабаецца.

ЛЕСАВІК – гаспадар лесу і дзікіх звяроў – аналаг богу ПАНУ ў грэкаў, ВОЎЧАМУ ПАСТАРУ, ПАЛІСУНУ, ГРАБУ ў паўднёвых славян, ЛЯСНОМУ ДУХУ ў эстонцаў. Ён жа карае за вольныя і нявольныя грахі чалавека, напрыклад, за праклёны бацькамі сваіх дзяцей – забірае іх.

ЛЕСАВІК – герой многіх літаратурных твораў. Напрыклад, у **Максіма Багдановіча**:

Чуеш гул? – Гэта сумны, маркотны лясун
Пачынае няголасна граць...

Або:

Стаяў калісь тут бор стары
І жыў Лясун у тым бары.
Зрубалі бор – лясун загінуў...

У **Янкі Купалы**:

Барадой лясун ківае,
Шалы нетраў спавівае.

У апошні час сярод міфалагаў папулярная версія, выказаная крыптазаолагамі, якія вырашылі, што ЛЯСУН – рэліктавы гаманоід, нейкае сярэдняе звяно паміж чалавекам і прыматам або неандэрталец (які лічыцца, дарэчы, homo sapiens). Калі нават сёння, як быццам, існуюць дзе-нідзе ў глухіх месцах папуляцыі такіх істот, то тым больш верагодна, што іх сустракалі нашы продкі.

Уваходзячы ў лес, пастарайцеся не зважаць ЛЕСАВІКА – не крыўдзіце лясных насельнікаў, якіх ён апякуе. Варта нават прынесці яму невялікую ахвяру: пакладзіце кавалак хлеба ці аладку на пняк, і ЛЯСУН (сам Лес) аддзячыць вам сваімі дарамі – грыбамі ды ягадамі.

Яшчэ ў пачатку ХХ ст. беларусы верылі ў ВАДЗЯНКА, як у сваё ўласнае існаванне. Ды і ў наш час дзяцей, каб не лезлі глыбока ў ваду, дарослыя палхаюць “вадзяным дзедам”. ВАДЗЯНІК – гаспадар рэк, азёр, пакравіцель рыбакоў, пчаляроў і млынароў, якія прыносілі нячысціку ахвяры: рыбу, грошы, мёд, чорнага пеўня, нават жывых коней (у старажытных індаеўрапейцаў менавіта коні былі прысвечаны марскаму богу ПАСЕЙДОНУ). Беларускі ВАДЗЯНІК любіць ездзіць на сомце ці сам ператвараецца ў сама – вось чаму ў народзе самоў не любілі ўжываць у ежу.

Сядзіць ВАДЗЯНІК у асноўным на дне ракі ці возера, часам жорстка жартуе, цягне людзей ў вір, бушуе, ламае плаціны і млыны. На беразе каля небяспечных месцаў людзі абараняліся ад злога духа – ставілі каплічкі. Праўда, сярод ВАДЗЯНІКОЎ бываюць Вірнікі і Ціхоні, імёны якіх гавораць самі за сябе. Доўга пабыўшы на сушы, ВАДЗЯНІК гіне, як бы расце. Усё яго цела пакрыта доўгімі валасамі, якія зблізку аказваюцца ці тонкімі струменчыкамі, ці нечым накшталт водарасцей. Менавіта ў такім выглядзе ВАДЗЯНІК паўстае ў момант выхаду з вады.

ВАДЗЯНІКОЎ параўнальна няшмат – па адным на кожны вадаём: возера, раку, лужыну, калодзеж. Яны не могуць перасоўвацца праз сушу і таму часта здараецца, што два ВАДЗЯНІКІ – рачны і калодзежны, што жывуць практычна побач, у некалькіх метрах, ведаюць адзін аднаго завочна, па голасу, ніколі не бачацца. Зрэшты, калі б і магчыма было перамяшчэнне ВАДЗЯНІКОЎ у чужую вотчыну, яны не маглі б вытрымаць уласцівацей чужой вады. Людзі карысталіся гэтым для вываду нячысцікаў, калі злучалі каналам два вадаёмы, адначасова знішчаючы абодвух ВАДЗЯНІКОЎ. З гэтага вынікае, што дадзены дух локусу – не што іншае, як персаніфікацыя пэўнага хімізму вады.

У ноч на Івана Купалу ВАДЗЯНІКІ выплываюць з глыбінь і накіроўваюцца да млыноў, дурэючы там, круцячы колы, адкрываючы шлюзы. Перамолатая ў гэтую ноч мука мае незвычайныя ўласцівасці: хлеб з яе, асвечаны ў царкве, на працягу года захоўвае такую сілу, што той, хто з’есць яго, не можа ўтапіцца. Млынары сябруюць з ВАДЗЯНІКАМІ і карыстаюцца іх паслугамі.

У **Максіма Багдановіча** намаляваны вельмі каларытны вобраз **ВАДЗЯНІКА**:

Сівавусы, згорблены, я залёг між цінай,
І гадамі грэюся – сплю на дне ракі.
Твар травой аблутаны, быццам павуцінай,
Засыпаюць грудзі мне жоўтыя пяскі.

Часта **ВАДЗЯНІК** уладарыць над **РУСАЛКАМІ**. Вобраз **РУСАЛКІ** ў розных славянскіх народаў значна адрозніваецца. У заходніх славянаў – гэта гарэзлівыя і вясёлыя стварэнні, у Паўночнай Расіі – злосныя і помслівыя істоты, не дзяўчаты, а страшныя жанчыны з доўгімі валасамі, уласна – жонкі **ВАДЗЯНІКОЎ**. У паўднёвых славян **РУСАЛКІ** называюцца **САМАДЗІВАМІ** і **ВІЛАМІ**, у заходніх – **БАГІНКАМІ**, ва ўсходніх – **ВАДЗЯНЦАМІ**, **ГУШКАЛКАМІ**, **ЛАСКАТУХАМІ**, **МАЎКАМІ**, **КУПАЛКАМІ**, **КАЗЫТКАМІ**, **ВАДЗЯНАМІ** і **МАРАНАМІ**. Для **БАГІНКІ** часам характэрны птушыныя лапы замест ног, а ў **САМАДЗІВЫ** і **ВІЛЫ** – капыты. Усе яны аднолькава маладыя, прыгажыя, у белым адзенні, умеюць лятаць. **БАГІНКІ** нека звязаны з ветрам, здольны пасылаць буру, град; калі разгуляецца навальніца, значыць **БАГІНКІ** святкуюць нейкае свята.

Усходнеславянскія **РУСАЛКІ** – вобраз цікавы, у многім сінтэтычны: яны нека звязаны і з расліннасцю, і з вадой. Можна назваць іх адначасова і духамі прыроды, і душамаі памерлых. Напачатку, бясспрэчна, гэты былі, як і ў антычных грэкаў, локусы месца або раслін, духі розных дрэў, рэчак і крынічак – падобна да **ДРЫЯДАЎ**, **НАЯДАЎ**. З цягам часу людзі пачалі лічыць, што **РУСАЛКІ** – дзяўчаты-тапельніцы або памерлыя нехрышчонамі дзеці. (Гэты матыў выкарыстаў **Аляксандр Пушкін** (XIX ст.) у драматычнай паэме “Русалка”.) Звычайна яны хаваюцца ў цёмнай вадзе, але падчас русальнага тыдня, калі вада максімальна глыбока праграваецца сонцам, перасяляюцца з рачных і азёрных глыбіняў у лясы, лезуць на дрэвы (у **Аляксандра Пушкіна** ва ўступе да паэмы “Руслан і Людміла” – “Русалка на ветвях сидит”). Паводле вераванняў старажытных славян, душы продкаў нека звязаны з дрэвамі (ці не таму, што ў эпоху палеаліту памерлых памяшчалі на дрэвы, дзе іх клявалі птушкі?). Больш за ўсё **РУСАЛКІ** любяць вярбу і бярозу, ноччу яны гушкаюцца на вецці і водзяць вясёлыя карагоды. Там, дзе яны дурэлі, трава зелянейшая і расце лепш.

РУСАЛКІ, як і германскія **УНДЗІНЫ**, вобраз зратычны. Часам у ясныя летнія ночы яны сядзяць на берагах вадаёмаў і расчэсваюць свае доўгія зялёныя валасы. Відаць, ад іх валасоў ішла нейкая незвычайная энергія, якая ўплывала на маладых хлопцаў. Праўда, грэчаскія **СІРЭНЫ** не валасамі, а спевамі прыцягвалі да сябе маракоў-падарожнікаў і знішчалі іх. Звычайна **РУСАЛКІ** таксама зацягваюць свае ахвяры – юнакоў – у вадзі і топяць іх. Праўда, народныя паданні дапускаюць каханне паміж чалавекам і **РУСАЛКАЙ**. Гэты матыў пакладзены ў аснову выдатнай паэмы “Лясная песня” класіка ўкраінскай літаратуры **Лесі Украінкі** (XIX ст.). Выкарыстаў

легенды пра РУСАЛАК і **Адам Міцкевіч** (XIX ст.) у баладах “Свіцязянка”, “Рыбка”. На Украіне на беразе Дняпра ёсць лес, які называецца “гай русалак”.

РУСАЛКІ баяцца крыжа, круга, часнака, ладана. Але лепшы сродак супраць іх – палын.

Пры ўсёй разнастайнасці жаночых духаў прыроды для іх у прынцыпе характэрны аднолькавыя рысы: вечная маладосць, асаблівая актыўнасць у перыяд росквіту раслін, сувязь з вадою, любоў да музыкі і танцаў, заманьванне людзей у ваду і пад.

Да вобразаў РУСАЛАК не раз звярталіся мастакі і пісьменнікі, якіх прыцягвала спалучэнне ў гэтых фальклорных персанажах таямнічасці і прыгажосці, паэтычнасці і трагізму, кахання і смерці. Вельмі часта сустракаецца вобраз УНДЗІНЫ ў нямецкіх рамантыкаў; знакамітай стала казка сусветна вядомага класіка **Ганса Хрысціяна Андэрсена** “Русалачка” (яе скульптура – сімвал сталіцы Даніі Капенгагена); нярэдка гэты персанаж і ў рускіх пісьменнікаў: **Аляксандра Пушкіна, Мікалая Гогаля, Аляксандра Блока, Марыны Цвятаевай**. Прыкладаў у беларускай літаратуры безліч. Прыкладу некаторыя. У п’есе Канстанцыі Буйла “Кветка Папараць” РУСАЛКІ – галоўныя персанажы: “З горкі ўніз да Хама спускаюцца русалкі. Валасы іх распушчаныя; белыя свабодныя вопраткі спадаюць да зямлі; на шырокіх рукавах доўгія разрэзы, на галовах – зелень. Наперадзе ідзе адна і трымае ў руцэ Кветку Папараць”. У вершы Янкі Купалы “Русалка” чытаем:

У ціне, як бледны месяц засвеціцца,
Будзе русалка плаваць, кружыцца;
К ёй вадзянік там збліжыцца сватацца,
Выйдзе і сядзе з ёй над крыніцай.

У **Максіма Багдановіча**:

Месяц белы цягне з возера срэбныя сеці.
У іх русалкі заблугалі косы, –
Рвуць і блытаюць срэбныя ніці;
Ноч плыве над зямлёй, сее росы,
Ноч шапоча русалкам: “Засніце”.

Ёсць замова ад РУСАЛКІ: “Вадзяніца, лесавіца, шальная дзявіца! Адвяжыся, адкаціся, у мой двор не кажыся. Ступай у раку глыбокую, на асіну высокую. Асіна, трасіся, вадзяніца, уйміся! Я закон прынімаў, златы круж палаваў...”

У вобразе маладой прыгожай дзяўчыны ўяўлялі нашы продкі і ПАЛУДНІЦУ, што сімвалізавала сонечны ўдар, інакш кажучы, звязвалася не з вадой, як РУСАЛКА, а з агнём. ПАЛУДНІЦЫ з’яўляліся на палях апоўдні (апоўдзень і апоўначы – сакральныя моманты часу), звычайна летам. Яны сачылі за тым, каб апоўдні ніхто не працаваў (нельга было і купацца), а інакш – каралі людзей сонечным ударам. У некаторых рэгіёнах

яны кралі дзяцей, якіх маці-жняяркі пакідалі без нагляду на мяжы. Некаторыя даследчыкі лічаць, што ПАЛУДНІЦА – гэта дзённае, “лёгкае” аблічча КІКІМАРЫ; набліжаюць яе і да РУСАЛКІ.

Да іншых духаў прыроды адносяць ПАДВЕЯ – вецер, віхуру, смерч. Украінцы яго ўвасаблялі ў вобліку волата з тоўстымі вуснамі, праз якія добра дзьмуць. Жыло і паданне, што ў вобліку віхуры блукае па свеце чалавек, пракляты сваімі родзічамі. Уласна, ён нябожчык, але душа яго пакутуе паміж небам і зямлёю. Беларусы называлі ПАДВЕЕМ таго духа, што круціўся ў віхуры. Ад яе здараўся параліч сэрца, таму так яшчэ называлі і хваробу.

Вельмі небяспечна было крыўдзіць ПАДВЕЯ, бо ён раскідвае стагі і скірды, зрывае стрэхі з дамоў. Для абароны ад яго раней выкарыстоўвалі розныя замовы, на якія сёння забыліся.

У рэгіёнах, што мяжуюць з Расіяй, верылі, што віхура, смерч – вяселле нячысцікаў. Калі кінуць нож у сярэдзіну смерчу, ён стане крывавы – параніць мноства злых духаў, а яны баяцца жалеза. У **Максіма Багдановіча** ёсць цудоўны верш “Завіруха”, які ўвасабляе вобраз Падвёя:

У бабны дахаў вецер б’е,
Грыміць па ім, звініць, пяе,
І спеў льецца ўсё мацней, –
Гулянку справіў пан Падвэй.

У нашых класікаў вобраз ветру ўвогуле сустракаецца вельмі часта – у самых розных выглядых. Вецер – асноўны пасрэднік паміж зямлёй і небам, галоўны прадстаўнік натурафіласофскай стыхіі “паветра”, найбольш дынамічны. Але менавіта ПАДВЕЙ – не проста вецер, а смерч, віхура, завіруха.

У многім супрацьлеглы ПАДВЕЮ персанаж – ЖЫЖАЛЬ (ЖЫЖ) – бог ці дух полымя і кавальскай справы. Паводле рэшткаў міфаў, што захаваліся ў беларусаў, менавіта ён выкаваў шыкоўныя залатыя і сярэбраныя калясніцы для СОНЦА і ПОЎНІ.

У язычніцкіх рэлігіях іншых народаў існуюць багі, функцыі якіх супадаюць з функцыямі ЖЫЖА. Гэта, прыкладам, грэчаскі ГЕФЕСТ. Але ён бог антрапаморфны. У беларусаў ЖЫЖАЛЬ і ва ўкраінцаў ВОГОНЬ – сам агонь. Ён адорвае людзей святлом і цяплом. Але асабліва аякуе кавалёў. А да кавалёў раней ставіліся з выключнай павагай, як да самых умелых з рамеснікаў, сапраўды творчых людзей. Варта памятаць, што, паводле грэчаскага філосафа **Гесіёда** (VIII ст. да н. э.), нават эпоха, у якую мы жывём, называецца жалезнай. Ды і праўда – наша цывілізацыя тэхнагенная, заснаваная на метале. Беларусы верылі, што ЖЫЖАЛЬ паходжвае пад зямлёю і выпускае з сябе агонь. Калі ходзіць паціху, зямля саграваецца, калі хутка, зямля загараецца (торф гарыць).

ЖЫЖАЛЮ прысвечана адно з самых прыгожых язычніцкіх свят – “Жаніцьба Пасвета” (ПАСВЕТ – хатні агонь). Адзначалася яно 22 верасня

(у дзень асенняга раўнадзенства), калі яшчэ даволі цёпла, але цемра апускаецца ўжо рана, і людзі адчуваюць патрэбу ў асвятленні сваіх хат. Пасвет – самаробны падвясны свяцільнік. У ім звычайна гарэлі дзве свечкі. Людзі прыносілі ў ахвяру гэтаму маленькаму хатняму богу-агню алей, а часам і нешта іншае; спявалі ў яго гонар абрадавыя песні; упрыгожвалі свяцільнік кветкамі, гірляндамі, стужкамі. Часткова культ хатняга агню захаваўся ў хрысціянскім звычай паліць ладанкі перад абразамі.

У славян былі свяцілішчы і нязгаснага агню ў заветных дубровах, гаях, дзе жрацы-вешчуны “кармілі” яго паленнем, жывіцай. Называлі нязгасны агонь ЗНІЧ. У свяшчэнных дубровы нельга было ўвайсці чужынцу. ЗНІЧ выкарыстоўваўся для рытуальнага ачышчэння жылля, скарбу, свойскіх жывёл, людзей. І попел яго лічыўся гаючым – яго давалі ў якасці лекаў. Па характары гарэння ЗНІЧА варажылі, прадказвалі надвор’е. Адно з такіх культавых месцаў, напрыклад, знаходзілася ў вёсцы Дубрава Маладзечанскага раёна, дзе на высокім узгорку Д з е в і ч - г а р ы археолагі раскапалі такога кшталту капішча.

Згаданымі персанажамі далёка не вычэрпваецца сістэма ніжэйшай міфалогіі славян (беларусаў). Так, беларускі даследчык міфалогіі і фальклору **У. Васілевіч** у сваёй кнізе “Беларуская міфалогія” ў раздзеле “Лясныя духі” прыводзіць звесткі пра наступныя персанажы: “Лесавік”, “Пушчавік”, “Гаюн”, “Гаёўкі”, “Дабрахочы”, “Купальскі дзядок”, “Змяіны цар”, “Вужалкі”, “Зазоўка”, “Расамаха”. У раздзеле “Вадзяныя духі”: “Вадзянік”, “Русалкі”, “Азярніцы”, “Баламуцень”, “Сарэны”, “Ядзеркі”. У раздзеле “Балотныя духі”: “Балотнік”, “Багнік”, “Аржавень”, “Кадук”, “Лазавік”, “Хапун”, “Лойма”. Існуюць і іншыя істоты, якія насяляюць падзем’е, паветра і іншыя ўзроўні прасторы і ландшафты Беларусі.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАСВАЕННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Што такое анімізм?
2. Раскажыце пра культ расліннасці ў старажытных народаў.
3. У чым значэнне анімістычнага мыслення для ўтварэння тропікі фальклору і мастацкай літаратуры?
4. Назавіце духі прыроды (духі локусаў) у славян.
5. Успомніце расповеды старых людзей пра незвычайнае ў мясцінах, адкуль вы родам.
6. Прывядзіце прыклады адухаўлення розных з’яў прыроды ў беларусаў.

Лекцыя 4. МАГІЯ Ў СЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

1. *Паняцце магіі.*
2. *Віды магіі.*
3. *Прыклады магічнага ўздзеяння на чалавека.*
4. *Абярэгі ад магічнага ўздзеяння.*
5. *Вербальная магія.*

Магія здаецца праблемай ненавуковай. На самай справе ў апошні час магіяй цікавяцца самыя сур'ёзныя навукі: фізіка, біяфізіка, этнапсіхалогія і інш. Акрамя таго, чаму мы лічым, што навука ведае ісціну ў апошняй інстанцыі? Калі б гэта было так, не існавала б мастацтва, якое звязана не столькі з матэрыяй, колькі з духам. Сёння гавораць, што ў глыбокай архаіцы (напрыклад, у Старажытным Егіпце, Старажытным Кітаі) магія была галоўнай навукай таго часу, навукай навук, супернавукай. Магія – важнейшая асаблівасць старажытнага мыслення і практычнай дзейнасці, і ўжо па гэтай прычыне з'яву неабходна грунтоўна вывучаць.

Магіяй можна лічыць: 1) устанаўленне сувязі паміж рознымі прадметамі і з'явамі рэчаіснасці, часам вельмі далёкімі; 2) імкненне чалавека паўплываць на прыроду і на іншых людзей з дапамогай адпаведных дзеянняў, рытуалаў. Згодна сусветна вядомаму англійскаму даследчыку-этналогу **Д.Д. Фрэзеру** (XIX–XX стст.), існуе некалькі відаў магіі:

- кантактная – простая форма перадачы энергіі праз дотык;
- ініцыяльная – уздзеянне на аб'ект на адлегласці;
- кантагіёзная – дзеянне накіравана не на аб'ект, а на яго замену (валасы, пазногці, след і інш.);
- імітатыўная – дзеянне накіравана на адлюстраванні аб'екту ў выглядзе лялькі, партрэта, скульптуры, фота (такі прадмет у навуцы называецца індуктарам);
- вербальная – уздзеянне праз слова.

З магіяй звязаны і гаданні (мантыка), што маюць на мэце не выклікаць нейкія падзеі, а толькі даведацца пра іх. Іншая блізкая да магіі з'ява – вера ў прыкметы.

Магія мае значэнне лячэбнае, агрэсіўнае, абарончае, ахоўнае, ачышчальнае і інш.

Магія ўключае ў сябе вельмі многае. Разгледзім названія віды магіі ў дачыненні да чалавека, таму што, сапраўды, менавіта такога кшталту магія раптам адраділася ў XX ст. і знаходзіць вялікае пашырэнне, існуючы ў формах нечаканых і часта парадаксальных.

Магія чалавека

Літаральна ўсе народы свету вераць у сурокі (энергетычны ўдар). Сурокаў, або “дурнога вока”, асабліва баяліся, ды і баяцца, у адносінах да

дзяцей. Сурочыць дзіця або чалавека хваравітага вельмі проста. Славянскія этнасы заўсёды больш баяліся цёмных вачэй, напрыклад, цыганскіх. Паўднёвыя народы, наадварот, баяцца вачэй светлых. І вось тое, што раней лічылася забабонамі, сёння знаходзіць навуковае тлумачэнне. Вока чалавека – маленькі лазар, таму і выпраменьвае нейкую біяэнергію. Звычайна даросля абароненыя сваёй аўрай – энергетычным полем, якое сёння можна бачыць з дапамогай камеры Кірліян. У дзяцей аўра яшчэ не сфарміравалася, кволая, таму на іх і ўздейнічае чужая энергетыка. Пра энергію вачэй ведалі старажытныя грэкі, якія гаварылі: “Вока не магло б глядзець на сонца, калі б само не было маленькім сонцам”. Адсюль вядомы сакральны знак – вока ў трохкутніку як сімвал Сонца, *Божскай* прысутнасці. Увогуле ж працэс бачання – духоўны акт. Пазбавіцца вачэй – значыць пазбавіцца розуму, мудрасці. Менавіта ў гэтым сэнсе неабходна разумець пазбаўленне сябе зроку Эдыпам у вядомай трагедыі **Сафокла** (V ст. да н. э.) “Эдып-цар”. Пара вачэй – фізічная норма. А вось трэцяе вока – паказчык божскага паходжання. Індуісцкі бог ШЫВА сваім трэцім вокам спапяляў самыя розныя аб’екты. Парадаксальна, што мноства вачэй на малюнках – сімвал зорнага неба: у такім выглядзе антычныя грэкі ўяўлялі персаніфікацыю неба – тытана АРГУСА. З вачамі, зрокам звязана багатая міфалогія.

Вельмі сур’ёзна стаіць праблема і з валасамі чалавека. З часоў глыбокай старажытнасці людзі вераць, што ў валасах заключана жыццёвая сіла, асабліва гэта тычыцца жанчын (у мужчын важнае значэнне мае і барада). У магіі адрэзання ці выпаўшыя валасы, таксама як і сліна, пот, пазногі, след, кроў, успрымаліся як дваінік чалавека. Нашы бабулі вычасаныя валасы не раскідвалі, а заўсёды спалывалі, бо, трапіўшы ў чужыя рукі, яны маглі стаць зброяй чарадзея супраць гаспадыні валасоў. Асабліва містычна настроеныя жанчыны збіралі вычасаныя валасы, і іх клалі ім у труну.

Часам жывыя людзі клалі ў труну блізкага чалавека кудзерку сваіх валасоў ці зразалі локан з галавы нябожчыка і пасля бераглі, каб захаваць сувязь з яго душой. Наадварот, для паслаблення такой сувязі (скажам, каб нябожчык не сніўся), неабходна было пасыпаць галаву попелам. Да сацыялістычнай рэвалюцыі 1917 года замужнія жанчыны ў беларускіх, рускіх і ўкраінскіх вёсках не маглі з’явіцца на вуліцы з непакрытай галавой: падобны выгляд жанчыны – страшэнная ганьба, не меншая, чым паказ сябе на людзях увогуле без адзення. Такое раней і ўявіць нельга было. І ў наш час у хрысціянскі храм дзяўчаты, жанчыны павінны заходзіць з пакрытай галавой. Мужчыны – наадварот, зняўшы галаўны ўбор. Праўда, заходзячы ў сінагогу і мужчыны пакрываюць галаву невялікай шапачкай. Валасы – найлепшыя праваднікі розных энергій, часам не зусім добратворных. Доўгія валасы жанчын могуць не зусім станоўча паўплываць на асаблівую духоўную атмасферу храма. Калі

жанчына вырашае служыць *Богу*, яе “стрыгуць” у манахкі (сапраўды, адразаюць валасы і гэтым пазбаўляюць ад назапашаных дрэнных энергій: чалавек абнаўляецца). Заўважым, што ў фальклоры і ў прыгожым пісьменстве вобразы жанчын, звязаныя з іншасветам, з нячыстай сілай, заўсёды апісваюцца з доўгімі валасамі – РУСАЛКІ, ВІЛЫ, УНДЗІНЫ, ВЕДЗЬМЫ. Але і мужчыны – шаманы, ведзьмакі, нават праваслаўныя святары – з доўгімі валасамі. Хоць у мужчын усё ж сіла заключана ў барадзе, бо валос на галаве мала. Найбольшае супрацьдзеянне рускаму цару **Пятру Першаму** з боку старога баярства тычылася якраз абстрыгання па загаду імператара бародаў. І гэта не забавоны, не дурасць, не коснасць, а тысячагадовыя ўяўленні шмат якіх народаў: абстрыгчы чалавеку бароду – у вельмі значнай ступені пазбавіць яго сілы.

Падстрыганне валасоў у нашых продкаў яшчэ нядаўна жорстка рэгламентавалася ў залежнасці ад полу, узросту і часу. Амаль усе еўрапейскія народы не падстрыгалі дзяцей да года. У нас, у Беларусі, верылі, што гэта запаволюць развіццё мовы. У сербаў некалі дзяцей не стрыглі да сямі год, каб свабодна развіваўся розум. Ні ў якім разе нельга было стрыгчыся цяжарным жанчынам.

Пра сілу валасоў сведчаць многія міфы. Напрыклад, у Бібліі волата САМСОНА загубіла яго каханая ДАШЛА, абстрыгчы яму валасы, у якіх была заключана велізарная сіла героя. Праз некаторы час яе супляменнікі-філісцімляне, вырашыўшы паздзеквацца з безабароннага САМСОНА, загадалі прывесці яго на баляванне, але не ўлічылі, што ў турме адраслі яго валасы: асілак абрынуў на ворагаў столь, але і сам загінуў. Іншы міф распавядае пра назву аднаго з сузор’яў. У егіпецкага цара грэка-македонскай дынастыі **Пталемея** (III ст. да н.э.) была надзвычай прыгожая жонка **Вераніка** з залатымі – да падлогі – валасамі. Цар, ваюючы ў чужой зямлі, пастаянна цярэў няўдачы. Жрацы ўгаварылі Вераніку абрэзаць свае валасы і паднесці ў дар багам. Паслухмяная царыца так і зрабіла. Пталемей вярнуўся з перамогай, але быў у гневе, убачыўшы лысую жонку. Тады жрацы паказалі яму вельмі яркае сузор’е, пераконваючы, што гэта і ёсць залатыя валасы яго жонкі, якія багі забралі на неба. З таго часу сузор’е называецца Валасы Веранікі.

Папярэдні прыклад – ці тое міф, ці тое праўда. Але ёсць абсалютна дакладныя, зафіксаваныя ў помніках, гістарычныя факты таго ж парадку. У архаічным свеце, ды нават і ў эпоху Сярэднявечча, калі браліся асадаю гарады і замкі, і стан іх жыхароў быў безвыходны, жанчыны асуджанага паселішча – усе! – абразалі валасы. Такім чынам вызвалялася энергія, заключаная ў валасах, і яна дапамагала гараджанам адбіцца. Згодна міфалагічнаму мысленню, валасы на галаве – сімвал адухоўленай энергіі.

Надзвычай інфармацыйная і кроў. Калі да ведзьмара трапляе хустка або кашуля, запэцканая крывёю чалавека, чараўнік атрымоўвае поўную ўладу над гэтым чалавекам. Праўда, можа і вылечыць.

Значэнне крыві ў *тэорыі сімвалаў амбівалентнае*. З аднаго боку, кроў – жыццёвая сіла чалавека (найперш фізічная), з другога – праліцце крыві азначае смерць і ахвяраванне. Ва ўсіх старажытных народаў прыносіліся крываваы ахвяры, якія ўтаймоўвалі варожыя дэманічныя сілы. Эзатэрычная навука лічыць, што, сапраўды, *інфернальныя істоты* харчуюцца крывёю, таму іх неабходна задобрыць. Нават сёння на Палессі, будуючы лазню, забіваюць на адпаведным месцы курыцу. Самая вялікая сура (дагмат) свяшчэннай кнігі мусульман *Карана* называецца “Бакара”: яна загадвае вернікам рэзаць буйную рагатую жывёлу. Ёсць нават спецыяльнае свята для ахвярапрынашэння – курбан-байрам. Здаецца, які дзікі звычай! На самай справе – вельмі мудры і выходзіць далёка за межы будзённага жыцця. Зарэзаць, каб пазбавіцца веры ва ўяўных божышчаў (татэмізм – усё ж вельмі магутная рэлігія!), божышчаў не сапраўдных, выдуманых самім чалавекам: нельга людзям ушаноўваць жывёл!

Змяшаць сваю кроў (так часам робяць героі-волаты ў казках) – значыць, парадніцца. Тое ж тычыцца выпівання чужой крыві. І на гэтым жа заснавана таемнасць еўхарыстыі, бо, згодна міфалагічнаму мысленню, кроў і віно, якое п’ецца падчас абраду, – узаемазаменныя паняцці.

З крывёю звязана *сімволіка чырвонага колеру*, надзвычай важная ў культуры. Напрыклад, у Кітаі на свята Новага года пераважае якраз чырвоны – колер сонца, радасці, прыгажосці: развешваюцца адпаведныя малюнкi, дзеці і жанчыны апранаюцца ў чырвонае, усюды пунцовыя кветкі. Паводле ўяўленняў кітайцаў, злыя духі баяцца менавіта гэтага колеру. У Рымскай імперыі толькі імператар меў права насіць чырвонае адзенне; арыстакраты, сенатары павінны былі задаволіцца ўсяго толькі чырвонай паласой. Сімволіка колеру важная і ў набажэнстве, геральдыцы, літаратуры, жывапісе.

Эксперыментальная псіхалогія даказала, што чырвоны колер выклікае ў чалавека актыўнасць, напружанне, хваляванне. У міфалогіі ён азначае палкасць, пачуццёвасць, сілу жыцця, часам агрэсіўнасць, таму звязаны з богам МАРСАМ. У хрысціянскай рэлігіі чырвоны колер – кроў, раны, пакуты і ачышчэнне. У сімволіцы мастацтва еўрапейскага Сярэднявечча чорны колер азначаў грэх, белы – чысціню, чырвоны – дабрывню і любоў.

У большасці народаў абярэгі – чырвонага колеру: гэта бранзалеткі з чырвоных нітак або бісеру (азначаюць, на маю думку, жылу), а таксама спрадвек вышп’ўка на кашулях, сукенках, ручніках.

Ва ўсіх народаў свету рабіліся адпаведныя дзеянні са *следам* чалавека. Увогуле, усё, што пакінута чалавекам, захоўвае з ім сувязь, таму паняцце “следу” неабходна разумець шырока. “Пакінуць след у жыцці” ўсе народы разумелі аднолькава: пражыць добрае жыццё, пакінуць пасля сябе нешта значнае, што перажыве самога стваральніка. Са слядаў-учынкаў чалавека складваецца яго біяграфія. А абрадаў, звязаных непасрэдна з фізічным следам, таксама шмат. След часта выкарыстоўваўся ў любоўнай магіі.

Напрыклад, беларускія дзяўчаты сушылі ў печцы, робячы па сутнасці керамікай, вынуты са жвіру след жаніха. У Чарнагорыі дзяўчына брала зямлю з-пад следу каханага, сыпала ў вазон, саджала кветачку і сачыла за ёю: добра расце, квітнее – значыць, яе любяць. Калі кветка гінула, выкарыстоўвалі больш моцную магію для прысушкі: напрыклад, дабаўлялі ў пітво хлопцу сваю месячную кроў. У старажытнай Даніі падчас заключэння розных дамоўленасцей палівалі сляды адзін аднаго сваёй крывёю. Уяўленні, звязаныя са следам, трывала захавала народная славянская культура. Напрыклад, нельга месці ў доме, калі жыхар гэтага дома знаходзіцца ў дарозе: нябачныя сляды, ім пакінутыя, як бы дапамагаюць па-за межамі роднай хаты.

Надзвычай важнае і складанае пытанне – з тварам чалавека. Важнейшы пастулат дзвюх сусветных рэлігій – *іудаізму* і *ісламу* – забараняе выявы жывых істот, бо на малюнак або фотаздымак пераносіцца частка душы чалавека, і гэта можа нанесці яму шкоду. Але і навука сёння таксама гаворыць, што на фота зберагаецца некаторая частка найдрабнейшых часцінак – *мікралептонаў*, якія неяк звязаны з разумова-эмацыянальнай сферай чалавека. З выявай чалавека (лялькай, партрэтам, фота), сапраўды, заўсёды праводзілі магічныя дзеянні. Некаторыя вядомыя мастакі часам бралі ў якасці мадэляў сваіх любімых жонак, і тыя нярэдка паміралі ў маладым узросце (**Пітэр Пауль Рубенс**, **Рэмбранд ван Рэйн**, **Ілья Глазуноў**). Выяву чалавека заўсёды разумелі як яго двойніка. Яшчэ ў Старажытным Егіпце такую ролю ігралі скульптуры ў пахавальнях. А ўжо ў Рыме скульптурныя бюсты памерлых пачалі памяшчаць на іх магілах, а не ў склепах; пазней звычай прыйшоў і да іншых еўрапейскіх народаў.

З феноменам партрэта (падваення чалавека) цесна звязаны вобраз двойніка ў мастацкай літаратуры. Твар – закадзіраваная асоба. Гэта асабліва ярка праявілася ў знакамітым рамане англійскага класіка **Аскара Уайльда** (XIX ст.) “Партрэт Дарыяна Грэя” або ў апавесці **Мікалая Гоголя** (XIX ст.) “Партрэт”. Эгацэнтрызм (засяроджанасць на сваім “я”) здольны выклікаць у чалавека адчуванне праследвання з боку свайго двойніка (у **Ёгана Вольфганга Гётэ**, **Альфрэда дэ Мюсэ**, **Фёдара Дастаеўскага**, **Сяргея Ясеніна**).

Феномен партрэта цікавы і ў іншым сэнсе. Многія з нас бачаць твары і постаці людзей у абрысах гор, дрэў, аблокаў, нават у гурбах снегу. Нашы вочы як бы антрапамарфізуюць прыроду, і гэта надзвычай часта абыгрываецца ў мастацтве. З другога боку, уяўляе цікавасць звычай ушаноўваць скульптуры багоў і святых, а таксама абразы. Кожны з гэтых сакральных прадметаў не сам па сабе атрымоўвае звышнатуральную сілу, а менавіта таму, што ён двойнік таго, хто ёю ўжо валодае.

Як бачым, з магіяй звязаны шматлікія з’явы культуры. Ды і сама магія сёння разглядаецца як своеасаблівая фізіка, толькі яшчэ не пазнаная фізіка. Фарміруецца новая навука – эніялогія – пра розныя энергіі і фізічныя палі ў прыродзе. З пункту гледжання гэтай навукі ўжо тлумачаць многія магічныя дзеянні або, наадварот, абарону ад іх.

Вербальная магія

Усё жывое ў Космасе за мільярды гадоў прыстасавалася “перагаворвацца” паміж сабою на сваёй роднай рэзананснай мове радыёхваляў міліметровага і субміліметровага дыяпазону, гэта значыць, на мове рэліктавай халоднай лептоннай плазмы.

Любы аб’ект на Зямлі з’яўляецца жывой мадэллю Сусвету. Ён звязаны з ім і з іншымі аб’ектамі рэзананснымі ўзаемадзеяннямі на пэўных узроўнях арганізацыі матэрыі. Працэсы ў свеце ўплываюць праз рэзананс на працэсы ўнутры жывога арганізму. І наадварот, працэсы ў чалавеку аказваюць уплыў на працэсы ў Космасе. Развіваецца новы напрамак у навуцы – агульная тэорыя рэзанансных сіл, і вось ён якраз найбольш цікавіцца магіяй, у прыватнасці, магіяй слова, вербальнай магіяй.

Мова – сродак чалавечага выяўлення, мыслення і кантактавання ў соцыуме. Кожнае слова ўтварае вібрацыі з даволі працяглай даўжынёй хвалі. Слова ўздзейнічае нават і без жадання гаворака. Вымаўленае ж з намерам, яно намнога ўзмацняе свой уплыў і робіцца магутнай зброяй.

Замовы – самыя старажытныя жанры фальклору. У Месапатаміі знойдзены шматлікія гліняныя дошчачкі з клінапісам, з якіх ясна, што магічная літаратура Вавілона і Асірыі (II–I тыс. да н.э.) была надзвычай багатая. Нездарма халдзеі карысталіся ў старажытным свеце славаю магаў і чараўнікоў. Існавалі замовы і ў антычных грэкаў. У эпоху класікі (V–IV ст. да н.э.) гэты від магіі ўжо склаўся ў пэўную сістэму, пра што пісаў славуты грэк **Платон** (V ст. да н.э.) у знакамітай працы “Дзяржава”. І адукаваныя рымляне адзначалі сілу замоў. Напрыклад, самы вядомы ў Рымскай імперыі гісторык **Тацыт** (II ст.) апісваў, як **Пізон** забіў імператара **Германіка** з дапамогай закліяў. Магаў і ведзьмакоў баяліся ва ўсіх народаў. Нават словы звычайнага чалавека, вымаўленыя не ў час, могуць нанесці шкоду. І сёння вучоныя з гэтым згодныя: так, гавораць яны, мае значэнне пэўны стан атмасферы, магнітнага поля і інш. Чаму старыя замовы часам не дзейнічаюць – іх жа складалі людзі надзвычай дасведчаныя: там кожнае слова выклікала пэўныя вібрацыі ў прасторы? А справа ў тым, на маю думку, што за тысячагоддзі змянілася палажэнне Зямлі ў Космасе, нават стан усёй Сонечнай сістэмы, узніклі новыя рэзанансныя судачыненні ў Сусвеце. Таму некаторыя словы могуць не ўзбудзіць тых хваляў, на якія замова была раней разлічана. Яшчэ і таму словы хрысціянскай малітвы пажадана вымаўляць на мове арыгіналу – старажытнагрэчаскай (кайнэ), або лацінскай, або старажытнаславянскай. Чаму апошнія дзве мовы прыроўнены да арыгіналу? Таму што ўяўляюць яны пераклады Новага Запавету, зробленыя святымі людзьмі: **Аўгусцінам Блажэнным** (IV–V ст.), **Святым Еранімам** (IV ст.), **Святым Кірылам** (IX ст.). Малітва – па сутнасці тая ж замова, якая аказвае магутнае ўздзеянне не толькі на арганізм чалавека (самаўнушэнне), але і на прастору. Словы малітвы ўзбуджаюць пэўныя вібрацыі, якія ўступаюць у рэзананс з вібрацыямі Космасу і

выклікаюць дзеянні Космасу (Вышэйшых Сіл) у адказ. Пераклад малітвы на нацыянальныя мовы – гэта іншыя рэзанансы, магчыма, і не дзейсныя, бо перакладаліся яны звычайнымі людзьмі, а не святымі. Самая дзейсная малітва – “Отча Наш” (“Pater Noster”), таму што яе пачулі апосталы ад самога **Хрыста**. Яна дапаможа заўсёды.

У цэлым слова аказвае магутнае ўздзеянне на чалавека. Словам можна параніць ці нават забіць. Слова валодае каласальнай сілаю ўнушэння. На гэтым заснаваны ўсе рэлігіі, секты, уся мастацкая літаратура, а ў апошні час – ідэалогія, палітыка, рэклама. Слова робіцца псіхатропнай зброяй. Але нас найбольш цікавіць здзіўляючае адзінства магічнай функцыі мовы і функцыі эстэтычнай. У міфах маг-чарадзеяў і паэт – гэта адзін персанаж: АРФЕЙ, БАЯН.

Магія мовы ў сучаснай навуцы называецца *сугестыўным уздзеяннем*, або *нейра-лінгвістычным праграмаваннем (НЛП)*. Сёння вывучэнне НЛП – адзін з найбольш перспектыўных напрамкаў у сучаснай гуманітарнай галіне ведаў.

Сугестыўныя сродкі – не што іншае, як ўплыў мовы на падсвядомасць. Сучасныя спецыялісты ў названай галіне шырока выкарыстоўваюць метады, якія здаўна былі таемнымі прыёмамі розных магічных і рэлігійных культаў. Яшчэ ў глыбокай старажытнасці іх практыкавалі шаманы і жрацы.

Прасочым некаторыя сродкі сугестыўнага ўздзеяння, якія шырока выкарыстоўваюцца ў СМІ:

1. Музыка. Тэкст звычайна суправаджаецца, асабліва ў рэкламе, даволі навязлівым матывам. Прыемная рытмічная музыка, маючы частату рытму, роўнаю падвоенай частаце пульсацыі крыві ў целе, лёгка ўплывае на падсвядомасць і гэтым актывізуе мозг для ўспрыняцця мовы. У старажытнай Грэцыі ўсе вершы чыталі пад акампанемент ліры, значыць, пад музыку. Адсюль, дарэчы, і ўзнікла паняцце *лірыкі*.

2. Візуальны рад. Шырока выкарыстоўваецца ў сучаснай рэкламе. Яго варта было б больш актыўна ўжываць і ў працэсе навучання. Калі чалавек дзякуючы “карцінцы” ўяўляе, што адбываецца ў яго целе ад лекаў або ад шампуні, сіла слоў, да якіх прыкладаецца малюнак, намнога павялічваецца. Візуальны рад утварае ў мозгу асаблівы гармон *серанціл*, які значна павялічвае сілу памяці.

3. Шырока выкарыстоўваецца і рыфма. Яна стварае ў мозгу асаблівыя ачагі ўзбуджанасці, якія добратворна на яго ўздзейнічаюць, інакш кажучы, мозг адчувае ад рыфмы прыемнасць. Наш народ здаўна любіў рыфмаваць. Існуюць тысячы рыфмаваных прыказак і прымавак: “Сонца нізка – вечар блізка”; “Дзеўка без касы не мае красы”; “З вялікага выбору будуць лапі ды аборы”; “Без труда не выловіш і рыбку из пруда”; “Взялся за гуж – не говори, что не дюж”. Дзякуючы рыфме гэтыя шэдэўры народнай мудрасці вельмі лёгка запамінаюцца – рыфма валодае *мнеманічным* уздзеяннем.

Некаторыя людзі валодаюць дарам гаварыць рыфмай. Гэта паэты. Яшчэ ў пачатку ХХ ст. самавучка-паэт, ды часам і не адзін, быў амаль у кожнай вёсцы. Напрыклад, дзед вядомага беларускага сучаснага творцы **Міколы Мятліцкага** лёгка складаў гумарыстычныя вершы і рабіў гэта з нагоды кожнай падзеі. Такія людзі (іх называлі раёшнікі) не толькі сачынялі вершы і прыпеўкі, але нават звычайную мову афармлялі рыфмай. Рыфма і сёння вельмі шырока выкарыстоўваецца ў рэкламе, напрыклад: “Свежее дыхание облегчает понимание”.

4. **Паўтор і сцвярджэнне.** Заўсёды ўсе замовы, малітвы і паэзія для большай сілы ўнушэння выкарыстоўвалі паўторы. Яны могуць быць: механічныя (“Усё шукаю і шукаю яшчэ не здабытых вяршынь”), анафарыстычныя (“Мора вуглем цяпер стала, // Мора з дна цяпер гарыць”), стык (“О, весна без конца и без краю// Без конца и без краю мечта!”), кальцо (“Подарю я шаль из Хорасана // И ковер ширазский подарю”), рэфрэн (“А я мужык – дурны мужык”) і інш. Паўторы ствараюць надзвычай устойлівыя сляды ў кары мозгу. Таму для рэкламы, для ідэалагічнага ўздзеяння аказваюцца надзвычай важнымі шматразовыя паўтарэнні. Паўтор ставіць як бы бар’ер для ўсялякага іншага паведамлення з супрацьлеглым сэнсам, прытупляе крытычныя функцыі розуму. З паўторамі звязаны сцвярджэнні – кароткія, афарыстычнага складу формулы, па сутнасці лозунгі: “Дазволена ўсё, што не забаронена” (гэты лозунг падчас так званай “перабудовы” нанёс каласальную шкоду, садзейнічаў працэсу крывінілізацыі грамадства). Многія гістарычныя слоўныя формулы не страцілі свайго значэння і сёння, напрыклад, лозунг **Кастуся Каліноўскага**: “Не народ для ўрада, а ўрад для народа”.

5. Пэўныя словы выклікаюць у падеведомасці слухачоў прыемныя асацыяцыі, што шырока выкарыстоўвае рэклама: “прыгожы”, “цудоўны”, “геніяльны”, “прекрасный”, “великолепный”, “блестящий”, “замечательный” і пад. Здавалася б, прымітыўна, а дзейнічае надзейна. Асабліваю ўвагу неабходна звярнуць на міфалагічныя асацыяцыі. Цэнтральная ідэя індаеўрапейскай, у тым ліку славянскай, міфалогіі – культ Сонца. Называлася яно па-рознаму: СВАРОГ, ХОРС, РАДЫГОСТ, ЯРЫЛА, ЯРАВИТ. Але самая старажытная назва – РА. Шырокае распаўсюджанне марфемы “ра” ў індаеўрапейскіх мовах – адлюстраванне сальярнага міфа. Гэты карань можна лёгка заўважыць у многіх рэкламных тэкстах: “Жадаеце, каб ваш погляд стаў больш выразны? У тры разы больш выразны. Туш з керамідамі...” Або: “Благодаря специальным добавкам, Ариель справится...” Павышанай частотнасцю выкарыстання адзначаны такія словы, як “натуральны”, “гарант”, “культура”, “традыцыя”, “красиво”, “прекрасно”, “рай” (“райское наслаждение”, “райский аромат”). Старажытная марфема іграе тут ролю дадатковага стымулу.

6. Важнае значэнне маюць так званыя універсальныя кванціфікатары: “ніколі”, “усе”, “зусім”, “заўсёды”. Яны дазваляюць рабіць абагульненні, неабмежаваныя ў прасторы і часе. Часта выкарыстоўваюцца так званыя прэсупазіцыі: сярод іх найбольш часта ўжываецца прыметнік “новы”. Увогуле прэсупазіцыі ёсць ва ўсіх рэкламных тэкстах: гэта дзеясловы і прыслоўі месца, стану, паўторнасці дзеяння і інш.

7. Псіхіфізіялагічна магутна дзейнічае і гукіпіс: алітэрацыі і асанансы. Розныя гукаспалучэнні ўзбуджаюць пэўныя цэнтры мозгу, якія, у сваю чаргу, выклікаюць адпаведныя асацыяцыі, напрыклад: “Ваша киска купіла бы Вискас”.

8. Выкарыстанне эўфемізмаў. У ЗША яшчэ падчас вайны ў В’етнаме ў 60-я гады XX ст. была распрацавана спецыяльная мова, з якой выключаліся словы, што выклікалі адмоўныя рэакцыі. Напрыклад, ваенныя дзеянні называліся “праграмай прымірэння”, масіраваныя бамбардзіроўкі – “абарончай рэакцыяй”, мёртвыя зоны, калі выпальвалася ўся расліннасць, – “санітарнымі кардонамі”, канцлагеры – “стратэгічнымі паселішчамі” і інш. Широка карыстаюцца падобнымі выразамі і некаторыя палітычныя дзеячы сучаснай Расіі. Адпаведнае ўнушэнне дасягаецца з дапамогай і навуковых тэрмінаў. Нешта дрэннае, лічаць людзі, нельга назваць прыгожым тэрмінам, і гэтым шырока карыстаюцца піяршчыкі і стваральнікі рэкламы. Яшчэ старажытны гісторык **Фуکیدыт** (IV ст. да н. э.) назваў гэтакі падман “карупцыяй мовы”: словы пачынаюць абазначаць супрацьлеглае таму, што яны заўсёды азначалі.

9. Спрашчэнне, стэрэатыпізацыя. Чалавек масы ў значнай ступені створаны прэсай, электроннымі СМІ. Журналісты абапіраюцца на стэрэатыпы, прымітыў. Яны лічаць, што чалавек павінен успрымаць паведамленне без намаганняў, без унутранай барацьбы і крытычнага аналізу. Напрыклад: “Камунізм упарта чапляецца за дрэннае. Давайце чапляцца за добрае” – тыповы ўзор спрашчэння. Складаныя з’явы і праблемы зводзяцца да простых і лёгкіх для ўспрыняцця. Безумоўна, і паэзія заўсёды аперыравала словамі, якія найлепш уздзейнічалі на чытача ці слухача. Але сучасныя СМІ шукаюць словы, якія ствараюць менавіта прымітыўную мадэль. Або раздзяляюць цэласную праблему на асобныя фрагменты, так, каб чытач ці глядач не мог звесці іх у адно і асэнсаваць. Гэта фундаментальны прынцып сугестыі. Тут выкарыстоўваюцца дастаткова прымітыўныя прыёмы: тэлеперадача разбіваецца рэкламай, цэласны тэкст размяшчаецца на розных старонках газеты. Дыскусійныя перадачы выкарыстоўваюць фрагментацыю ўвогуле як асноўную форму падачы матэрыялу. А ў чытача і глядача ствараецца ілжывы вобраз рэальнасці. Мозг ператвараецца ў сіта, у якое памяшчаюць шэраг важных, але часцей пустых інфармацыйных паведамленняў. Усё як быццам тэрміновае, але чалавек пазбаўлены гістарычных каардынат. У выніку сёння нічога не мае сапраўды важнага сэнсу, усё – суп-порэ. З другога

боку, устаноўка на сенсацыйнасць падтрымлівае пастаянную няровную напружанасць.

Такім чынам, сучасныя сугестыўныя сродкі ўздзеяння шырока выкарыстоўваюць прыёмы, вядомыя і ў прыгожым пісьменстве, але ўжываюць і новыя, якія не заўсёды станюча ўздзейнічаюць на чалавека.

Слова мае каласальную ўладу над нашым жыццём – уладу, можна сказаць, магічную. Мы зачараваны словамі і ў значнай ступені жывём у іх царстве. Слова дзейнічаюць нярэдка як самастойная сіла, часам нават незалежна ад іх сэнсу. За словамі ідуць масы. Любая прапаганда ў вялікай ступені заснавана на ўладзе слоў, на гіпнозе слоў. У нас шмат абсалютна ілжывых рэпутацый, імёнаў, створаных уладай слоў, а не рэальнасцю.

Нейра-лінгвістычнае праграмаванне шырока выкарыстоўваецца ў палітыцы і ў рэкламе. Але існуе і нейра-лінгвістычная дапамога. Сёння псіхіятры гавораць, што 70 % жыхарам Беларусі і Расіі патрабуецца такога кшталту дапамога. Але лепшая дапамога – мастацкае слова: яно дае эстэтычную асалоду, суцяшае і лечыць.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАСВАЕННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Што такое магія? Чаму, як вы думаеце, магія аднавілася ў канцы ХХ стагоддзя?
2. Назавіце віды магіі.
3. Прывядзіце вашы ўласныя прыклады магіі, што ўздзейнічае на чалавека.
4. Што такое вербальная магія, або сугестыўнае ўздзеянне?
5. Што яднае моўную сугестыю з выяўленчымі сродкамі мастацкай літаратуры?
6. Якія прыёмы вербальнай магіі, або нейра-лінгвістычнага праграмавання, выкарыстоўваюць сучасныя СМІ?

Лекцыя 5. КАСМАГОНІЯ. МІФАЛАГІЧНАЯ МАДЭЛЬ СВЕТУ

1. *Паняцце мадэлі.*
2. *Гара як мадэль свету.*
3. *Касмічнае Дрэва як мадэль свету.*
4. *Лічбавая мадэль свету.*
5. *Дэन्द्रалагічны код беларусаў.*

З глыбокай старажытнасці людзі імкнуліся зразумець, растлумачыць многія з'явы акаляючай рэчаіснасці. Як жа яны яе ўяўлялі? Свае веды пра свет чалавек эпохі архаікі абагульняў у выглядзе нейкага канкрэтнага вобраза, мадэлі.

У плямёнаў, якія знаходзіліся яшчэ на ступені татэмізму, Зямля ўяўлялася, напрыклад, гіганцкай ласіхай або агромністай чарапахай, якая стаяла на сланах, на рыбах ці на змяі. Сэнс у тым, што свет разумеўся як жывое цела, напачатку абавязкова жаночае.

У далейшым геаграфічныя веды пашырыліся. Мадэль свету пачала выглядаць як кола (бачны далягляд) па гарызанталі і як трохчастная структура па вертыкалі.

Кола (круг) – вельмі важная фігура ў чалавечай культуры. Важнасць круга захавалася ва ўсіх магічных рытуалах: акрэслены круг захоўвае энергію, не дае ёй расейвацца ў прасторы. Па вертыкалі ж свет трыадзіны: чалавек, стоячы, бачыў, што пад ім, над ім і побач з ім. Паколькі чалавек стаяў у цэнтры і далягляду-круга, і трохпаззеленага вертыкальнага свету, надзвычай важнае значэнне набыла сімволіка цэнтру. Нават сёння цэнтр любой акрэсленай прасторы адыгрывае найважнейшую ролю ў жыцці людзей. Напрыклад, шмат якія краіны змагаюцца за прызнанне цэнтру Еўропы менавіта на іх тэрыторыі (Аўстрыя, Украіна, Літва). Нядаўна беларускія вучоныя з дапамогай самых сучасных метадык даказалі, што цэнтр Еўропы – у Беларусі, у 50 км на поўдзень ад Полацка, на дне возера Шо. Але ж, дарэчы, адзначу, што такога кшталту адкрыццё неабходна прапагандаваць, бо іншыя краіны маюць са сваіх “цэнтраў” вялікі турыстычны прыбытак.

Цэнтр свету ў розных міфалагічных сістэмах абавязкова неяк канкрэтна ва ўяўленнях людзей фіксаваўся. Так, у многіх народаў у цэнтры размяшчалася Свяшчэнная Гара – месца сутыкнення Зямлі і Неба, а ўнутры яе ці пад ёю – пекла (апраметная). Такім чынам, гара і падзяляла свет на тры часткі. У старажытных індусаў, а таксама алтайцаў такой свяшчэннай гарой была *М е р у*, якая знаходзілася на полюсе, а над ёю ззяла Палярная зорка як цэнтр неба. У Месапатаміі (Міжрэччы) – раўнінная мясцовасць, таму здаўна тут будавалі імітацыі Свяшчэннай Гары – піраміды-зікураты (часткова зікурат захаваўся ў горадзе Ур). Вавілонская вежа, апісаная ў Бібліі, сапраўды існавала: яе падрабязна апісаў грэчаскі гісторык **Геродот** (V ст. да н. э.), а ў канцы XIX ст. рэшткі вежы раскапалі археолагі. У японцаў і сёння цэнтрам свету і цэнтрам Японіі з’яўляецца свяшчэнная гара *Ф у д з і я м а*. Кожны японец хоць бы раз у жыцці павінен падняцца на даволі высокую гару (3776 м), каб сустрэць на яе вяршыні ўзыход сонца (паэтычная назва Японіі – Краіна ўзыходзячага сонца) і ўбачыць адтуль сваю краіну. У старажытнай Грэцыі багі жылі на гары *А л і м п*. На думку многіх хрысціян, гара *Г а л г о ф а* ў Ерусаліме – цэнтр свету і адначасова месца, дзе створаны і пахаваны першачалавек АДАМ. Кроў **Хрыста**, раскрыжаванага на Галгофе, пралілася на чэрап АДАМА (сама назва “Галгофа” азначае літаральна “чэрап”) і з’явілася выкупленнем яго граху. Вось чаму на некаторых абразях можна бачыць прама пад крыжом – чэрап і косткі. Тры названыя вышэй гары з’яўляюцца і рэальна існуючымі

геаграфічнымі аб'ектамі, і сакральнымі месцамі, таму іх напісанне я выдзяляю.

Курган у скіфаў таксама імітаваў свяшчэнную гару ў стэпе, дзе гор не было. Магчыма, гэта сведчанне таго, што скіфы прыйшлі якраз з горнай мясцовасці – з Алтая. Але і ў старажытных насельнікаў Беларусі была надзвычай развітая курганная культура: яшчэ ў пачатку XX ст. археолагі зафіксавалі 6000 курганоў, у значнай ступені пазней знішчаных. Асабіста я лічу, што вялікае значэнне курганоў, увогуле гор, у раўнінных народаў – гэта памяць пра Патоп, калі можна было выратавацца на ўзгорках. Ды і ўвогуле: пасля сусветнай катастрофы людзі ацалелі толькі ў гарах – адтуль пачалася наша Цывілізацыя.

Гара – мадэль свету надзвычай старажытная. У далейшым многія народы Еўразіі сфарміравалі іншую мадэль – Сусветнае (Касмічнае) Дрэва, або Прадрэва, або Дрэва Жыцця.

Сімволіка Сусветнага Дрэва надзвычай глыбокая, багатая і шматгранная. Яно ўвасабляла Цэнтр свету і сам гэты свет, чалавека і яго шлях да духоўных вышынь; цыклы жыцця, смерці і адраджэння; Космас і яго працэсы вечнага абнаўлення; мудрасць і таямнічыя законы быцця, магчыма, нават *n-мерныя* яго межы з вялікай колькасцю каардынат. Прадрэва злучае тры вертыкальныя сферы: Неба, Зямлю, Падзем'е. Карані Касмічнага Дрэва – глыбока ў падземным свеце, свеце ісціны і патаемных ісцін. Яго камель, быццам мост, цягнецца да неба, да самых высокіх сфер, вытокаў усяго існага, дзе жывуць багі, зоркі, высокія мары і ідэалы, дзе пануе вечная ясна. Тут, на вяршыні, месца яднання неба і зямлі, вечнасці і часу. Сок Дрэва Жыцця – нябесная раса, што дорыць адраджэнне, а плады – бессмяротнасць. Прадрэва – стрыжань, вакол якога адбываецца бачнае і нябачнае жыццё Космасу, што не мае ні пачатку ні канца.

Вобраз Сусветнага Дрэва дазваляе намаляваць самыя розныя карціны Сусвету, сканструяваць шматлікія мадэлі прасторы і часу. Яно адпавядае і арганізацыі чалавечага цела, якое таксама падзяляецца на тры часткі: ніз (жывот), сярэдзіна (грудзі), верх (галава). Прадрэва можа выкарыстоўвацца і для характарыстыкі чалавечай дзейнасці, творчасці. Вобраз валодае агромністай *эўрыстычнай* (творчай) сілай, асабліва ў тых галінах ведаў, у якіх неабходна прадставіць агульную карціну і якія патрабуюць сістэматызацыі і класіфікацыі матэрыялу: дрэва жывых істот на Зямлі, марфалагічнае дрэва сусветных моў, генеалагічнае дрэва таго ці іншага роду і інш.

Вобраз дрэва вызначыў для чалавека яго месца ў структуры свету, бо дрэва – брат чалавека па сярэдзіннасці паміж небам і зямлёй. У японцаў на гэтай ідэі нават грунтуецца нацыянальнае мастацтва *ікебаны* – аранжыроўкі кветак у такі букет, у якім абавязкова павінна быць тры часткі, што абазначаюць неба, зямлю і чалавека паміж імі.

Дрэва – адно з самых высокародных стварэнняў Маці-Прыроды, якая гэтым як бы падказвае пажаданую форму для чалавечай душы: форму, якая дазваляе, трывала трымаючыся за зямлю (абавязкова родную), смела ўздывацца ў неба. Сапраўды, дрэва – вялікі вобраз імкнення да ідэалу, да Сонца, да **Бога**. Выгляд дрэва заўсёды духоўна ачышчае і ўзвышае душу. Міралюбная магутнасць дрэва вучыць нас дабрыні і бескарыслівасці... Дрэва – брат чалавека не толькі ў прасторы, але і ў часе. Расліна арыентавана на час, і людзі адчуваюць сябе ў часе, акрамя таго, жылі нашы продкі з надзеяй на вечны кругаварот ператварэнняў, на адраджэнне, як дрэва адраджаецца кожную вясну пасля, здавалася б, зімовага памірання. У матэрыяльных катэгорыях Прадрэва ўвасабляла чалавечую ўпэўненасць у магчымасць падняцця і ўліцця ў вялікі цыкл Сонца і зорак, а ў нематэрыяльных – выйсці за межы рэчывага Сусвету, за межы часу, прасторы, прычыннасці.

Найбольш яркае ўяўленне пра Сусветнае Дрэва захавалася ў германска-скандынаўскай міфалогіі. У Эдзе Старэйшай свяшчэнны ясень Ігдрасіль звязвае тры светы: Асгард (горад багоў), Мідгард (горад людзей) і Хель (горад мёртвых). Дрэва паліваюць НОРНЫ – тры багіні Лёсу, што ўвасабляюць Мінулае, Сучаснае і Будучае. Пад ясенем цячэ крыніца Урд з жывой вадою. Тут жа збіраюцца багі, каб вырашаць лёс свету. У час вялікіх касмічных катаклізмаў, калі гіне літаральна ўсё, Ігдрасіль вытрымлівае ўсе выпрабаванні і не памірае, захоўвае зерне для новага жыцця. Ні агонь, ні лёд, ні цемра не могуць яго знішчыць. Высока ў небе, на вяршыні ясеня, сядзіць мудры АРОЛ. Свяшчэнны АРОЛ, што вянчае сабою Сусвет, – адзін з самых патаемных і магічных вобразаў у традыцыях індаеўрапейцаў. Адсюль бяруць пачатак дзяржаўныя арлы арыяцаў, шмат якіх еўрапейскіх і азіяцкіх дзяржаў, пачынаючы ад сімвалаў імперскай Персіі і імперскага Рыма. Аднак вяршыню Прадрэва моцна засяляць і міфалагічныя аналагі АРЛА – ВОРАН, ГАМАЮН, ФЕНІКС, СІРЫН, ЖАР-ПТУШКА.

У славян не захаваліся свяшчэнныя кнігі, падобныя да Эды, але вобраз Сусветнага Дрэва адлюстраваны ў гістарычных паданнях, у “Слове аб палку Ігаравым”, у багаслоўскай паэзіі, у “Галубінай кнізе” (існуе яе беларускі варыянт), але найбольш поўна – у замовах.

У тысячах замоў Сусветнае Дрэва расце пасярод “мора-кіяна, на востраве Буян”. У “Галубінай кнізе” і ў духоўных вершах “кіян-мора” называецца “ўсім марам маці”. Магчыма, таму, што яно акружае ўсю Зямлю. У той жа час востраў Буян, які знаходзіцца пасярод мора, з’яўляецца “пупом свету”, цэнтрам Зямлі. Здаецца, парадокс, супярэчнасць. На самай справе, акружаць і адначасова быць у сярэдзіне – якраз у духу міфалагічнай чароўнай логікі: толькі ў такога кшталту параметрах і працуе міфалагічнае мысленне. У той жа час замовы грунтаваліся і на рэальным вопыце чалавека – яны вельмі канкрэтныя. Так,

часцей за ўсё Сусветнае Дрэва ў іх – дуб. Тое, што дуб не толькі ў славян, а і ў іншых індаеўрапейскіх народаў разумеўся як свяшчэннае Прадрэва, архетып усіх іншых дрэў, надзейна пацвярджаецца і пісьмовымі, і археалагічнымі крыніцамі. Вядомы беларускі даследчык **А. Ненадавец** згадвае, што ў 1975 г. у Дняпры быў знойдзены дуб з дзевяццю вепруковымі сківіцамі, увагнанымі ў камель. Ніжняя яго частка несла сляды агню, што гаворыць пра гарэнне свяшчэннага ЗНЧА каля яго каранёў. Такія знаходкі не адзінкавыя. Ва ўкраінскай каляднай песні два дубы стаялі ў першазданым Акіяне яшчэ да стварэння галубамі свету:

Селі-впалі два галубойці,
Два галубойці на два дубойкі,
Пачалі собе раду радзіці...

(паводле **М. Серакова**)

Можа выклікаць здзіўленне, чаму дубоў два, калі Прадрэва як Вось Свету – адно? Я мяркую, Дрэва сапраўды адно, але яно адлюстравана ў вадзе, як у люстэрку (вось чаму ў некаторых міфалагічных сістэмах вобраз Прадрэва ўзнікае дагары нагамі, каранямі ўверх). Дрэва як бы перавернута, але яно, так бы мовіць, перавернута менавіта ў чалавека, у яго псіхіку, ствараючы там *метасусвет*. Так і душа чалавека: яна, уласна, звязвае два сусветы – рэальны (часовы) і вечны (сінгularны), матэрыяльную рэчаіснасць і іншасвет. Чалавек – на стыку двух светаў. Відаць, у гэтым і заключана яго роля. Нашы думкі, пачуцці, наша душа і дух надпарадкаваныя законам вечнасці і жывуць не столькі тут, колькі ў прасусвеце, які існаваў, існуе і будзе існаваць заўсёды. Пагрузіцца ў гэты свет якраз і дапамагае замова. Фізічна мы, вымаўляючы замову, знаходзімся, напрыклад, у родным доме ў межах пэўнай прасторавай і часовай (абмежаванай хуткасцю свету) рэальнасці, але ў думках аказваемся ў рэальнасці іншай, цудоўнай, дзе няма абмежаванняў, дзе не дзейнічаюць законы эўклідавай геаметрыі і тэорыі адноснасці **А. Эйнштэйна** (XX ст.). Рускі багаслоў **Павел Фларэнскі** (XX ст.) даказваў, што ў цэнтры Сусвету можна апынуцца, перажыўшы містычнае азарэнне. Так адбылося, напрыклад, з **Дантэ**, згодна яго геніяльнай паэмы “Божаская камедыя”. Але так можа адбыцца, па сутнасці, з любым чалавекам, які, вымаўляючы замову, кліча сілы Сусвету сабе на дапамогу. Дантэ апускаецца да самага нізу Пекла і раптам аказваецца на вяршыні гары ў Чыстцы. Герой казак, апускаючыся ў дупло ці ў калодзеж, пабыўшы ў трыдцатым царстве, аказваюцца на тым жа месцы, адкуль выходзілі, хоць увесь час аддаляліся ад першапачатковага пункта. Герой замовы, вылазячы праз падпол дома, аказваецца пасярод поля ці лесу. Але важна апынуцца іменна ў цэнтры свету, на востраве Буяне – толькі там мары, жаданні спраўджаюцца.

Ва ўсіх міфалагічных сістэмах назіраецца абавязковая, звязаная з Прадрэвам, апазіцыя – на вяршыні АРОЛ, ці ВОРАН, ці ФЕНІКС, каля каранёў – ЗМЯЯ, ДРАКОН, іншая *хтанічная* істота. Цэнтральная

міфалагемай многіх народаў Зямлі з'яўляецца двубой паміж птушкай і змяёй ці паміж богам-грымотнікам і богам падземным, звычайна змепадобным, – у славянаў паміж ПЕРУНОМ і ВЯЛЕСАМ. Гэты бой супраціўнікаў адбываецца заўсёды, кожнае імгненне, і ніколі не канчаецца: дзякуючы яму рухаюцца ўсе працэсы ў жыцці, ён – сімвал любога руху ўвогуле. Заўважым, што міфалагічныя АРОЛІ ці ВОРАН – зусім не рэальныя арол ці воран. Увогуле птушка на вяршыні Прадрэва – яго плод – гэта, на маю думку, СОНЦА. Тое, што ў замовах часта згадваецца некалькі птушак (звычайна 12), справы не мяняе, а гаворыць усяго толькі пра больш архаічную мадэль Космасу. Для параўнання: у кітайскай міфалогіі дзесяць сонцаў жылі менавіта на вяршыні Сусветнага Дрэва і адпраўляліся ў нябеснае падарожжа па чарзе.

Сусветнае Дрэва – вобраз надзвычай шматпланавы. Гэта і Вось свету, і асабістае дрэва жраца-шамана, і васьмь кружэння Зямлі-планеты, і пазваночны слуп чалавека, уздоўж якога цягнецца так званы энергетычны канал (у індызме ён называецца Кундаліні). Пра тое, што Прадрэва звязана і з энергійным цэнтрам свету, сведчыць частае згадванне ў замовах белгаруч каменя Алатыра. Напрыклад: “На моры, на кіяні ляжыць бел камень Латыр, на тым белым камні Латыры стаіць залатая кузня...” Або: “На сінім моры ляжыць белы камень, на тым камяні стаіць дуб на дванаццаць какатаў, на тых какатах сядзіць дванаццаць ангалаў...”

Магія каменя мела ў нашых славянскіх продкаў такое ж важнае значэнне, як і магія дрэва, і таксама звязвалася з паняццем Цэнтру. У замовах і казках камень Алатыр-Латыр – аналаг Свяшчэннай Гары – прастола Бога. Камень ва ўсіх культурных традыцыях – універсальны базіс. Петр (“Камень”) у хрысціянстве – аснова Царквы. Вось Свету ў антычнага філосафа Платона – “Алмазная Вось”. Алмаз сярод камянёў, як і золата сярод металаў, – самыя каштоўныя і свяшчэнныя, абодва валодаюць светаносным, салярным характарам. Такі ж светаносны Алатыр-камень, пра што неаднаразова гаворыцца ў замовах і паданнях. Ва ўсіх цывілізацыях, нават, так бы мовіць, “драўляных”, якою была, бяспрэчна, і славянская, усё ж алтары заўсёды – каменныя. Яны давалі магчымасць гарэць на іх агню, а самі не згаралі. Такім чынам, Алатыр-камень – Сусветны Алатар, ачаг, звязаны з агнём. “Агонь мог быць для дагістарычнага чалавека першым увасабленнем божскага” (Д. Кэмпбел). Агонь на Зямлі – брат Сонцу на небе (як дрэва – брат чалавеку). Усё гэта рэчы прынцыповага і універсальнага парадку, якія ў аднолькавай ступені тычацца як знешняга Космасу, так і душы чалавека. Кожны з нас, кім бы і дзе б ён ні быў, знаходзіцца ў цэнтры, а ў душы яго, усведамляе ён гэта ці не, хаваецца святло Усеагульнага Розуму, чым законам падпарадкаваны не толькі кожны чалавечы мозг, але і любая прастора.

У розных міфалагічных і рэлігійных сістэмах узнікаюць шматлікія аналагі Прадрэва. Гэта, напрыклад, свяшчэннае дрэва будыстаў Бо, пад

якім **Буда** дасягнуў вышэйшай мудрасці. У Бібліі згадваецца не толькі Дрэва Пазнання, але і Дрэва Жыцця: яны растуць, як можна меркаваць, з аднаго кораня. У казках сінонім Прадрэва – гарох, па якім герой узбіраецца на неба, дзе знаходзіць чароўныя рэчы.

На Прадрэве, якое звязвае тры асноўныя вертыкальныя сферы Свету, жыве пасрэднік паміж імі. У славянскай міфалогіі гэта ВАВЁРКА (паруску БЕЛКА), якая раней называлася “мышь”; у грэкаў – бог ГЕРМЕС; у індусаў – АГНІ, бог агня, ледзь не самы старажытны і пры гэтым адзін з важнейшых сярод багоў. Ён разумеўся і вельмі канкрэтна – вогнішча, і абстрактна, як святло ў душы чалавека – святло дабрыні, святло кахання, святло творчасці.

Прадрэва як Вось Свету ўсё фармуе, усё арганізоўвае вакол сябе. Гэта дамінанта: па вертыкалі яна складаецца з трох частак, па гарызанталі – з чатырох, бо, знаходзячыся ў цэнтры, мае па баках чатыры асноўныя напрамкі. Чатырохбаковая схема ляжыць у аснове многіх культавых збудаванняў: пірамідаў, зікуратаў, пагадаў, ступаў, хрысціянскіх храмаў, нават шаманскіх чумаў. Усе яны арыентаваны па баках свету. Ідэя Дрэва была настолькі магутная, жыццядзейная ў нас, славянаў, што першыя хрысціянскія храмы на Беларусі будаваліся як імітацыя дрэва-ялінкі – з шатровымі стрэхамі. Толькі пасля рэлігійнай рэформы патрыярха **Нікана** (XVII ст.) у праваслаўных храмах Русі пачалі пераважаць купалы-“лукаўкі”. Але ў драўлянай архітэктурцы Беларусі (Палесся) так і застаўся шацёр.

Наогул Дрэва аддзяляе Космас ад Хаосу, гэта як бы сімвал *Культуры*. Адсюль і значэнне пэўных лічбаў. Прасочым сэнс і важнасць ў розных галінах ведаў так званых сакральных лічбаў, аб’яднаных ідэяй Прадрэва:

Тры: а) *Бог-Бацька – Бог-Дух Святы – Бог-Сын*; б) *Бог* – Прырода – Чалавек; в) Неба – Зямля – Падзям’е; г) тры вымярэнні нашай прасторы; д) Цела – Дух – Душа; е) Жыццё – Святло – Слова (Логас); ё) тэзіс – антытэзіс – сінтэз; ж) мінулае – сучаснае – будучае; з) ён – яна – яно (дзіця); і) тры героі, тры дзеянні ў казках; к) рашэнне канфлікту, пастаўленага дуалізмам. Траічнасць свету графічна ўвасоблена ў трохкутніку.

Чатыры: а) у хрысціянстве – *Святая Тройца і Маці Божая*; б) напрамкі свету; в) поры года; г) часткі сутак; д) натурфіласофскія стыхіі – агонь, вада, зямля, паветра; е) чалавечыя тэмпераменты – халерык, сангвінік, меланхолік, флегматык; ё) бакі крыжа; ж) колькасць ног у жывёл; з) рацыянальная арганізацыя. Графічна 4 абазначаецца праз квадрат, у беларускай вышыўцы часта – праз ромб.

Сем як сума трох і чатырох: а) міфалагічныя нябёсы (“Адчуваць сябе на сёмым небе”); б) колеры вясёлкі; в) асноўныя ноты ў актаве; г) дні ў тыдні; д) семерычная сутнасць чалавека (фізічны ўзровень, астральны, ментальны, інтуітыўны, нірванічны, манадычны, божаскі); е) сярэдняя лічба ўспрыняцця інфармацыі чалавекам за адно імгненне; ё) аптымальная колькасць членаў любога калектыву; ж) грахі чалавечыя. Графічна сем

увасабляецца семісвечнікам, які адначасова сімвалізуе Касмічнае Дрэва (у іудаізме семісвечнік называецца менорай).

Дванаццаць як вынік памнажэння 3×4 – лічба вышэйшай паўнаты і дасканаласці, бо з простых лічбаў дзеліцца на максімальную іх колькасць: 1, 2, 3, 4, 6, 12: а) знакі адзяку; б) месяцы года; в) 12 скандынаўскіх багоў-асаў; г) 12 алімпійскіх багоў; д) 12 апосталаў **Хрыста**; е) 12 кален Ізраілевых; ё) 12-гадовы цыкл кітайскага календара; ж) 12 подзвігаў **ГЕРАКЛА**; з) падзел юрты на зоны. Графічна 12 увасабляецца праз круг як самую дасканалую з геаметрычных фігур, падзеленую на 12 сектараў.

Такім чынам, Свет і ў лічбах мае дзіўныя супадзенні і адзінства. Усё гэта не што іншае, як праяўленне *Сусветнай Гармоніі, Божскай Прыгажосці*. Вобраз Дрэва аб'ядноўвае гэтыя лічбавыя мадэлі. Ён дае цэласны погляд на існае, які захаваўся ў мове, у пазіі, у жывапісе, у архітэктуры, у рытуалах, гульнях, у псіхалогіі (так, у малюнках дзяцей пэўнага ўзросту дамінуе дрэва). У навуцы дрэва – сродак ілюстрацыі цэлага.

У фальклоры аналагам Прадрэва часцей з'яўляецца дуб. Акрамя шматлікіх замоў, загадак, прыказак і прымавак, дуб сустракаецца ў казках (на ім хаваецца смерць КАШЧЭЯ), а ў песеннай творчасці ён набывае дадатковую сімваліку. Напрыклад, выступае як памяркоўны бацька, старэйшы брат, вельмі часта – жаніх. Дзяўчына спявае: “Ах, прыхіну я галовачку ка зялёнаму дубочку”. У песнях гусяроў і лірнікаў упамінанне аб магутных дубах акрэслівала вобразы народных герояў: **Вашчылы, Карпача, Ветра** і інш. Часта дуб выступае як сімвал чалавечай дабрыні, моцы, сілы, маладосці, кіпучага жыцця.

У прыгожым пісьменстве дуб як аналаг Касмічнага Дрэва найбольш поўна паўстае ў **Якуба Коласа, Янкі Купалы і Алеся Разанова**. Я. Колас у “Казках жыцця” піша: “У Дрэва павінна быць дзве дарогі – адна ў зямлю [у сваё нацыянальнае быццё – *Т.Ш.*], другая ў гару, да сонца” [агульначалавечае – *Т.Ш.*]. Дуб у раслінным эпасе класіка – самы мудры. Ён, напрыклад, гаворыць: “Чым цікава жыццё, дык гэта тым, што яно, хоць і ідзе па пэўных законах, але вечно змяняецца і разгортвае новыя старонкі”.

У Янкі Купалы:

Распусцішы сучча
У глухім прыволлі,
Сам адзін расце ён
На далёкім поле.
Як цар, у кароне,
Аб нічым не дбае,
Ці то стогне бура,
Ці вихор гуляе.
На адным ён месцы
Дное і начуе:
Многа казак знае,
Многа песень чуе.

Вядомы беларускі даследчык **І. Чарота** лічыць нацыянальным дрэвам беларусаў усё ж не дуб, а вярбу, якая найчасцей сустракаецца ў творах фальклору (дуб хутчэй – міфалагічны персанаж). Для канчатковага высвятлення прыярытэтаў неабходны больш шырокія доследы.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Што такое мадэль свету?
2. Якія вы ведаеце свяшчэнныя горы чалавецтва або горы, што згадваюцца ў міфах? Ці будаваліся штучныя горы ў сакральных мэтах?
3. Чым абумоўлена багацце сімволікі Сусветнага Дрэва?
4. Пэралічыце варыянты Сусветнага Дрэва ў міфах, казках і ў іншых жанрах фальклору.
5. Якія дрэвы найчасцей сустракаюцца ў творах беларускага і рускага фальклору і прыгожага пісьменства?

Лекцыя 6. МІФЫ ПРА СТВАРЭННЕ СВЕТУ. РОЗНЫЯ ВЕРСІІ СВЕТАБУДОВЫ

1. *Асноўныя версіі светабудовы. Паходжанне Космасу з Хаосу.*
2. *Стварэнне Свету з касмічнага Яечка.*
3. *Творчы акт Дэміурга.*

Старажытныя людзі ў значна большай ступені, чым людзі ХХ і ХХІ стст. цікавіліся космасам, паходжаннем жыцця, розных прадметаў і з’яў, разумова злучалі *мікракосмас* і *макракосмас*, пакутліва ўзіраліся ў сваё месца ў Сусвеце. Касмаганічным міфам – міфам пра стварэнне свету, пра прасторава-часавыя параметры Космасу – належыла важнейшае месца ў міфалагічных сістэмах розных народаў. Асноўных версій стварэння свету ў розных народаў тры.

1. Нараджэнне Космасу з Хаосу. Грэчаскае слова Хаос паходзіць ад кораня “cha”, які азначаў: “пастка”, “зеў”, “раскрытая, пустая прастора”. У Антычнай Грэцыі, знакамітай сваімі філосафамі і пісьменнікамі, – існавала некалькі канцэпцый Хаосу, у некаторай ступені паўтораных іншымі народамі, у тым ліку славянамі. Яшчэ **Гесіёд** (VIII ст. да н. э.), адзін з першых мысляроў Грэцыі, называе “першапачатковымі” ХАОС, ГЕЮ, ТАРТАР і ЭРАС. Калі перавесці яго тэрміны на сучасную навуковую мову, мы атрымаем у адпаведным парадку: Касмічную прастору (вакуум); планету Зямлю; далей перыферыю Сонечнай сістэмы або Чорную Дзірку, што ўтварылася ў выніку калапсу зоркі, магчыма нават другога Сонца, якое было ў нашай сістэме (паняцце ТАРТАРУ дрэнна распрацавана ў міфалогіі грэкаў); і, нарэшце, вялікую сілу цягнення (ЭРАС), якая, уласна,

стварыла Космас, вызначыла арбіты планетам, надала гравітацыю на Зямлі, садзейнічала жыццю, шлюбным стасункам жывых істот.

Вялікія філосафы антычнасці **Платон** (V–IV стст. да н. э.) і **Арыстоцель** (IV ст. да н. э.) разумелі Хаос як пустую прастору (вакуум), якая ўмяшчае тая ці іншыя фізічныя аб'екты. Аднак большасць іншых філосафаў Грэцыі класічнага перыяду лічылі Хаос бязладдзем, неарганізаванай матэрыяй, змяшэннем розных яе форм. Прыкладна ў тым самым значэнні мы разумеем слова “хаос” і сёння, хоць у апошні час укладваем у паняцце больш сацыяльна-палітычны сэнс: непрацуючыя законы, некампетэнтныя чыноўнікі, атамаванне грамадства, развал эканомікі і культуры. Тут да месца ўспомніць, што і ў час агоніі Рымскай імперыі Хаос атаясамлівалі з Аідам, падземным царствам памерлых, бачылі ў ім тую страшэнную бездань, у якой разбураюцца ўсе формы, знішчаецца ўсё жывое. Прычым рымскія аўтары разумелі Хаос не толькі ў фізічным, міфалагічным сэнсе, але і перажывалі яго глыбока інтымна, змрочна і трагічна. Да такога пафасу далёка сучасным творцам *постмадэрнізму*, хоць амаль кожны з іх адчувае сябе і грамадства на краі абрыву.

А вось грэкі з іх аптымістычным, жыццесцвярджальным светаадчуваннем не рэфлексавалі наконт будучага канца свету, а імкнуліся па-філасофску зразумець яго пачатак. І хоць яны не аспрэчвалі разуменне Хаосу, сапраўды, як бязладдзя і неўпарадкаванасці, як змяшэння асноўных натурфіласофскіх стыхіяў – зямлі, вады, агню і паветра, – але ўсё ж бачылі ў ім у зародку рэчы і з'явы, якім належыць у будучым развіцця, разгарнуцца, праявіцца. Антычная думка зводзіла ў адно канцы і пачаткі, жыццё і смерць, інтуітыўна адчувала каласальную складанасць Космасу, у якім пастаянна ідуць працэсы нараджэння, абнаўлення і пагібельна-знішчэння, які ёсць адначасова і нуль (нішто), і бясконцасць. У рэшце рэшт Хаос паўстае як велічы, трагічны вобраз касмічнага першаадзінства, дзе расплаўлена ўсё быццё, дзе яно з'яўляецца і дзе яно гіне; таму Хаос ёсць універсальны прынцып суцэльнага і бясконцага станаўлення, развіцця. У той жа час ён – вечная смерць для ўсяго жывога.

Такім чынам, Хаос – адзін з найбольш складаных вобразаў міфалогіі і паняццяў старажытнай філасофіі. Неабходна дадаць, што толькі надзвычай развітае мысленне здольна стварыць такога кшталту *канцэпцыю*. Аўстралійскія абарыгены, напрыклад, не задумваліся пра гэта. І, наадварот, грэкі вельмі поўна і глыбока распрацавалі ідэю Хаосу – найлепш з усіх народаў старажытнасці. Пра існаванне дадзенага паняцця ў германскіх, балтыйскіх, славянскіх народаў сведчаць ускосныя дадзеныя, галоўным чынам, абрады і фальклор. Можна меркаваць, што некаторыя вядомыя казкі – рэшткі касмічнага светаразумення. Напрыклад, “Воўк і сямёра казлят”: цёмныя сілы Хаосу паглынаюць Сонца, Месяц і планеты; або “Курка Рабка”: гіне адно з сонцаў двухзорнай сістэмы, якою была, можна меркаваць, раней наша Сонечная сістэма.

Адна з філасофскіх школ Грэцыі – стаіцызм – аб’яўляла Хаос вадою. Многія іншыя міфапаэтычныя традыцыі, у тым ліку славянская, схіляліся да такой жа думкі. Штуршком для яе ўзнікнення было, відаць, знаёмства старажытных людзей з Акіянам, здзіўленне і страх перад яго бязмежнасцю, каласальнай сілаю, неўтаймаванасцю, таямнічасцю, дзіўнасцю яго насельнікаў. Гэты страх робіцца яшчэ больш зразумелы, калі прыняць версію Сусветнага Патогу, грандыёзнай паводкі на велізарнай тэрыторыі, можа быць, нават на большасці кантынентаў Зямлі. Сёння некалькі аўтарытэтных навук – біялогія, антрапалогія, батаніка, лінгвістыка, этнаграфія, міфалогія – усё больш аргументавана даказваюць існаванне вялікага матэрыка ў Атлантычным акіяне – **А т л а н т ы д ы**. Вялікія астравы ці нават матэрыкі былі і ў Ціхім акіяне – **П а ц ы ф і д а**, у Індыйскім – **Л е м у р ы я** і нават у Паўночна-Ледавітым – **Г і п е р б а р э я**, прычым у апошнім яшчэ зусім нядаўна (рэшткі яе – таямнічая Зямля Саннікава, якую бачылі ў XVIII ст., а ў XX ст. яна ўжо не існавала). Патапленне велізарных масіваў сушы, натуральна, выклікала ўзняцце вады і грандыёзны патап, ад якога людзі выратаваліся толькі ў гарах ці на нашай бязмежнай раўніне, далёкай ад мора. Але ж на нашай тэрыторыі прыкладна ў X тыс. да н.э. вельмі хутка растаяў ледавік, пасля чаго таксама ўзнік патап, а затым шматлікія азёры, рэчкі ды балоты.

У старажытных *касмагоніях*, дзе ўсе прыродныя з’явы пераводзіліся на вобразную мову, патап лічыўся **ДРАКОНАМ**. Адсюль амаль у кожнага народа існавалі міфы і казкі пра барацьбу сонечнага бога з **ДРАКОНАМ**, **ЦМОКАМ**, **ЗМЕЕМ** – неўтаймаванай стыхіяй. Тэасафы (**А. Блавацкая**) мяркуюць, што **ДРАКОН** – таксама і **ПАСЕЙДОН** (у славянаў **ВЯЛЕС**), сімвал магіі Атлантыды.

У грэчаскай міфалогіі класічнага перыяду панавалі тры вялікія багі-браты, сыны **КРОНА (ХРОНАСА)**: **ЗЕЎС**, **АІД**, **ПАСЕЙДОН**. **ПАСЕЙДОН** – бог мора, але яму і яго нашчадкам належыў і востраў Атлантыда, у далейшым знішчаны **ЗЕЎСАМ**. Калі браць у гістарычным плане, **ПАСЕЙДОН** узнік у свядомасці людзей раней за **ЗЕЎСА**: магчыма, у сувязі з Патопам, і тут тэасафы маюць рацыю. Напачатку бог з універсальнай уладай, пазней ён быў выцеснены **ЗЕЎСАМ** і яго дачкой **АФІНАЙ** (міф пра спрэчку **ПАСЕЙДОНА** і **АФІНЫ** за зямлю Грэцыі). **ПАСЕЙДОН** заўсёды знаходзіўся ў апазіцыі да **Алімпа** і яго багоў, якія сімвалізавалі сабою арганізаваны, упарадкаваны, гарманічны Космас. Пра тое, што **ПАСЕЙДОН** сімвалізаваў першабытны Хаос, гавораць і яго страшныя, пачварныя дзеці: **ЦЫКЛОП**, **МІНАТАЎР** (праўда, сынам яго быў таксама і крылаты конь **ПЕГАС**, які ўрэшце зрабіўся сімвалам творчага натхнення). Многія рысы **ПАСЕЙДОНА**, які быў і богам падземным (ён, у прыватнасці, утвараў землятрусы), уласцівы славянскаму **ВЯЛЕСУ**, што часам уяўляўся змеепадобным.

Такім чынам, вада – эквівалент Хаосу. Акіян, мора застаюцца самастойнай сферай, заўсёды небяспечнай для чалавецтва. У той жа час вада нараджае жыццё. Сёння вучоныя лічаць, што вада – самая таямнічая рэч на планеце, своеасаблівая жывая субстанцыя, найбольш каштоўнае з рэчываў. Многія жывыя істоты ў значнай ступені захавалі сувязь з вадою (земнаводныя). Хімічны састаў чалавечай крыві адпавядае саставу марской вады, пра што здагадаліся і нашы продкі. Таму ў многіх міфалагічных сістэмах свет нараджаецца з вады, напрыклад, у Ведах старажытных арыяў – з Першабытнага Акіяну.

У рэканструяванай беларускімі вучонымі крывіцкай міфалогіі таксама прысутнічае першабытны Хаос як “сівыя імглыныя прасторы” над бязмежным морам. Першабагіня ЖЫВА-КАЛЯДА апладняе бясплоднае мора, уносіць у яго жыццё. Магчыма, гэтая міфалагема – дастаткова позняе запазычанне з Бібліі, дзе Дух Божы носіцца над вадою, дорачы ёй жыццё. Але ж і ў Кнізе Быцця выкарыстаны надзвычай старажытны матыў, распаўсюджаны, відаць, па вялізнай тэрыторыі Еўропы і Азіі, – матыў узнікнення жыцця, часам нават самой зямлі, з вады. Трывалы выраз “маці – сырая зямля” падкрэслівае непарыўную сувязь зямлі і вады і адначасова звязаны з жаночым пачаткам прыроды.

У многіх міфалогіях зямля ўтвараецца або непасрэдна з вады шляхам яе як бы згушчэння, або падымаецца з дна мора. Прычым часта яе дастае адтуль нейкая *водная птушка* – лебедзь, вуціца, гусь: гэтак адбываецца ў рускай, беларускай, украінскай, угора-фінскай міфалогіях. Заўважым дарэчы, што ў іўдзейскім арыгінале Кнігі Быцця дотык Духа Святога да вады адбываецца праз метафару птушкі, якая высіджвае яечка. Выдатны грэчаскі драматург Арыстафан (V ст. да н.э.), самы вядомы з камедыёграфавых антычнай Грэцыі, разумеў птушынае царства як адзін з касмічных першапачаткаў (камедыя “Птушкі”). Адсюль вынікае найважнейшая роля птушак у казках і ў песнях усіх еўрапейскіх народаў. Так, у славянскіх казках часта згадваюцца кашулі з пер’яў як своеасаблівая вопратка дзяўчат, што ператварае іх у птушак. Магчыма, тут рэшткі татэмізму, а магчыма, уяўленні больш складаныя і паэтычныя. Несумненна, што калі вобразы імклівых, высокалётных арла, сокала былі звязаны з небам, сонцам, мужчынскім пачатакам (арол суправаджае ЗЕЎСА, ПЕРУНА, сокал персаніфікуе князя і адначасова Сонца ў “Слове аб палку Ігаравым”), дык птушкі водаплаваючыя – з зямлёю і адначасова з вадою. Таму лагічнай уяўляецца сувязь прародзіцы-багіні ЖЫВЫ, зямлі і вады. Са слёз ЖЫВЫ (гэта паэтычнае дапушчэнне) узнікае востраў Рай, а на ім – Касмічнае Дрэва, якое ўзнікае да Неба. Дарэчы, востраў Вырай-Буян мог быць зусім не толькі ў зямным акіяне-мору, але і на небе. У рускіх захавалася цямянае ўяўленне пра сем нябёсаў, якія абкружаюць Зямлю. Кожнае з іх мае нейкае прызначэнне: для Месяца, Сонца, вятроў, зорак... А сёмае з’яўляецца дном нябеснага Акіяну (у грэкаў быў адзін з першабагоў –

АКІЯН). Там захоўваецца жывая вада, якая праліваецца на зямлю дажджом. Вяршыня Сусветнага Дрэва якраз узнімаецца над сёмым небам (у духоўных вершах яно называецца “хлябямі нябеснымі”), і гэта ёсць, уласна, чароўны востраў Ірый ці Вырай (украінскі Вірій), ці Буян. У беларускіх песнях і казках часта гаворыцца пра мора, пра раку Дунай. Можа быць, яны маюць на ўвазе і нябеснае мора, і нябесную раку Дунай? (Я лічу, што словам “Дунай” першапачаткова называлі раку ўвогуле або, хутчэй за ўсё, міфалагічную раку.) Дарэчы, усе старажытныя арыі верылі, што зямныя рэчкі бяруць пачатак на небе, а наконт свайго Ганга індусы мяркуюць так і цяпер. Дарэчы, у Мазырскім раёне Беларусі ёсць возера Буян...

Такім чынам, Акіян не толькі на зямлі, а і на небе. Увогуле першаславяне разумелі Хаос не толькі ў часавым плане – як пачатак Сусвету, а і ў прасторавым: у цэнтры сваёй, асвоеная зямля, космас, а на перыферыі застаецца хаос ці яго элементы, у тым ліку, вада.

Для нашых продкаў-славян дом, вёска, асвоеная тэрыторыя – тое ж, што космас, сваё, роднае. Ужо бліжэйшы лес нясе чужое, варожае, рысы хаосу. Яшчэ ў XIX ст. у некаторых рэгіёнах Беларусі аставаліся надзвычай старажытныя абрады кругавога баранавання або абыходжання цнатлівымі дзяўчатамі вакол вёскі з ручніком, вышытым за адзін дзень у поўным маўчанні. Такого кшталту абрад адпраўляўся ў асабліва важныя для грамады выпадкі, у драматычныя моманты жыцця. Рускія людзі для спынення, напрыклад, эпідэміі будавалі царкву за адзін дзень, а беларусы, як бачым, рабілі магічны круг вакол роднай вёскі, аберагаючы яе ад сіл хаосу.

У народзе лічаць, што нельга вітацца за руку або перадаваць што-небудзь праз парог ці нежанатым садзіцца на парог, бо ён – мяжа паміж светам “сваім” і “чужым”. Перасячэнне мяжы заўсёды небяспечнае для чалавека: у далёкія часы да ўсіх межаў, як у прастору, так і ў часе (Новы год, апоўдзень, апоўначы), ставіліся надзвычай сур’ёзна. Вікінгі хавалі злачынцаў у паласе прыбою – у месцы, якое не належыць ні сушы, ні мору, значыць, на мяжы, і гэта было пакараннем для грэшнай душы.

У нашых продкаў важнай справай лічылася будаўніцтва дома, бо чалавек тут параўноўваўся з багамі, якія стваралі сусвет. Чалавек таксама будаваў свой свет, ствараў нешта новае, упарадкоўваў быццё. Таму такое вялікае значэнне надавалася часу пачатку работы, выбару месца, будаўнічых матэрыялаў. Жыллё – асвоеная прастора, якая супрацьстаяла неасвоенай, чужой. Дом – важнейшы сімвал культуры, аналаг культурнага космасу, цэнтр чалавечага жыцця. У доме Покуць – зорка, столь – нябесны звод, бэлька – Млечны шлях. Чым далей ад дому, тым больш хаатычнасці, яшчэ не перапрацаванай дзеяннямі багоў ці людзей. Многія абрады нашых продкаў былі скіраваны на барацьбу з параджэннямі Хаосу ў выглядзе розных персаніфікаваных істот, напрыклад, у час Купалля атапалілі або палілі “русалку”, ці “відзьму”, ці “кастраму”. У чарадзейных казках герой

адпраўляецца з дому некуды на перыферыю, у асабліва небяспечнае месца, дзе канцэнтруюцца злыя сілы, тыя, што яшчэ засталіся ад некасмізаванага хаосу (ЗМЕЙ, ЦМОК, КАШЧЭЙ). Некаторыя замовы дэманструюць дэтальна распрацаваны шлях з дома-цэнтра: з хаты праз дзверы (ужо мяжа) на двор, адтуль праз браму (таксама мяжа) на ваколіцу, па дарозе праз поле (тут асабліва неабходна было сцерагчыся скрыжавання дарог), раку (вельмі сур'езная мяжа), лес, нарэшце, гару ці мора. Мора, як мы памятаем, аналаг Хаосу, часам яно нават разумелася як пастка страшэннай пачвары (пасля было заменена ЗМЕЕМ ці КІТОМ, што паўставалі з мора: так, ДРАКОН выходзіў за АНДРАМЕДАЙ, выратаванай ПЕРСЕЕМ; КІТ глытаў біблейскага ІОНУ, а ў рускай казцы “Канёк-гарбунок” **Пятра Яршова** – нават флатылію караблёў).

Такім чынам, вада – сімвал Хаосу і ў той жа час тое ўлонне, чэрава, у якім нараджаецца жыццё. Востраў Буян на моры-акіяне – сакральны цэнтр Свету, самае прыгожае і шчаслівае месца. З мора нараджаюцца ўсе еўразійскія багіны прыгажосці і кахання: грэчаская АФРАДЫТА, рымская ВЕНЕРА, славянская МАЙЯ, індыйская ЛАКШМІ. Вада – эквівалент усіх жыццёвых сіл (адсюль “жывая вада” ў казках), вада ачышчае, пасля чаго чалавек як бы нараджаецца наноў (сімволіка хрысціянскага хрышчэння), гэта тое рэчыва, што мае дачыненне і да жыцця, і да смерці.

2. Свет нараджаецца з Яечка. У многіх народаў свет узнік з велізарнага Касмічнага Яечка. Касмічнае Яечка – адзін з найбольш архаічных касмалагічных архетыпаў. Сустракаецца ў індаеўрапейскіх, семіта-хаміцкіх, фіна-угорскіх, тунгуса-мангольскіх, кітайска-тыбецкіх, палінезійскіх, афрыканскіх, індзейскіх і іншых народаў. У еўрапейскай філасофіі гэта канцэпцыя ў найбольш развітай форме паўстае ў орфікаў – паслядоўнікаў легендарнага АРФЕЯ.

У індусаў Яечка БРАХМЫ – гэта шар з зорак дыяметрам “18 квадрільёнаў ёджан”, гэта значыць, прыкладна 4000 светавых год, што адпавядае памерам невялікай Галактыкі. БРАХМА – вярхоўны бог індуізму – нараджаецца ў Праяечку залатым зародкам, а далей сілаю сваёй думкі раздзяляе Яечка на дзве палавіны: з адной утвараецца Неба, а з другой – Зямля. Пра гэткую ж мадэль светабудовы можна прачытаць у народным эпасе угора-фінаў “Калевале”. Праславяне ўяўлялі Зямлю ў выглядзе жаўтка, абкружанага, як бялком, вадою з усіх бакоў. Але ў больш архаічных варыянтах Сусвет бачыўся залатым яечкам, што і адлюстравала вядомая дзіцячая казка “Курка-Рабка”. У казцы знік увесь міфалагічны антураж, застаўся толькі закадзіраваны вобраз-сімвал. Спробу расшыфраваць яго зрабіў вядомы рускі паэт Сярэбранага веку **Максіміліян Валашын** у эсе “Апалон і мыш”. Паэт-даследчык даказаў, што ў Антычнай Грэцыі быў распаўсюджаны культ АПАЛОНА СМІНФЕЯ (МЫШЫНАГА), які ўвабраў памяць пра надзвычай старажытныя гістарычныя падзеі, сапраўдны сэнс якіх быў незразумелы ўжо нават у

часы **Гамера** (VIII ст. да н. э.). МЫШ – вобраз дэградаванага ДРАКОНА, і напачатку АПАЛОН-СОНЦА быў пераможаны ДРАКОНАМ-ХАОСАМ, а затым перамог яго сам. М. Валашын лічыў, што залатое яечка ў казцы цудоўнае, але мёртвае: жыццё з яго ўзнікнуць не можа. Яно разбіта мышшу і ператвараецца ў творчы сімвал – недзе там, па дне апалонаўскага мастацтва. Між тым простае яечка – гэта вечнае вяртанне жыцця, вечны выток адраджэння. Я дазволю сабе працягнуць разважанні знакамітага паэта-містыка. Разбітае залатое яечка – сімвал касмічнай катастрофы, у выніку якой загінула другое Сонца, што мела назву Ра. Вось чаму ў народнай творчасці Касмічнае Яечка – гэта і сімвал Космасу як такога, і сімвал Сонца. У адной з пяці стараегіпецкіх версій светабудовы Сонцабог ПТА коціць сваё яечка-сонца кожны дзень па небе. Цікава, што імя бога супадае з беларускім словам “птах”. Ва ўкраінскай казцы чалавек падчас вайны птушак і звяроў дапамог птушкам і як узнагароду атрымаў цудоўнае яечка, у якім заключаны цэлы свет.

У многіх міфалогіях Касмічнае Яечка абавязкова звязана з птушкамі. Сам БРАХМА насіў яшчэ адно імя – КАЛАХАНСА, што літаральна азначае “гусь-лебедзь”. З апошняй часткі “hansa” шляхам складаных трансфармацый ўзнікла наша “гусь” (у немцаў мужчынскае імя Ганс – гусь). Магчыма, адсюль паходзіць устойлівае словазлучэнне ў рускім фальклоры – “гуси-лебеди”. Дарэчы, у індыйскай (ведыйскай) міфалогіі захавалася і назва першаснага Акіяна, у якім плавала Яечка БРАХМЫ. Ён называўся Н а р а (проста “вада”). Да гэтай асновы ўзыходзяць беларускія і рускія словы “пануры”, “нерпа”, “нарвал”, “нераст”, “неруш” (“Неруш” – назва філасофскага рамана беларускага пісьменніка **Віктара Казько**), а таксама гідронімы – рэчкі Нара ў Індыі, Нарва, Нарым і праславянская назва Дняпра – Непра, нашы беларускія рэчкі Нерайшанка, Нерасна, Нератоўка, азёры Неро, Нерыб. Заўважым, што функцыяй светабудовы валодалі ў асноўным водаплаваючыя птушкі: гусі, лебедзі, качкі. Яны дастаюць кавалачак гунту з дна першаснага А к і я н а і ствараюць Зямлю. Выява гэтага акту зафіксавана нават на фасадзе хрысціянскага Георгіеўскага сабора ў рускім горадзе Юр’еве-Польскім (XIII ст.).

Ва ўсіх індаеўрапейскіх народаў яечка як зародак будучага жыцця мела містычнае значэнне і па меры развіцця абрадавай культуры набывала ўсё больш і больш сэнсаў. Яго асноўныя абрадавыя функцыі наступныя: рытуальная ежа (варанья яйкі на Вялікдзень, яешня на Сёмуху), абмен фарбаванымі яечкамі, гульні, упрыгожанні з імі. У старажытным Іране задоўга да нашай эры існаваў звычай вітаць адзін аднаго падарункамі-яечкамі, пафарбаванымі ў розны колер. На Вялікдзень славянскі селянін ставіў на стол талерку з зернем, што прызначалася для пасеву, і закопваў у яго фарбаванае яечка. Яшчэ нядаўна на Урале існаваў звычай насыпаць у міску горку з зямлі, густа абсыпаную прарослым зернем пшаніцы. Калі зерне прарастала даволі высока, зямлю абкладвалі яечкамі і ставілі на

святочны стол. Падчас будаўніцтва дома яйкі замуроўвалі ў фундамент – яны бераглі дом і яго гаспадароў ад бяды. Па сведчаннях беларускіх фалькларыстаў, “вельмі важную ролю ва ўяўленнях сялян іграе велікоднае яйка, атрыманае ад каго-небудзь першым. Яно быццам бы не псуецца на працягу ўсяго года і мае цудадзейную сілу” [Земляробчы каляндар].

Закадзіраваная формула “сусвет – яечка” была настолькі міфалагічна трывалая, што перайшла ў хрысціянскую культуру. Яечка – важнейшы літургічны сімвал. Велікодная ноч адзначана весткаю перамогі над смерцю і нараджэннем новага свету. І гэтую вестку, гэты дар жыцця ўвасабляе пасхальнае яечка. Язычніцкі сімвал нараджэння Космасу з Сусветнага Яечка набывае сэнс нараджэння выратаванага *Хрыстом* свету. Інакш кажучы, у народнай хрысціянскай свядомасці свет па-ранейшаму нараджаецца з яечка.

Больш за тое, прасторава-часавы кантынуум нашага свету цыклічны. Матэматычна гэта – яечка. Семантыка яго – цела, што нараджае жыццё. Літургічна цела асвятчаецца ў велікодную ноч (значэнне літургіі ў тым, што падчас яе адбываюцца розныя містычныя пераўтварэнні). Пры гэтым асаблівае значэнне набывае афарбоўка яечка: раней заўсёды, а сёння пераважна – у чырвоны колер, які ў хрысціянскай сімволіцы звязаны з крывёю *Хрыста*.

У апошні час фарбаваныя яечкі (у асноўным драўляныя) – значны від народнай і прафесійнай творчасці. На Украіне, дзе спрадвек існавала развітая тэхніка малявання яек, яны падзяляюцца на: а) крашанкі, б) крапанкі, в) маляванкі, г) пісанкі. У маляванках адбілася навакольная прырода – дрэвы, кветкі, жывёлы, птушкі, сімвалы веры – святыя, царкоўкі, крыжы. А вось у арнаментых пісанак адлюстраваны касмаганічныя ўяўленні народа, яго разуменне свету. Арнамент перадае знакі развіцця Космасу, знакі жыцця, мадэль светабудовы. Таму так цікава вывучаць разнастайнасць малюнкаў, арнаментаў фарбаваных яечак – вечнага сімвалу абнаўлення Прыроды, яе неўміручасці.

3. Творчы акт Дзміурга. Слова “дзміург” азначае “стваральнік свету”. Напачатку гэта птушка – розная ў розных народаў. У амерыканскіх індзейцаў і ў якутаў Сібіры – ВОРАН, у некаторых еўрапейскіх народаў – СОКАЛ (дарэчы, сокал – татэм **Рурыка**, IX ст., пачынальніка рода князёў і цароў Рурыкавічаў). Ва ўсходніх славянаў птушка-косматворца, як правіла, СЕЛЕЗЕНЬ ці ЛЕБЕДЗЬ. У сялян Заанеж’я ў XIX ст. запісана легенда, у якой адчуваецца змяшэнне яшчэ язычніцкіх вераванняў і ўжо хрысціянскіх: “По досольному Окиан-мору плавало два гоголя: один бел-гоголь, а другой черен-гоголь. И теми двумя гоголями плавали сам Господь Вседержатель и Сатана”. Яны абодва даставалі зямлю з дна мора, і *Бог* ствараў прыгожыя ландшафты, а Сатана – бездані, пустыні, пячоры. У Салавецкім манастыры захаваўся тэкст старажытнага апокрыфа, у якім дзеючымі асобамі аказваюцца два багі – хрысціянскі і дахрысціянскі,

апошні – у выглядзе птушкі-гогаля. Аб’ект адлюстравання ў апокрыфе – свет да стварэння, калі не было нічога, акрамя вады – першаснага Касмічнага Акіяна. Дахрысціянскі бог-птушка зваўся ВЫШНІМ, што падобна да індуйскага ВІШНУ. Ва ўсходнеславянскіх народаў у дэкаратыўна-побытавым мастацтве захавалася трывалая традыцыя рабіць драўляныя каўшы для вады, віна, піва, мёда, кваса ў выглядзе качкі. У казках гераіня вельмі часта ператвараецца ў качку ці лебедзя. Птушка-дэміург выразна праглядае ў вобразе *Святога Духа* ў народным праваслаўі. Уласна, і ў кананічнай Бібліі *Дух Святы* – у выглядзе голуба.

Архаічная птушка-дэміург адбілася ў пазнейшых, але таксама надзвычай старажытных, вобразах міфалагічных птушак: ГАМАЮНА, СТРАЦІМ-ЛЕБЕДЗЯ, АЛКАНОСТА, СІРЫНА, ФЕНІКСА, ЖАР-ПТУШКІ. Лічыцца, што найбольш старажытная – птушка ГАМАЮН з чалавечым тварам, вешчая. Імя ўтворана ад агульнаславянскага кораня “гам” (“шум-гам”), “гоман”. Гэта птушка – вястун старажытных язычніцкіх багоў, ахоўніца таямніцаў мінулага, сучаснага і будучага Зямлі і Космасу.

У **Аляксандра Блока** ёсць верш “Гамаюн, пtiца вешчая”:

На глядях бесконечных вод,
Закатом в пурпур облеченных,
Она вешает и поет,
Не в силах крыл поднять смятенных...
Вешает иго злых татар,
Вешает казней ряд кровавых,
И трус, и голод, и пожар,
Злодеев силу, гибель правых...
Предвечным ужасом объят
Прекрасный лик горит любовью,
Но вещей правдою звучат
Уста, запекшиеся кровью!..

Самога А. Блока называлі “Гамаюн”, бо ён прадчуваў рэвалюцыю, будучыя сацыяльныя катаклізмы ХХ ст.

У вобліку дэміургаў паўставалі і жывёлы. Напрыклад, адзін з татэмаў амерыканскіх індзейцаў з племені алкангінаў ЗАЯЦ стаў вышэйшай істотай у Віргініі, Паўднёвай Караліне, на ўзбярэжжы Гудзонава заліва. Вакол яго гураваліся міфы пра светабудову. У некаторых народаў дэміургі – жывёлы, якія ўсё больш антрапамарфуюцца, напрыклад, у Цэнтральнай Амерыцы – ЧАЛАВЕК-ЯГУАР.

У развітых рэлігіях ДЭМІУРГ – БОГ, які не мае чалавечага вобліку – гэта чысты дух, але надзелены некаторымі чалавечымі рысамі, прычым спалучае ў сабе жаночы і мужчынскі пачаткі, напрыклад, РА ў егіпцыянах, БРАХМА ў індусаў, ЯХВЕ ў іудзеяў, можна меркаваць, што і СВАРОГ у славян.

Найбольш грандыёзная і верагодная карціна Стварэння Свету паўстае ў Бібліі.

Бог стварыў Свет за шэсць дзён – да кульмінацыйнага этапу Стварэння Чалавека. Не трэба разумець сказанае літаральна, бо ў Другім пасланні **Пятра** гаворыцца: “... У Бога адзін дзень, як тысяча гадоў, а тысяча гадоў, як адзін дзень...” [2 Пят., 3:8]. Інакш кажучы, “дзень” у **Бога** – не зямныя суткі, ды нават і не “тысяча” гадоў – гэта іншасказанне, увогуле характэрнае для Святога Пісання. Свет (Сонечная сістэма) ствараўся за даволі працягла час, разделены на шэсць вялікіх перыядаў.

Шэсць дзён стварэння падзяляюцца на два перыяды па тры дні, апісанне якіх канчаецца словамі: “І быў вечар, і была раніца: дзень першы... дзень другі... дзень трэці...” На сёмы дзень **Бог** адпачываў. Гармонія і дасканаласць свету праяўляюцца нават у лічбах – ужо вядомых нам свяшчэнных лічбах 3 і 7. Больш за тое, сучасныя вучоныя пацвярджаюць боганатхнёнасць Бібліі з дапамогай матэматыкі. “Стары Запавет, надыктаваны старажытнагабрэйскай мовай, і Святое Дабравесце, надыктаванае грэчаскай, – невярагодным чынам знітаваны лічбай 7, як, дарэчы, і ўвесь Сусвет... Першы сказ Старога Запавету (“На пачатку стварыў Бог неба і зямлю”) мае сем старажытнагабрэйскіх слоў, якія складаюцца з 28 (4x7) літар” [**В. Вейнік**]. Кожнае слова Бібліі поўніцца высокім сэнсам і вялікай таямніцаю. Безумоўна, не нам іх разгадаць. Але нельга не заўважыць сувязь Торы з больш раннімі ўяўленнямі еўразійскіх народаў: як ужо адначалася, розумы чалавечыя рыхтаваліся да ўспрыняцця Свяшчэннай Гісторыі.

Надзвычай складана зразумець сутнасць **Бога**. Першыя тэалагі хрысціянства, напрыклад, **Арыген** (III ст.), справядліва заўважалі, што **Бог** ёсць Дух (значыць, найперш – інфармацыя) і **Бог** ёсць Святло (інакш кажучы, энергія): “Нашы вочы не могуць сузіраць саму прыроду святла, гэта значыць, субстанцыю Сонца, але, сузіраючы яго бляск, яго промні, мы можам уявіць, наколькі вялікі жар яго... Так і наш розум не можа спасцігнуць сутнасць Бога, але ўяўляе веліч Яго па прыгажосці і чароўнасці Сусвету” [**Арыген**]. **Бога** нельга бачыць, але яго можна спазнаць розумам. Розум чалавека (таксама нябачны) у многіх сэнсах роднасны паняццю **Бога**.

У Дабравесці паводле **Іаана Бог** стварае Свет з дапамогай Слова: “На пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Богам было Слова. Яно было ў Бога спрадвеку. Усё праз Яго сталася, і без Яго нічога не было з таго, што сталася” [Іаан, 1:1]. Словам стварае Свет і самы архаічны бог старажытнага Егіпта РА. А ўжо **БРАХМА** рабіў усё існае толькі сілаю думкі: дастаткова яму было падумаць пра прадметы ці з’явы, і яны ўтвараліся. На самай справе тое ж – і ў Бібліі: Слова і Думка тут – паняцці адзінасутныя (*Логас*). Але ж і **Хрыстос** – *Логас*.

Кожны мастак у той ці іншай ступені, адпаведна свайму таленту, у акце творчасці падобны да **Бога**. Кніга, малюнак, скульптура, вышыўка ёсць бачнае адлюстраванне нябачнага таленту. Як і прырода, чалавек створаны нябачным **Богам**. Той пастулат Бібліі, паводле якога чалавек створаны падобна да вобраза **Бога**, азначае не што іншае, як нараджэнне чалавека-творцы. Чалавек падобны да **Бога** сваёй здольнасцю, магчымасцю ствараць, а таксама сваёй свабодай.

Хаос і Космас. Жыццё і Смерць. **Бог** і Чалавек...

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Якія розныя версіі стварэння Светабудовы вы ведаеце? Што такое Хаос?
2. Чаму вадзі разумелі як Хаос? Якія багі персаніфікавалі вадзі?
3. Як ствараўся Свет з Касмічнага Яечка?
4. Паравжайце пра Яечка як міфалагічны і літургічны сімвал.
5. Звярніце ўвагу на важнасць вобразаў міфалагічных птушак у працэсе Светабудовы.
6. У якіх міфалогіях і ў якіх выглядых сустракаюцца багі-дэміургі?

Лекцыя 7. САЛЯРНЫ КУЛЬТ СЛАВЯНСКАЙ МІФАЛОГІІ

1. *Агонь і Сонца.*
2. *Міфалагема Сонца і яе гістарычнае развіццё. Розныя багі Сонца.*
3. *Сонца ў фальклоры славянскіх народаў.*
4. *Сонечная сімволіка ў філасофскай думцы.*
5. *Беларускія абрады, прысвечаныя Сонцу. Сувязь язычніцкага і хрысціянскага Святочнага календара.*
6. *Міфалагема Сонца ў мастацкай літаратуры.*
7. *Адлюстраванні Сонца ў дэкаратыўна-побытавым мастацтве.*
8. *Міфалагема Чорнага Сонца.*

Сонца – нябесны агонь: гэта універсальны і зыходны матыў першабытнай міфалогіі літаральна ва ўсім свеце. Аналогіі паміж сонцам і агнём падказвалі першабытнаму чалавеку сувязі паміж зямнымі і нябеснымі з’явамі. У скандынаўскай міфалогіі менавіта з зямнога агню багі ствараюць Сонца.

Асваенне агню – самае вялікае праяўленне чалавечага генія. Каб здабыць і працягнуць час падтрымліваць агонь, неабходны даволі вялікі інтэлект. Культ агню і сонца прыводзіў да паступовага, вельмі павольнага, але няўхільнага выпявання перадумоў астранамічных, хімічных, арыфметычных, геаметрычных і біялагічных ведаў. Як і ад сонца, ад агню

людзі чакалі перш за ўсё цяпла і святла, але з цягам часу паняцці набывалі ўсё больш багаты сэнс.

Вячэрняе сонца каля далягляду і полымя патухаючага вогнішча былі чырвонымі (дзень жа, безумоўна, успрымаўся як белы). А пасля надыходзіў змрок, поўны небяспекі і невядомых пагроз. Чырвонае і чорнае – антыподы: пад чырвоным разумелася цяпло, жыццё, дабрабыт, пад чорным – холад, цемра, смерць. Нездарма першыя фарбы, якімі малявалі людзі каменнага веку, – чырвоныя і чорныя. Трыкалор (белы, чорны, чырвоны) – універсальны код чалавечай культуры.

Некаторыя вучоныя мяркуюць, што першыя імкненні ў людзей збудаваць нешта накшталт сценак жылга ўзніклі не для сябе, а для агню, каб аберагчы яго ад ветру, снегу, дажджу: тыповая канструкцыя ў выглядзе конуса найлепш адпавядала канфігурацыі прасторы, у якім “жыло” полымя. З такога “жылля” для вогнішча, магчыма, узнік чум, будан з вецця нашых продкаў-славян, курган, пазней егіпецкія піраміды – самыя таямнічыя збудаванні чалавецтва, а таксама язычніцкія храмы, бо найбольш старажытная іх форма – канічная.

Двадзінства – агонь і жыллё – магчыма, садзейнічала і ўзнікненню жывапісу. Мастак **Леанарда да Вінчы** (XV–XVI стст.) лічыў, што першыя малюнкi былі падказаны менавіта агнём, які адкідваў цень на сцены пачоры: абводзячы цень-сілуэт, чалавек атрымаў контур асвечанай рэчы.

Вогненна-сонечныя вытокі жывапісу і архітэктуры родняць іх з усім, што сілаю ведаў стваралася ў далейшым на зямлі, – ад вытворчасці керамікі і металаў да цермайдзернай рэакцыі і лазера.

Агонь адганяў звяроў, ён саграваў не толькі фізічна, але ствараў асаблівую атмасферу для калектыву, аб’ядноўваў людзей – каля вогнішча яны абменьваліся думкамі, пачуццямі, спявалі і танцавалі. Каля вогнішча нарадзіліся сям’я і мараль...

У Антычнай Грэцыі адной з алімпійскіх багінь была ГЕСЦЯ (у Старажытным Рыме ёй адпавядала ВЕСТА), якая ахоўвала свяшчэнны ачаг кожнай сям’і, кожнага горада і ўсяго народа. Яе алтар у Дэльфах быў агульным ачагом Элады (адначасова ён з’яўляўся храмам бога Сонца АПАЛОНА), і яго ўшаноўвалі намнога больш, чым алтар, здавалася б, галоўнага алімпійскага бога ЗЕЎСА. ГЕСЦІ прыносілі першыя ахвяры падчас святаў. Гэта гаворыць пра мудрасць грэкаў, якія шанавалі ў вобразе любімай багіні перш за ўсё сям’ю, затым – грамаду, абшчыну, урэшце – Айчыну.

На алтары агонь павінен быў гарэць днём і ноччу – грэкі верылі: лёс горада звязаны з гэтым ачагом. Агонь тут – сімвал агню сонечнага, нябеснага. Як толькі з горада, бывала, выганялі ворага, усе сямейныя ачагі гасілі і запальвалі зноў ад сонца, справядліва лічачы, што вораг спаганіў іх сваёй прысутнасцю. Кожная сям’я запальвала ачаг вуголлямі з агульнага ачага горада. Патух ачаг – загінула сям’я. У грэкаў “патухлы агонь” і

“захірэлы род” – тоесныя паняцці. У славян і балтаў таксама быў нязгасны агонь, які належыў усяму роду, племені – ён так і называўся АГОНЬ, або ЗНІЧ (хутчэй за ўсё літоўска-беларуская назва, ад яе беларуская “знічка” – зорка). Характэрна, што ў еўрапейскіх казках дзейнічае шмат герояў з імёнамі ад караня “попел”: ІВАН ПАПЯЛЮЎ, ЗАПЕЧНЫ, МАЦЮША ПОПЕЛЬНЫ, ПАПЯЛУШКА. Яны адлюстроўваюць ідэю агню сямейнага ачага, з’яўляюцца тыпамі-ўвасабленнямі ўсяго племені, роду.

Агонь у ачагу – сімвал і таго агню, які ў нашых сэрцах, – агню творчасці, агню любові, агню кахання.

Вывява агню, сонца, а таксама сям’і – круг (адсюль – пярсцёнкі жаніха і нявесты, вянцы ў абрадзе вячання). У крузе пануе згода. Круг – генатып сям’і ў індаеўрапейскіх народаў. Адсюль жа – круг алімпійскіх багоў. Або Круглы Стол караля АРТУРА і яго рыцараў (у кельтаў). Або круг казакоў. Або Веча. Або сустрэча палітыкаў “за круглым сталом”, што азначае роўнасць усіх. Дарэчы, князь у нашых далёкіх продкаў быў ахоўнікам агню, абаронцам ачага. Язычніцкія свяцілішчы – заўсёды круглыя. Найбольш яркія прыклады – С т о ў н х е н д ж у Англіі, А р к а і м у Расіі.

Круг, які ад сонца, – знак культуры. Культура – тое, што аб’ядноўвае. Для Сцяга Сусвету вядомы рускі мастак, філосаф і культурны дзеяч **Мікалай Рэрых** (XX ст.) узяў знак трох чырвоных кругоў на белым фоне, заключаных у адзін вялікі круг: сімвал адзінства мінулых, сучасных і будучых дасягненняў чалавецтва – вечнага яго адзінства, бо круг спрадвек азначаў і вечнасць. Культ агню-сонца – пачатак і аснова чалавечай Культуры.

Міфалагема **СОНЦА**, перш чым стаць вялікім Сімвалам і асновай навукі (напрыклад, астрафізікі), прайшла працяглы шлях развіцця.

Расійскія вучоныя лічаць сонечныя (саялярныя – ад лацінск. sol – сонца) міфы не такімі ўжо і архаічнымі ў параўнанні з міфамі лунарнымі, ва ўсялякім разе, на іх думку, ушанаванне Сонца звязана з развітым патрыярхатам, дзяржаўнасцю, культурам цароў. Але пра тое, што гэта не так, сведчыць надзвычай старажытная рэлігія Егіпта, а таксама цывілізацыя Трыполля, якая існавала часткова на нашай тэрыторыі, а ў асноўным на тэрыторыі Украіны і Малдовы ў IV тыс. да н. э., з’яўляючыся, у сваю чаргу, рэліктам яшчэ больш старажытнай вялікай земляробчай культуры Балкан і Усходняй Еўропы.

З усіх шматлікіх багоў Старажытнага Егіпта галоўным традыцыйна лічыўся бог Сонца РА, прычым вытокі саялярнага монатэізму хаваюцца ў незлічонай глыбіні часоў. Цікава, што імя бога РА ў розных мадыфікацыях сустракаецца ў старажытнаарыйскіх, мангольскіх і нават палінезійскіх народаў: РАХ, РАХУ, АРАХІ, РАІ. Усё гэта гаворыць на карысць выключнай старажытнасці наймення.

Сонца РА ў Егіпце – таксама паняцце надзвычай архаічнае, прычым на працягу вядомай нам гісторыі ўзнікалі розныя іншыя назвы Сонца –

АТУМ, АМОН, АТОН, але ўсё роўна назва РА прысутнічае нязменна, толькі дадаецца да новых, напрыклад, АМОН-РА. Усе фараоны Егіпта лічыліся “сынамі РА”. Але гэта не выключная з’ява: ад Сонца выводзілі свае царскія дынастыі старажытныя інкі ў Паўднёвай Амерыцы, індзейскія раджы, кітайскія багдыханы, славянскія князі. Сёння “сынам Сонца” лічыцца японскі імператар.

Выключны факт у гісторыі цывілізацыі – імкненне ўвесці адзінабожжа (монатэізм) у XIV ст. да н. э. – прыкладна за стагоддзе да прарока **Маісея**. Фараон **Аменхатэп IV** (больш вядомы як **Эхнатон**) правёў рэлігійную рэформу і замяніў шматлікіх язычніцкіх багоў (татэмных бажкоў розных плямёнаў) культам аднаго толькі **СОНЦА** – **АТОНА**. Такім чынам, ён сцвердзіў ідэю салярнага монатэізму – да таго вядомай толькі жрацам – і адначасова вызваліў рэлігію ад міфалагічнага “баласту”.

Рэформа **Эхнатона** на павярхоўны погляд закончылася няўдачай: пасля яго даволі хуткай смерці Егіпет вярнуўся да ўшанавання старых багоў, часта зоаморфных (у выглядзе жывёл). Але ўсё роўна **СОНЦА-АТОН** застаўся вярхоўным богам. Усё часцей ён пачынае ў гімнах ухваляцца як бог адзіны, прадвечны, сутнасць якога невядомая і неспасцігальная і праяўленні якога (*інкарнацыі*) – усе іншыя багі. У такой абстаноўцы адбывалася станаўленне светапогляду **Маісея**, які – будзем памятаць – на працягу сарака год, паводле Бібліі, быў егіпецкім жрацом.

У мастацтве Егіпта ўсіх эпох выявы Сонца шматлікія і разнастайныя: чырвоны ці залаты дыск, дыск з крыльцамі, вялікае вока, дыск з доўгімі промянямі, на канцы якіх – далонькі. Дыск – гэта бацька РА, промні – сын яго ГОР, а што ж азначаюць ручкі?

Днём **СОНЦА** падарожнічала па небе (на чаўне або на калясніцы, запрэжанай белымі ці залатымі конямі), а ноччу на чаўне па падземным Ніле ў царстве цемры і холаду. Тут на шляху **СОНЦА** ўставалі шматлікія перашкоды, у выніку пераадолення якіх яно губляла сваю энергію і апоўначы патухала. Але адразу пасля гэтага адбывалася чароўнае адраджэнне **СОНЦА**: быў там таямнічы выток, які даваў новую энергію начному **СОНЦУ**, – Сонечная Маці. Яе імя напачатку было **ФЕНІКС**. Далонькі на выявах сонца і ёсць вялікая мацярынская гаючая сіла, якая дае, дорыць энергію кожнаму. Пра маці **СОНЦА** гаворыцца і ў некаторых славянскіх казках, напрыклад, у беларускай “Агонь у сэрцы, а розум у галаве”. Пазней жаночая сутнасць **ФЕНІКС** забылася, часткова яе функцыі ўзяла на сябе магутнейшая егіпецкая багіня **ІЗІДА**. Але застаўся надзвычай прыгожы міф пра птушку **ФЕНІКС**, якая спальвала сама сябе, а пасля адраджалася з попелу такой самай, якою і была, і ніколі не магла памерці. У пазнейшай культурнай традыцыі пад **ФЕНІКСАМ** пачалі разумець увогуле Сонца, якое памірае ноччу, але адраджаецца: кожную раніцу ўстае такім жа яркім, жыватворным, ззяючым.

Чаму Сонца ўвасоблена менавіта ў вобразе птушкі? Таму што птушкі звязаны з небам, а значыць, і з сонцам. Сам бог ГОР, сын РА, – маладое, ранішняе Сонца, народжанае Сонечнай Маці, – уяўляўся ў вобразе сокала. ГОРА, пад якім разумеўся сонечны прамень, у архітэктуры сімвалізаваў абеліск, форма, створаная егіпцянамі і запазычаная пазней іншымі народамі. А вывезеныя старажытныя егіпецкія абеліскі сёння ўпрыгожваюць цэнтральныя плошчы Рыма, Парыжа, Лондана, Стамбула, Вашынгтона.

Характэрна, што ў рэлігійных гімнах расійскай секты духабораў сімвалам Сонца таксама быў сокол. Але найбольшую сувязь з традыцыямі Егіпта захоўвае цудоўная казка пра ФІНІСТА-ЯСНАГА СОКАЛА, у вобразе якога злілося ўяўленне і пра ГОРА-сокала, і пра ФЕНІКС – сонечную маці. У казцы, вядомай і беларусам, ФІНІСТ днём ператвараецца ў пяро (гэта прамень), што падае ў акно да дзяўчыны, а ноччу – у цудоўнага царэвіча. Зайздрасць і злоснасць родзічаў яго нявесты прыводзіць да таго, што ФІНІСТ адлятае ў трыдзятая царства (гэта сімвалізуе знікненне сонца зімою), дзе, пасля доўгіх падарожжаў і пакут дзяўчыны, закаханыя сустракаюцца.

Я сказала – “сувязь з традыцыямі Егіпта”, але на самай справе гэта сувязь і з нашымі ўласнымі славянскімі, арыійскімі традыцыямі, бо ва ўтварэнні старажытнаегіпецкага этнасу браў удзел і арыійскі субстрат. А магчыма, у іх быў адзіны выток, бо, сапраўды, у міфалогіі Егіпта і Трыполля, як паказаў рускі акадэмік **Б. Рыбакоў**, шмат агульнага.

Сонца ў славян увасабляюць не толькі ФІНІСТ, але і ЖАР-ПТУШКА (у **Петруся Броўкі** ў адным з лепшых яго вершаў “Пахне чабор”: “Сонца за борам жар-птушкай садзіцца”), птушка РАРОГ, якая зрабілася эмблемай варажскага князя **Рурыка**, а таксама ЗАЛАТЫ ПЕЎНІК, які згадваецца ў многіх загадках (“Сядзіць півень на вярбі, звесіў косы да зямлі”). Як своеасабліва трансфармуюцца народныя касмаганічныя ўяўленні на працягу тысячагоддзяў і пераплятаюцца з бытавымі матывамі, гаворыць беларуская казка “Залатое пяро”. У ёй галоўны герой ІВАНЬКА падняў на дарозе ззяючае пяро (прамень) і аднёс пану, затым па загаду пана злавіў і ЗАЛАТУЮ ПТУШКУ, што згубіла пяро. У выніку ў пана пагніло сена, бо птушка ж – у палоне, а, значыць, сонца на небе не было. Па-філасофску ўвасабляе народныя ўяўленні пра згубленае пяро-прамень геніяльны **Якуб Колаас** у прыпавесці пра блукаючы Прамень (паэма “Сымон-музыка”). Прамень падарыў сваё святло хмарцы, а не зямлі, куды якраз быў пасланы сонцам, і за тое:

Ён быў асуджан на выгнанне
І на бясконцае блуканне
Паміж нябёсаў і зямлі.

Наша пакаленне ў дзяцінстве яшчэ гуляла ў гульні пад назвай “Гусі-лебедзі”. А раней яна мела рытуальны характар: воўк у ёй – цёмная ноч, што імкнецца дагнаць і праглынуць светлыя сонечныя дні – гусей-лебедзяў.

Адзін з любімых эпітэтаў народнай паэзіі ўсіх арыскіх народаў – “залаты” – звязаны, безумоўна, з сонцам. Так, у індыйскай міфалогіі ў **ВАРУНЫ** залаты панцыр, у **ІНДРЫ** палац з золата, ва ўкраінскіх песнях – залатыя сталы, нажы, чаўны, сярпы, у літоўскіх – пярсцёнкі, падковы, ключы, сёдлы. І ўсюды – залатыя калясніцы, на якіх падарожнічае **СОНЕЧНЫ БОГ**. Рускія вучоныя **У. Іваноў** і **У. Тапароў** звязваюць такога кшталту тропіку з даволі познім часам, калі золата стала самым дарагім металам. Аднак яны не ўлічваюць археалагічных знаходак апошняга часу. Так, каля балгарскага горада Варна раскапалі некропаль, якому восем тысяч год. Усе рэчы там выключна залатыя, прычым многія звязаны з саялярным культам, хоць памешчаны, уласна кажучы, у магілах. Але паняцця смерці як такой у старажытных людзей не існавала: як адраджаецца сонца кожную раніцу, так і яны спадзяваліся на сваё адраджэнне пасля памірання.

Асабліва часта Сонца ў глыбокай старажытнасці ўяўлялася ў выглядзе быка, белага ці рыжага, зрэдку гэта былі яго рогі, а паміж імі – дыск. Магчыма, атаясамліванне быка ці тура (“тур – залатыя рогі” ў фальклоры) з Сонцам (а яно было практычна ва ўсіх народаў Еўропы і Пярэдняй Азіі) звязана з тым, што прыкладна з IV тыс. да н.э. кропка веснавога раўнадзенства ўступіла ў задзякальны знак **Цяльца**. Космас у той час людзі падзялялі на тры ўзроўні: Неба, Зямлю, Падзем’е. Неба ўвасабляў **СОНЦА-БЫК**; Зямлю – **ВЯЛКАЯ БАГІНЯ-МАЦІ** – жанчына (у розных народаў пад рознымі імёнамі); Падзем’е, якое часта разумелася як водная стыхія, – **ЗМЕЙ-ПАСЕЙДОН-ВЯЛЕС**. Нармальны гаспадарчы цыкл, паводле ўяўленняў нашых продкаў-земляробаў, мог ажыццяўляцца толькі тады, калі ўсе тры персанажы знаходзіліся ў цесных стасунках. Вось чаму **ВЯЛКАЯ БАГІНЯ** вясно ўступала ў свяшчэнны шлюб з **БЫКОМ-СОНЦАМ**, а восенню – са **ЗМЕЕМ-ВАДОЮ**, у выніку чаго на свет нараджаліся расліны, жывёлы і людзі. Напрыклад, у найбольш старажытных міфах Індыі (“Рыгведа”) Зямлю **ПРЫТХІВІ** пакрывае Неба **ДЫЯУС** у выглядзе быка.

У межах гэтых уяўленняў робіцца зразумелым надзвычай пашыраны культ быка на востраве Крыт (а крыцкая цывілізацыя з’явілася асновай антычнай): у раскапаным палацы-лабірынце (Кноскім палацы) знаходзяць велізарныя рогі, шматлікія фрэскі з выявамі быкоў, посуд у выглядзе рагоў ці галавы быка, дробную пластыку, што адлюстроўвае быкоў. Адзін з самых вядомых грэчаскіх міфаў – пра **МІНАТАЎРА**, забітага знакамітым героем **ТЭСЕЕМ**. **МІНАТАЎР** – напалову чалавек, напалову бык. Яго знішчэнне магло азначаць канец касмічнай эры **Цяльца** і пачатак эры **Оўна** – па часе

яно якраз супадае. Гульні з быком, што нагадваюць карыду, намалёваныя на сцянах Лабірынта, мелі, безумоўна, рытуальны характар.

У культавай практыцы старажытных земляробчых народаў у якасці жонкі БЫКА-СОНЦА і ЗМЕЯ-ВАДЫ выступала жрыца ці проста прыгожая дзяўчына (дзяўчаты шырока прадстаўлены як удзельнікі карыды на фрэсках Крыта). Часта абрад канчаўся трагічна. Так, у многіх народаў Азіі яшчэ нядаўна існаваў звычай заручын самай прыгожай дзяўчыны таго ці іншага населенага пункта са ЗМЕЕМ – захавальнікам вады. Яе саджалі на ўбраныя кветкамі ложка і спускалі ў раку (рака – сімвал змяі). Натуральна, ложка разам са змеявай нявестай пагружаўся ў ваду. У фальклоры пазнейшага часу дзяўчыну ад злога ЗМЕЯ (ЦМОКА) у апошні момант выратаўваў які-небудзь ГЕРОЙ. Успомнім вызваленне ПЕРСЕЕМ АНДРАМЕДЫ, прывязанай на скале як ахвяру для ЗМЕЯ, што выходзіў з мора. Падобныя да ПЕРСЕЯ асілкі сустракаюцца ў казках літаральна ўсіх народаў Еўразіі. Але не так было першапачаткова: раней такога вызваліцеля народ разадраў бы на кавалкі, бо ён ставіў пад пагрозу будучы ўраджай.

Грэчаская міфалогія захавала шматлікія рэшткі (але толькі рэшткі, у якіх ужо ўсё пераблытана) гэтых уяўленняў. Так, ГЕРА часта ўяўлялася каровай. На востраве Родас існаваў культ ЗЕЎСА ў выглядзе быка. ЗЕЎС крадзе ЕЎРОПУ і перавозіць яе на Крыт таксама ў выглядзе белага быка. (Гэты эпізод увасоблены ў вядомай карціне **Валянціна Сярова** “Выкраданне Еўропы”.) Бог Сонца АПАЛОН, які ў класічны перыяд Антычнасці замяніў сабою ГЕЛІЯСА, забівае залатымі стрэламі-промямі страшнага змея ПІФОНА. Каб ачысціцца ад граху забойства, АПАЛОН хавае ПІФОНА і ўзводзіць над ім Д э л ь ф і й с к і х р а м – самае знакамітае, вядомае, найбольш аўтарытэтнае ў антычным свеце свяцілішча. АПАЛОН жа восем гадоў пасвіў статак быкоў і кароў у цара АДМЕТА. Статак быкоў пасе ён і пад Т р о я й. Неабходна адзначыць, што ў гісторыі індаеўрапейскіх народаў, да якіх належылі і эліны, і славяне, быкі-валы адыгралі выключную ролю: на іх перасоўваліся, на іх аралі зямлю, іх спажывалі ў ежу, з іх скураў і рагоў рабілі адзенне і шматлікія бытавыя рэчы.

Акрамя вядомых міфаў пра сонечных багоў ГЕЛІЯСА і АПАЛОНА, рэшткі салярных уяўленняў захаваліся і ў іншых паданнях. Дазволю сабе выказаць некаторыя меркаванні. Ці не адлюстроўваюць 12 подзвігаў ГЕРАКЛА – найбольш вядомага героя Грэцыі – шлях сонца праз 12 сузор’яў Задняяка? Напрыклад, перамога над крыцкім быком – сузор’е Цяльца; над Нямейскім львом – сузор’е Льва. Іншыя подзвігі могуць увасабліць найбольш старажытныя назвы сузор’яў, якія ў класічную эпоху, калі пісьменнікі ўжо міфы апрацавалі, забыліся. Версія падказана ідэямі аднаго з найбольш значных вучоных-міфлагаў XIX ст. **А. Афанасьева**, які ўсе сюжэты славянскіх казак выводзіў з касмаганічных міфаў.

Другі вядомы даследчык – англічанін **Э. Тэйлар** – выказаў думку, што **АРФЕЙ**, што спускаўся ў АІД за сваёй жонкай **ЭЎРЫДЫКАЙ**, – гэта само **СОНЦА**, якое заходзіць і зноў выходзіць з Падзем’я. Ці не так і **ГЕРОЙ** у славянскіх казках, які шукае сваю каханую, адпраўляючыся ў трыдзятая царства, пад якім, безумоўна, разумеецца іншасвет (напрыклад, беларускія казкі “Прыгажуня-жонка”, “Шклянныя горы”, “Царэўна-лягушка”)? Дарэчы, і **АПАЛОН** палавіну года праводзіць у паўночнай чароўнай краіне Гіпербарэі.

Але ёсць і іншая версія пра шукальнікаў іншасвету – яна пра людзей, якія ідуць якраз да Сонца, туды, дзе канчаецца зямля і пачынаецца цудоўная сонечная краіна. “Ёсць адно неўміручае, характэрнае ва ўсе часы і для ўсіх народаў, перажыванне містычнага вопыту, якое выклікана ў нас заходам і ўсходам сонца. Пачатак і заканчэнне дня на нашым небасхіле ёсць натуральны напамін пра “вечны дзень” на ўскрайку зямлі <...> Для язычніцкай свядомасці краіна, дзе начуе сонца, ёсць вобласць сапраўднага і, бясспрэчна, шчаслівага жыцця. Гэта вечны ўзбудзіцель урачыстага настрою, духоўнага і асабліва казачнага пад’ёму”. У сувязі з прыведзенай, надзвычай глыбокай, думкай рускага даследчыка князя **Я. Трубецкага** дазволу сабе і я выказаць меркаванне, што ў такім імкненні жыве, можа быць, і генетычны ўспамін пра “залаты век” зямнога быцця, калі на небе ззяла два сонцы, і ночы, як і зімы, увогуле не было. Магчыма, ідея грэхападзення з Бібліі таксама ёсць сімвал пераходу ад нейкага першاپачатковага ідэальнага стану ў цяперашні.

Няхай двух сонцаў і не было (я падкрэсліваю, што гэта – сучасны навуковы міф), але ў чалавецтва ўсё роўна заставаўся Ідэал, вечны рухавік імкненняў – Сонца. Людзі спрадвек разумелі, што яны – “дзедзі Сонца” [**Максім Горкі**]. Таму і лепшыя героі іх фальклору мелі адзнакі сонца (“ува лбе сонца, у патыліцы месяц, рукі ў золаце, ногі ў серабрэ”; залатыя валасы ў пматлікіх прыгажунь; залатая зброя ў волатаў і пад.). Залатыя атрыбуты былі і ў іншых параджэннях **СОНЦА** – залатыя грывы ў коней, залатыя рогі ў тураў, у свінак – “залатая шчацінка”, нарэшце, надзвычай шырока прадстаўлены ў міфах і казках чароўныя рэчы: залатыя яйкі, залатыя ніткі чалавечага лёсу, залатыя ланцугі ад неба да зямлі, залатыя пярэсцёнкі, залатыя яблыккі – сродак вечнай маладосці, нарэшце, залатое царства як ажыццяўленне мары казачнага **ГЕРОЯ**. Само Сонца, паколькі яно – найвялікшае і найкаштоўнейшае, што ёсць у чалавека, ва Украіне ўяўлялася водбліскам Твару **Божлага** або Вокам **Божым**, чым і тлумачыцца яго ўсёведанне. Асабліва цікавымі з’яўляюцца ўкраінскія і беларускія казкі, дзе **СОНЦА** паўстае чалавекападобнаю істотай, што выкрадае сабе дзяўчат на зямлі і бярэ ў жонкі. Тут якраз і праявілася спрадвечная кара пра сувязь неба і зямлі, Божаскага і чалавечага. У казках увогуле заўважаецца найбольш відавочнае адзінства царства падземнага, зямнога і нябеснага. Так, **ПАДЧАРКА**, скокнуўшы ў калодзеж і трапіўшы пад зямлю, узбівае там

снежную пярэну **МАРОЗА**, у выніку чаго снег ідзе – з неба. Або ў маці нараджаюцца на працягу адной ночы тры сыны – вечарам, ноччу і раніцай (**ВЯЧЭРНИК**, **ПАЎНОЧНИК**, **ІВАН ЗОРКІН**). Усе яны ўвасабляюць **СОНЦА**. Прычым усе тры волата – змагары з **ЦМОКАМ**, **ЗМЕЕМ**, які сімвалізаваў Падзём’е літаральна ва ўсіх народаў. Фальклор – закадзіраваная ва ўстойлівых вобразах і сюжэтах родавая памяць народа – дае сотні і тысячы прыкладаў касмічнага стаўлення да свету нашых продкаў.

Людзі верылі, што агонь іх душы – ад сонца: ён робіць чалавека высакародным, добрым, творча-актыўным. Беларускі паэт 30-х гадоў ХХ ст. **Аркадзь Моркаўка** ў сваіх, хоць і не вельмі зграбных, радках выказаў па сутнасці глыбока філасофскія народныя погляды:

Мо таму нас несмяротным палам
Сонца шчодрое адухавіла,
Каб трывожна ў сэрцы трапятала
Неспакойная жывая сіла.

Паэзія звязвае Сонца з маральнымі нормамаі. У **Алега Лойкі**:

Судзіёй усходзіць сонца строгім.
На мёртвых і жывых – а д н о.

Пра Сонца-Ідэал у прыгчы-версэце **Алеся Рязанава**: “На даляглядзе, у самым канцы пакручастай дарогі, – сонца, а на дарозе, ва ўсю яго даўжыню, мы, людзі...” І сёння пішуць, што “мысленне – тая вышэйшая форма, у якой ідзе назапашванне і выкарыстанне сонечнай энергіі. Такім чынам, мысленне – ланцуг усеагульнага кругавароту” [рускі філосаф ХХ ст. **Э. Ільенкоў**].

У міфалагічнай гісторыі славян, а значыць, і беларусаў, акадэмік **Б. Рыбакоў** вылучае як бы дзве міфалагічныя эры: эру нябеснага бога **СВАРОГА** і эру яго сына **Сварожыча** – **ДАЖБОГА**. **СВАРОГ** згадваецца ў “Хроніцы” **Іаана Малалы** і ў некаторых фальклорных тэкстах. Пра **ДАЖБОГА** гаворыцца ў летапісах, у “Слове аб палку Ігаравым”, у царкоўных павучэннях супраць язычніцтва. Імя **ХОРС**, што таксама згадваецца ў “Слове...”, запазычана ў шоркскіх народаў, а тыя, у сваю чаргу, як я мяркую, успрынялі імя ад старажытных егіпцянаў, дзе бог сонечнага рання, маладога сонца – **ГОР-ХОР** – адзін з самых шануемых. У заходніх славян сонечны бог насіў імя **РАДЫГОСТ**, у паўднёвых – **ДАБОГ**.

Пра культ сонца ў беларусаў найбольш яскрава сведчаць народныя звычаі і абрады, прычым характэрна рэлігійнае стаўленне да сонца як такога, а не ўвасобленага ў чалавечым вобліку (паколькі казачныя персанажы **ІВАН БЫКОВІЧ**, **ІВАН СУЧЫЧ**, **ІВАН ПАПЯЛОЎ**, **ІВАН ЦАРЭВІЧ** – усё гэта ўвасабленні **СОНЦА** ў вобразах людзей).

Яшчэ адносна нядаўна – у ХІХ ст. – беларусы кожную раніцу маліліся на ўзыход сонца. Бацька нованароджанага выносіў дзіця з хаты і “прадстаўляў” усім касмічным стыхіяам, найперш – Сонцу. А хаваюць

памерлых і сённа пасля апоўдня і абавязкова да захаду сонца: пахавальныя абрады ў найбольшай ступені захавалі сувязь культуры продкаў з культурам сонца. У Магілёўскай вобласці зафіксавана малітва нявесты Сонцу, што засталася нам ад далёкай язычніцкай спадчыны [беларускі даследчык **І. Казакова**]. Такім чынам, з Сонцам звязаны важнейшыя сямейна-бытавыя абрады беларусаў. Але найперш гаворка павінна ісці пра абрады каляндарнага цыклу.

Кожны з вас, я мяркую, задаваўся пытаннем: чаму мы да сённа выкарыстоўваем, здавалася б, нязручны двайны лік часу: паводле трывала замацаваных дат і паводле пераходных, такіх, напрыклад, як Вялікдзень?

Без надзённай патрэбы нічога ў жыцці не працягваецца. Мы можам горка шкадаваць пра страчаныя каштоўнасці, але вельмі многае вярнуць ужо немагчыма. У той жа час некаторыя традыцыі захоўваюцца літаральна на працягу тысячагоддзяў. Нараджаліся і паміралі дзяржавы, народы, багі і рэлігіі, а сярод усіх перамен людзі працягвалі светкаваць адны і тыя ж дні, і толькі назвы іх мяняліся, ды розныя міфы суправаджалі гэтыя святы.

Тое, што мы сённа называем Раждствам, Вялікаднем, Тройцай, – святкуецца людзьмі розных народаў і рас з такіх старажытных часоў, што іх нават і падлічыць нельга. Чаму так? Ды таму, відаць, што гэтыя святы замацоўваюць не проста гістарычныя падзеі, а адзначаюць у самім ходзе часу, у гадавым коле нешта такое, што не знішчыцца новымі ўмовамі побыту, што застаецца нязменным у чалавечых уяўленнях пра свет. Безумоўна, такімі нязменнымі датамі з'яўляюцца толькі пераломы, вяршыні руху зямнога часу.

Для прыкладу возьмем пачатак каляндарнага цыклу – Новы год. Яго можна, аказваецца, перамяшчаць па календары. Нашы продкі славяне-язычнікі адзначалі Новы год у сакавіку, вясною, калі адраджаецца прырода пасля зімы, што, безумоўна, лагічна. З XV ст. праваслаўная царква ўспрыняла ад Візантыі пачатак года у верасні (і сённа царкоўны год пачынаецца 1 верасня). Нарэшце, ужо некалькі стагоддзяў у нас, як і ва ўсім заходнім свеце, Новы год – з 1 студзеня.

Але вось зіму і вясну, лета і восень месцамі не памянеш. Не адменіш дзён сонцаваротаў – зімовага і летняга і раўнадзенстваў – веснавага і асенняга. Іх было чатыры і застаецца чатыры. І толькі на іх асноўваецца лік часу ва ўсіх народаў Зямлі. Эры можна адлічаць ад Стварэння Свету, ад заснавання Рыма, ад нараджэння продкаў ці ад рэвалюцый – гэты лік паводле чалавечага жадання. Але сеяць ці збіраць ураджай, выганяць свойскую жывёлу на пашу ці касіць траву па сваім жаданні не будзеш. Тут неабходны лік прыродны, што да чалавека не мае дачынення. Тыя народы, чыё жыццё і праца адбываюцца ў адным рытме з жыццём прыроды, ведаюць адзін каляндар – сонечны. Ён пастаянны. Так, у адны і тыя ж дні мы святкуем Раждство і Дабравесце.

Пераходны ж календар – паводле Месяца. Аднак Вялікдзень і святы пасля яго, звязаныя з ім, як, напрыклад, Тройца, – вылічаюцца далёка не толькі згодна Месяцу, бо Вялікдзень (Пасха) заўсёды святкуецца ў першую поўню пасля веснавога раўнадзенства. Інакш кажучы, гэта дзень, які аб’ядноўвае абодва календары – сонечны і месяцовы. Ёсць версія, што **Хрыста** раскрыжывалі якраз на дзень веснавога раўнадзенства. Але пазней, у сувязі з лагічнай неабходнасцю адзначаць Вялікдзень пасля яўрэйскай Пасхі (а яўрэі вылічваюць яе паводле Месяца), Вялікдзень стаў рухомым святам. Можна сказаць, што гэта адно з самых геніяльных адкрыццяў у гісторыі чалавецтва – звязаць дзве галоўныя сілы, ад якіх залежыць жыццё людское на зямлі: злучыць сонечны лік (круг цяпла і холада) і лік паводле месяца, якому падначалены не толькі прылівы-адлівы, але і вільгаць у глебе, дажджы і снег, ход жыццёвых сокаў у жывых істотах.

Праўда, у выніку аказаліся храналагічна перамешчаныя некаторыя язычніцкія святы, бо ў славянаў яны нязменна звязваліся з гадавым жыццём **СОНЦА**. Так, мяркуючы па багатай сальярнай сімволіцы, Маслянка (руская Масленица), відаць, прыходзілася зноў-такі на дзень веснавога раўнадзенства. Сёння ж радасная сустрэча вясны і сонца адбываецца ў апошні тыдзень перад Вялікім Пастом, часта ў пачатку сакавіка, калі яшчэ холадна і поўна снегу.

У эзатэрычным хрысціянстве Сонца з’яўляецца сімвалам **Логаса**, інакш кажучы, фізічным целам другой інкарнацыі **Святой Тройцы** – **Хрыста**. З гэтага пункту гледжання сонечны міф перадае важнейшыя евангельскія ісціны, бо Добравесце-Евангелле – не толькі расповед пра мінулае, а і пра тое, што было, ёсць, будзе.

Самая значная частка жыцця **СОНЕЧНАГА БОГА** (а такія былі ва ўсіх цывілізаваных народаў) заключана ў межах першых шасці месяцаў года: ад зімовага сонцавароту да летняга. Астатнія шэсць месяцаў – перыяд захавання, зберажэння. **СОНЕЧНЫ БОГ** заўсёды нараджаецца ў дзень зімовага сонцавароту (25 снежня), пасля самага кароткага дня, калі сузор’е Дзевы ўзнімаецца над небасхілам, – ён заўсёды нараджаецца ад Дзевы. Напачатку **СОНЦА** слабое і кволае, яго дзяцінства поўніцца небяспекамі, бо царства цемры пакуль пераважае над царствам цяпла (ноч даўжэй за дзень). Але дні павялічваюцца. Нарэшце настае момант перасячэння, вагання сіл цемры і святла (калі дзень роўны ночы) – веснавое раўнадзенства. Бог, народжаны ў зімовы сонцаварот, абавязкова раскрыжоўваецца ў веснавое раўнадзенства, памірае, затым уваскрасае, перамагае “смерць смерцю”, узносіцца на Неба, сваёю сілай наліваючы каласы, аддаючы моц, энергію для выпявання раслін, гадавання жывых істот. У дзень веснавога раўнадзенства паміраў-адраджаўся бог МІТРА ў Іране, ТАМУЗ у Вавілоне, ДЫЯНІС у Грэцыі, ЯРЫЛА ў беларусаў. Усюды – адна ідэя і ўсюды яна прадстаўлена выяваю крыжа. Хрысціянская легенда, якая паўстае ў Сонечным міфе, датычыць не пэўнай

Індывідуальнасці – *Ісуса*, а *СУСВЕТНАГА ХРЫСТА*, што сімвалізуе *Божаскую Сутнасць* і ўяўляе сабою асноўную Ісціну духоўнай прыроды.

Наступная важнейшая дата – летні сонцаварот (24 чэрвеня). Хоць пасля яго дні робяцца карацейшыя, усё ж найбольш значнае свята ўшанавання **СОНЦА** – Купалле. Можна лічыць яго апафеозам удзячнасці людзей Сонцу і клопатаў пра яго.

Комплекс купальскага свята надзвычай складаны, ён уключае: 1. Распальванне вогнішчаў і скокі праз іх (культ агня). 2. Купанне ў рэчках, азёрах (культ вады). 3. Карагоды (культ Сонца). 4. Пляценне вяноў і кіданне іх у ваду (культ Сонца, расліннасці і вады ў комплексе). 5. Спальванне чучала, што ўвасабляе смерць, змрок (культ продкаў і Падзем’я). 6. Пераапананне, маскі (культ продкаў, у тым ліку татэмных). 7. Пошук Папараць-кветкі (сімвал Падземнага, **ЧОРНАГА СОНЦА**).

Я ўжо адзначала, што ў час Купалля, магчыма, заключаліся шлюбны і прымалі новых членаў у род, вось чаму для свята характэрны і значны эратычны элемент. Магчыма, нават назва свята звязана з ідэяй сям’і, як лічыць акадэмік **Б. Рыбакоў**: ад кораня “куп”, які ўтварае гняздо слоў, што абазначаюць з’яднанне людзей: “вкупе”, “купна”, “совокупно”, “купножитие”, “сукупнасць”. Беларускі даследчык XIX ст. **І. Насовіч** таксама прыводзіць у сваім знакамітым “Слоўніку беларускай мовы” слова “купа” са значэннем “збор чаго-небудзь, куча, натоўп”.

Магчыма, слова “Купалле” звязана і з культуам бога КУПАЛЫ (блізкім да АПАЛОНА), што азначаў Летняе Сонца. Як бы мы сёння не тлумачылі назву Купалля (а расшыфровак яго – больш за дваццаць), ясна, што першапачатковая назва, на якую забыліся, – тое, што даруе жыццё, шчасце, радасць, інакш кажучы, – **РАЙ** (у санскрыце слова “гай” азначала: 1) блішчэць, ззяць; 2) з’яўляцца; 3) быць на чале, царваць).

Такім чынам, сваю залежнасць ад сонца людзі разумелі здаўна. Пачуцці свае яны ўвасобілі і ў мастацкай літаратуры. Заклікі за Сонца, гімны Сонцу сустракаюцца ўжо ў найбольш старажытных літаратурных творах, вядомых чалавецтву, – у рэлігійных кнігах арыяцаў Авесце і Рыгведзе. У “Рамаяне” – вялікім народным эпасе індусаў – да **СОНЦА-СУР’І** звяртаецца галоўны герой **РАМА** за дапамогай: расшукаць яго любімую жонку **СІТУ**, выкрадзеную **ДРАКОНАМ РАВАНАМ**. **РАМА**, хутчэй за ўсё, сам сын **СОНЦА**, як і ў нашых казках – **ІВАН ЦАРЭВІЧ**, але фальклор і гераічны эпас прыхавалі сваю міфалагічную аснову.

Язычніцкія гімны Сонцу амаль у нязменным выглядзе ўвайшлі ў хрысціянскую літаратуру. Напрыклад, у “Слове ў першую нядзелю па Вялікадні” **Кірылы Тураўскага** (XII ст.): “Ныне сонца красуся к высоте восходит и радуся землю огревает...” Сам аб’ект ушанавання надае стылю аднаго з першых беларускіх пісьменнікаў святачную ўзнёсласць, урачыстасць, лірычную танальнасць і ўнутраную сіметрыю.

“Слова аб палку Ігаравым” поўніцца салярнай сімволікай. Русічаў тут называюць унукамі сонечнага бога ДАЖБОГА. Князь **Усяслаў Полацкі** ў вобліку ваўкалака перабягае дарогу ранішняму богу ХОРСУ – гэта значыць, ён больш хуткі за СОНЦА, якое за ноч павінна прасунуцца пад зямлёю з захаду на ўсход. Даследчыкі звяртаюць увагу на важнасць сонечных зацменняў у жыцці прадстаўнікоў дынастыі **Алега Святаслававіча**, да якой маюць дачыненне героі твора: зацменне якраз і адбываецца напярэдадні паходу **Ігара** ў 1185 г. Жонка Ігара **Яраслаўна**, як і РАМА, звяртаецца да Сонца (а таксама да ВЕТРУ і ДНЯПРА СЛАВУЦЧА) і, можна сказаць, “магія” жаночага кахання выратаўвае героя: Ігар адразу ж бяжыць з палону. З сонцам звязаны і “залатыя” эпітэты, якімі напоўнена не толькі “Слова...”, але і рускія быліны, скандынаўскія сагі, гераічны эпас шматлікіх народаў. Залатымі там з’яўляюцца і палацы, і вежы, і мэбля, і посуд, і шахматы, і зброя, і коні, і нават розныя жывёлы, як і ў фальклоры.

Іншае разуменне Сонца – як сімвалу ідэальнага грамадства – мы бачым у эпоху Адраджэння і Асветы, ва утопічных раманах XVI–XVIII стст. Вядома, што марксізм-ленінізм з гонарам выводзіў сваё генетычнае паходжанне (па лініі мастацтва) якраз з гэтых твораў. Але сёння мы іх асэнсоўваем інакш. Пры ўсёй непадобнасці утопіі адна да другой ім усім уласцівы рысы казарменнага ладу жыцця. Ён праяўляецца ў жорсткай рэгламентацыі быту і мыслення простых людзей. Утапісты гэтым змагаліся супраць індывідуалізму, які нараджаўся разам з раннімі капіталістычнымі адносінамі: яму яны супрацьпаставілі аднолькавае. Так, у “Горадзе Сонца” **Тамазы Кампанелы** (XVI ст.) пануе парадак, блізкі да вайсковага; звяртае на сябе ўвагу і каласальная колькасць чыноўнікаў (як у сённяшняй Расіі), кантроль дзяржавы над прыватным жыццём грамадзян. На мой погляд, свяшчэнная, сонечная, народная ідэя “купы” тут спаганена, дыскрэдытавана.

Зусім іншае стаўленне да Сонца ў пісьменнікаў-класікаў XIX ст., якія ў многім абапіраліся на народны светапогляд. Цудоўна-паэтычны, казачны свет пануе ў п’есе выдатнага рускага драматурга **Аляксандра Астроўскага** (XIX ст.) “Снягурка” (казка, на падставе якой створаны твор, ёсць і ў беларусаў). Пору года і касмічныя стыхіі паўстаюць тут як жывыя, яркія характары. Ураджаюць незвычайныя стасункі МАРОЗА і ВЯСНЫ, ад якіх і нараджаецца СНЯГУРКА. Але рухае сюжэт у п’есе вялікае СОНЦА-ЯРЫЛА, якому і спяваюць гімн, і адрасуюць папрокі за трагічную калізію з гераіняй, галоўнае няшчасце якой – няздольнасць кахаць. Вобраз ЯРЫЛЫ ў XIX ст. найлепш захаваўся ў беларусаў.

У геніяльнага **Фёдара Дастаеўскага** (XIX ст.), генетычныя карані якога таксама беларускія, амаль няма апісанняў прыроды ў творах. Адзінае, што заўважылі даследчыкі, – касья промні заходзячага сонца, якія з’яўляюцца ў раманах у самых адказных, кульмінацыйных моманты

развіцця дзеяння (гэты матыў вельмі часты, ён сустракаецца больш за пяцьдзсят разоў). Пісьменнік супрацьпастаўляе промні заходзячага сонца змрочнаму, страшнаму выгляду сталічнага Пецярбурга. Гэты сімвал указвае на светлае і ўзвышанае сярод балотаў, бруду, вечнай макрэчы злога, непрыветнага імперскага горада, варожага простаму чалавеку.

У беларускай літаратуры ўсе класікі звярталіся да вобраза сонца, але найбольш часта ён сустракаецца ў творчасці **Якуба Коласа**, што звязана з жыццесцвярджалым, аптымістычным светаадчуваннем пісьменніка. Напрыклад: “На ўсходзе сонца грае // Пераліўным блескам, // Сыпле золата над гаем // І над пералескам”; “Як пасмы золата, праменні, // Бруяцца з сіняй глыбіні”; “Сонца сцэле на ўзгоркі парчу залатую”; “Сонца – радасць, сонца – казка”. **Янка Купала** марыць пра Залаты век, цудоўную краіну – “Як самае сонца, // Дзе ясна – так ясна, // Як самае сонца, // Дзе шчасна – так шчасна”. Купалава паэтычная думка грунтуецца на антыгэзе, у яго “сонца з цемрамі змагаецца”, і таму ўтвараецца асаблівае напружанне матэрыяльнага свету. З другога боку, Купала, які заўсёды так прагна марыў пра вясну, заклікае-замаўляе сонца заключыць шлюб з зямлёю: “З непатульнай, пакорнай зямліцай // Заручыся, шлюб вечны вазьмі”. Часам Купала гаворыць аб “сонца пажары”, аб “сонцавых косах”. Са світаннем ён звязвае нацыянальнае Адраджэнне, як і з вяскою, маладосцю, дзясвоцкасцю (чысціня, сінанімічная святлу).

У міфалогіі **СОНЦА** падарожнічала ноччу па вадзе на чаўне, які цягнула качка ці лебедзь. Днём, як вядома, яно імчыць па небе на калясніцы, запрэжанай вогненнымі конямі (у славян – чатырма, якія сімвалізуюць чатыры бакі свету). На многіх творах дэкаратыўна-побытавага мастацтва славян (каўшы, вільцы на стрэхах хат) сустракаюцца галовы коней ці птушак, а часам яны нават зліваюцца, так што цяжка адрозніць, што ж канкрэтна адлюстравана. Сутачны ход **СОНЦА** выяўляецца салярнымі знакамі і на франтонах хат, на прасліцах, у саламяных вырабах – самых дасканалых і прыгожых, як было адзначана на Міжнародным фестывалі саламянага мастацтва ў жніўні 2003 года, менавіта ў беларусаў.

Я ўжо згадваў **ПАДЗЕМНАЕ (ЧОРНАЕ) СОНЦА**, тое, што перасоўваецца ноччу пад зямлёю. Асабліва важнае значэнне мае гэтае сонца ў германскіх народаў. Цікаваць да зямных глыбін вызначыла, урэшце, змястоўную глыбіню нямецкай філасофіі і прыгожага пісьменства. Рух **СОНЦА** пад зямлёю надзвычай падрабязна распрацаваны ў егіпецкай рэлігіі (тут яшчэ не ўсё расшыфравана). Сонца **РА** падарожнічае на чаўне па падземнай рацэ, сустракае на сваім шляху шматлікія перашкоды, але нязменна іх пераадоляе. З **СОНЦАМ** звязана і пасмяротнае існаванне *душы*. Мэта яе – трапіць да **РА** ў човен і суправаджаць яго ў штодзённых падарожжах, што і забяспечыць душы бессмяротнасць. Атрымоўваецца, што душа зліваецца з Сонцам. Дарэчы, і старажытныя арыіцы верылі, што

душы памерлых пасля смерці ляцяць на Сонца і даюць яму энергію, якая і падтрымлівае жыццё на Зямлі. Нашы продкі беларусы, безумоўна, таксама цікавіліся цэневым, іншасветным бокам Прыроды. Але на ўсходзе Еўропы не было таго інтымнага зрастання з нетрамі Зямлі, з яе глыбінямі, з ЧОРНЫМ СОНЦАМ, таго цяжкага цягнення Падзем'я, якое ёсць у англасаксаў і германцаў (гэта невыпадкова, бо яны – на захадзе, на закаце сонца). Сімвалам зносін СОНЦА НЯБЕСНАГА і ПАДЗЕМНАГА ў славяна-балтаў можа быць бурштын, што знаходзяць на беразе Балтыйскага мора – у Летуве. Бурштын – застылае сонца, якое зацвярдзела ў моры – стыхіі Падзем'я. Бурштын канцэнтруе электрычнасць, збірае энергію абодвух сонцаў, бо электраток – адваротнае ад Сонца цячэнне, перанос энергіі ў свеце, сцягненне полюсаў. Значыць, у нас – *кругазварот, несупынны, пастаянны, пераход аднаго стану ў другі: жыцця ў небыццё, небыцця – зноў у жыццё. Народная філасофія сцвярджала, што ўсё ў свеце – добро, бо ўсё – адзінае, ліха-зла не існуе, гэта часовае адхіленне ад нормы, для таго толькі, каб добро было бачным, каб яго лепш адчуваць...*

Культ Сонца ў найбольшай ступені характарызуе міфалогію славянскіх народаў.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Як адбіўся культ Сонца ў народаў свету?
2. У чым заключаецца сувязь культу Сонца ў старажытных егіпцянаў і ў славян?
3. Як адбіўся культ Сонца ў казках і іншых жанрах фальклору?
4. Паразважайце пра сувязь культу Сонца з каляндарнай абраднасцю славян.
5. Прывядзіце ўласныя прыклады тропікі, звязанай з Сонцам, у мастацкай літаратуры – беларускай, рускай, славянскай (польскай, балгарскай, сербскай, украінскай і інш.).
6. Як адбіўся культ Сонца ў архітэктуры і ў выяўленчых мастацтвах?
7. Што азначае ЧОРНАЕ СОНЦА?

Лекцыя 8. ЛУНАРНЫЯ МІФЫ

1. *Антычныя і славянскія багіні Поўні.*
2. *Славянскія міфы пра Сонца і Месяц (Поўню).*
3. *Поўня ў фальклоры беларусаў.*
4. *Сучасныя міфы пра Месяц.*
5. *Вобраз Поўні ў літаратуры.*

Лацінскае “Luna” па-беларуску Месяц. Але для міфалагічнай назвы спадарожніка Зямлі я выбрала назву ПОЎНЯ. Гэта галоўная дзеючая асоба надзвычай старажытных міфаў, зафіксаваных ва ўсіх народаў свету.

Усе ўсходнія ўяўленні пра ПОЎНЮ падводзяць да дзіўнай высновы, што яна – маці ЗЯМЛІ (“Luna”, магчыма, ад “лона”, “улоння” – гэтак называлі мацярынскую вантробу). Жыццё на ёй узнікла раней, чым на нашай планеце. Калі ўсе яго стадыі на ПОЎНІ дасягнулі вышэйшага пункту, яна перадала свае жыццятворныя пачаткі на ЗЯМЛЮ, сама ж засталася ў літаральным сэнсе слова мёртвай планетай. І хоць цела яе пазбаўлена душы і жыцця, але яно распадаецца і атручвае сваімі нябачнымі выпраменьваннямі маладую ЗЯМЛЮ. Эманцыі ПОЎНІ адначасова і карысныя, і шкодныя. Для параўнання: трава і расліны нідзе так добра не растуць, як на могілках, між тым трупная атрута нясе хваробы і смерць.

Такім чынам, ЗЯМЛЯ з’яўляецца як бы параджэннем ПОЎНІ. Прыкладна такой жа думкі трымаліся ўсе акультысты XIX–XX стст., якія глыбока вывучылі ўсходнюю і антычную міфалогію. У грэкаў серпік маладога месяца быў сімвалам Царыцы Нябеснай – АРТЭМІДЫ, бо яе брат АПАЛОН у класічны перыяд набыў функцыі СОНЦА. Бязшлюбнасць брата ды сястры як бы падкрэслівала іх касмічную адзіноту.

У рымскай міфалогіі АПАЛОН называўся ФЕБАМ, а яго сястра – ДЫЯНАЙ. Яна мела эпітэт Травя – “багіня трох дарог”, бо яе адлюстраванні памяшчалі на ростанях. Разумелі гэта як знак улады багіні ў трох сферах: на небе, на зямлі і пад зямлём. Праўда, тры дарогі можна разглядаць і ў іншым сэнсе: як жыццёвыя дарогі, як тры ўзросты жанчыны. Вядомы англійскі даследчык і пісьменнік **Роберт Грэйвус** лічыць, што тры фазы ПОЎНІ – маладая, поўная і на схадку – сімвал дзяўчыны, замужняй жанчыны і старой. Адпаведна разумеліся і поры года: вясна – цнатлівая маладая дзяўчына (таксама і ў творчасці нашага **Янкі Купалы**), лета – німфа (жанчына ў рэпрадуктыўным стане) і зіма – бабуля. З дзяўчынай звязана было неба, з замужняй жанчынай – зямля і са старой – падзем’е. Яны ў грэкаў персаніфікаваліся ў багіняў: СЕЛЕНУ, АРТЭМІДУ і ГЕКАТУ, але ў рымлян усе функцыі ўзяла на сябе ДЫЯНА. Такім чынам, ПОЎНЯ была, безумоўна, адна, але тры яе фазы лічыліся рознымі істотамі. Сітуацыя з ПОЎНЯЙ дапаможа нам зразумець розныя *інкарнацыі* (увасабленні) іншых багоў.

Ва ўсіх блізкіх да нашага рэгіёну мясцінах Еўропы і Азіі СОНЦА і ПОЎНЯ (МЕСЯЦ) разумеліся як кроўныя родзічы: або як брат і сястра, або як муж і жонка ці, наадварот, жонка і муж. Так, у балтаў МЕСЯЦ, маючы жонкай СОНЦА, заляцаецца да ранішняй зоркі АЎШРЫ (АЎРОРЫ ў рымлян, ЭАС у грэкаў, ДЗЯННІЦЫ ў беларусаў). Раз'юшаная СОНЦА мячом (промнем) разрубае твар здрадніка МЕСЯЦА, прычым гэта паўтараецца заўсёды, пастаянна, перыядычна, бо, як мы памятаем, час у старажытнасці мысліўся як выключна *цыклічны*, і не лінейны. Гэткім чынам міф тлумачыў змяненні формы Месяца.

МЕСЯЦ і СОНЦА ў асобах мужа і жонкі паўстаюць і ў Паўночнай Расіі, прычым іх вяселле святкавалася ў дзень летняга сонцавароту – на Купаліе. Рускія паморы, што жывуць на поўначы, як вядома, паходзяць са старажытнага Ноўгарада, блізкага да тэрыторыі балтаў. Так што выток міфа, хутчэй за ўсё, адзіны – арыійскі. У сучасных міфарэстаўрацыях (на аснове фальклору) і СОНЦА, і МЕСЯЦ – браты-супернікі з-за прыгажуні ЗОРКІ-ЗАРАНІЦЫ, якую МЕСЯЦ крадзе ў СОНЦА. У некаторых рэгіёнах Украіны СОНЦА ўвасабляецца ў вобразе жанчыны, якая нерухома стаіць у небе над святым горадам Ерусалімам, ноччу ж Зямля паварочваецца і затуляе сабою СОНЦА. Аднак для некаторай часткі ўкраінцаў СОНЦА – мужчынскі персанаж, а ПОЎНЯ – жаночы, як у большасці індаеўрапейскіх народаў. Тое ж тычыцца Беларусі. Тлумачыць падобную супярэчнасць уплывам антычнай міфалогіі было б спрашчэннем. Тут, відаць, усё больш складана. Магчыма, у арыійскай і яшчэ нават даарыійскай (трыпольскай) цывілізацыі АДІНАЕ ВЯЛІКАЕ БОЖЫШЧА мела два твары – сонечны і месяцавы, дзённы і начны, мужчынскі і жаночы, інакш кажучы, уключала ў сябе важнейшыя бінарныя апазіцыі, супрацьлеглыя пачаткі Сусвету. Днём яно паўставала адным сваім бокам, ноччу – іншым. Толькі такім чынам можна растлумачыць розную трактоўку адных і тых жа касмічных аб'ектаў у аднаго народа ці ў блізкіх народаў. Праўда, у мяне ёсць яшчэ адна версія: змяшэнне цывілізацый – трыпольскай матрыярхатнай, у якой СОНЦА – жанчына, і індаеўрапейскай патрыярхатнай, дзе СОНЦА – мужчынскі персанаж. Накладзіся на касмаганічныя ўяўленні і рэлігійныя погляды. У народным хрысціянстве ўкраінцаў і беларусаў ПОЎНЯ – гэта твар КАІНА – сына АДАМА і ЕВЫ. ЗЯМЛЯ ў старазапаветныя часы не прыняла братазабойцу, а МЕСЯЦ прыняў. **Бог** яго і пакараў: паставіў сваю пячатку – вось адкуль плямы на Месяцы. У гэтых фантазіях ужо яўна адчуваецца ўплыў Бібліі. Паводле ж народных уяўленняў саміх яўрэяў, ПОЎНЯ з плямамі – твар вялікага прарока МАІСЕЯ – тут негатыўнае адценне, натуральна, поўнаасцю адсутнічае.

Ёсць у міфалагічных сістэмах славянаў жаночыя істоты, функцыі якіх блізкія да функцый антычных багінь ПОЎНІ. Так, рускія даследчыкі пачатку XIX ст. **А. Кайсараў** і **Р. Глінка** лічылі польскую багіню ЗЕВАНУ, што апекавала лясы і паляванне, блізкай да ДЫЯНЫ. Была ў

заходніх славянаў і ТРЫГЛАВА, падобная да ДЫЯНЫ ТРАВІ. У ТРЫГЛАВЫ, як быццам, было тры галавы і ў руцэ яна трымала серпik месяца. Адзін з яе храмаў знаходзіўся каля горада Брандэнбурга, раней славянскага. Прысвечаны ёй быў чорны конь, тады як СОНЦУ – белы. Сучасныя даследчыкі знайшлі ў старажытных тэкставых помніках імя ўкраінскай ДЫДЫЛІ – багіні дзетанараджэння, расліннасці, а таксама і Поўні. Ёй прыносілі ахвяры і прасілі даць дзяцей. Уяўлялася яна парознаму: або цяжарнай жанчынай у вянку, з кветкамі ў руках, або маладой дзяўчынай, захутанай з галавою ў чорны плашч, з паходняй у руках (паходня-светач – сімвал пачатку новага жыцця, таму сёння ва Украіне светач – абавязковы аtryбут вясельнай абраднасці). Магчыма, былі і іншыя персанажы, але ясна, што іх імёны ўжо назаўсёды страчаны.

Ушанаванне Месяца зафіксавана практычна ва ўсіх народаў свету. У інкскай цывілізацыі старажытнага Перу (Паўднёвая Амерыка) Месяцу былі прысвечаны жahlівыя, жорсткія абрады – прынясенне крываваых чалавечых ахвяр. Даследчыкі мяркуюць, што там і войны вяліся толькі дзеля таго, каб браць палонных і ахверавец іх зоркам і галоўным чынам Месяцу. Чаму начное свяціла патрабавала менавіта крываваых ахвяр? Я мяркую, гэта звязана з тым, што Поўня найбольш уплывае на ваду – адсюль прылівы і адлівы ў Сусветным Акіяне – самае відавочнае праяўленне такога ўплыву. Кроў чалавечая па хімічным саставе адпавядае саставу марскай вады (праўда, адкуль гэта ведалі індзейцы Амерыкі?), таму Поўню і “кармілі” тым, з чым яна была звязана на Зямлі. У прынцыпе Поўня – менавіта поўны месяц – дзейнічае на ўсіх, бо, як мы ведаем, чалавек у сярэднем на 70% складаецца з вады (розныя ўзросты – па-рознаму). Таму так неспакойна адчуваюць сябе некаторыя людзі, калі на небе поўны круг. Дарэчы, у нашым, усходнеславянскім, рэгіёне ў народзе сачылі за тым, каб Поўня не “заглядвала” ў вокны, не кідала свой водбліск непасрэдна ў хату, у той час як для сонечных промняў, наадварот, адчынялі вокны. Страх перад Поўняй у доме (закрытым, асвоеным космасе) быў звязаны з верай, што Месяц прыцягвае да сябе, што яго святло, упаўшае на цяжарную жанчыну, прывядзе да нараджэння ведзьмака ці ведзьмы, нарэшце, што да месяцавага промня, да яго светлавой дарожкі злятаюцца душы памерлых.

У еўрапейскім фальклоры СОНЦА і МЕСЯЦ паўстаюць у розных выглядых. Вядомая казка “Сонца, Месяц і Воран Воранавіч” сустракаецца ў літоўцаў, латышоў, беларусаў, нарвежцаў, шведаў і рускіх. У казцы СТАРЫ выдае замуж дачок за названых у загалюўку персанажаў, пасля наведвае іх, і кожны зяць яго нечым уражае: на цэле СОНЦА смажацца аладкі, МЕСЯЦ сваім пальцам асвечвае лазню, а ВОРАН ВОРАНАВІЧ хавае СТАРОГА пад сваім крылом (апошні зяць, звязаны, бясспрэчна, з богам Падзем’я, відаць, з ВЯЛЕСАМ ці сам ён і ёсць ВЯЛЕС). Незразумелым тут з’яўляецца шлюб касмічных аб’ектаў з зямнымі жанчынамі: сюжэт набыў ужо спецыфічна казачныя рысы і ў многім страціў сваю архаічную касмаганічную аснову.

Але ў фальклоры нічога проста так не бывае. У яго міфалагемах, сюжэтах і вобразах заўсёды закадзіраваны нейкія архаічныя веды, ключы да разумення якіх, як правіла, страчаны. Фальклор увабраў у сябе ў спецыфічнай кампактнай сімвалічна-вобразнай форме многія факты этнагенезу, гісторыі народа, светапоглядныя ўяўленні, культавыя рытуалы, абрады, павер'і і шмат чаго іншага.

У вядомым зборы ўсходнеславянскіх казак **А. Афанасьева**, які збіраў народную творчасць ў першай палове XIX ст., прыведзена беларуская казка пра цудоўныя ператварэнні забітых злымі родзічамі дзяцей у дрэвы, кветкі, баранчыкаў, а затым зноў у людзей. Гэты матыў мае паралелі ў палякаў, чэхаў, славакаў, украінцаў. Але толькі ў беларускай казцы даецца воблік забітых дзяцей, у якіх “на лбе па месяцу, у патыліцы па звёздачцы”. Такое апісанне, якое сустракаецца і ў іншых беларускіх казках, – слабое водгулле старажытных касмаганічных міфаў пра нараджэнне цудоўных блізнят. Магчыма, маюцца на ўвазе дваістыя зоркі: і наша Сонца некалі ўваходзіла ў гэтую сістэму, маючы “брата” (можа быць, ім быў некалі Юпітар, але, хутчэй за ўсё, другое Сонца калапсавала, стаўшы так званай Чорнай дзіркай, адсюль міф пра упалага анёла – ЛЮЦЫПАРА).

Неяк звязаны з Сонцам, Месяцам, зоркамі часта згаданыя ў казках залатыя, сярэбраныя і медзяныя царствы, палацы, ключы, пярсцёнкі, куфэрцы, яечкі.

У цэлым для індаеўрапейскіх казак усё ж больш характэрны *сонечны культ*. Затое ў песнях Месяц – надзвычай часты персанаж, але, як правіла, заўсёды ў звязцы з Сонцам і зоркамі. Амаль ва ўсіх выпадках гэтыя вобразы служаць *фальклорнай ідэалізацыі* героя:

На маладым шапачка, як месяц свеціць,
На ім паясочак, як зоры зарэюць.

Або:

Ці не сонца яго радзіла?
Ці не месяц яго ўздаваў?
Ці не зоры яго калыхалі?

У песнях самых розных жанраў героя жадаюць быць прыгожым, “як ясен месяц”. У многіх песнях “краснае сонца” сімвалізуе гаспадыню, а “ясны месяц” – гаспадара. У любоўных песнях месяц – закаханы хлопец, а зара, зорачка – дзяўчына.

Даручы, на падставе міфаў і народнай паэзіі можна вывесці наступную выснову: у тых выпадках, калі пад **СОНЦАМ** маецца на ўвазе жаночы персанаж, то гэтая жанчына абавязкова замужня, **ЗОРКА** ж – заўсёды цнатлівая дзяўчына.

Вельмі часта згадваецца месяц у каляндарна-абрадавай паэзіі. Прычым тут **СОНЦА** і **МЕСЯЦ** – не толькі ў параўнаннях, не толькі служаць тропамі, а і ўзводзяць матыў песні да касмаганічнага міфа. Так, у

рысах КАЛЯДЫ – язычніцкага божышча – праглядаюцца касмічныя і прыродна-метэрыялагічныя элементы:

Прыехала Каляда на белым кані,
Яе конічак – ясен месячык...

Часта ў песнях згадваюцца “яснае сонца”, “свецел месячык”, “дробненькі дожджык” як дарагія госці, як “тры радасці”, што нясуць калядоўшчыкі ў дамы дбайных гаспадароў.

Свята Купалля прысвечана Сонцу, але ў песнях часты зварот да Месяца, што таксама можна тлумачыць дачыненнем да купальскіх урачыстасцей усіх важных касмічных аб’ектаў. Свята Купалля ўяўляла саборніцтва, барацьбу, двубой, але і саюз, шлюк агня і вады, мужчыны і жанчыны, сонца і месяца, жыцця і смерці.

У беларускіх замовах, ледзь не самым старажытным жанры фальклору, месяц данамагае перш за ўсё ад зубнога болю: “Ёсць на свеце тры царыкі: ясен месяц на небе, сіні дуб на зямле, чорны камень у вадзе. Як гэтым царыкам не піць, не гуляць і ўмесце не схадзіцца, так у раба Богага Івана зубам балець не гадзіцца”. Названія аб’екты – месяц, дуб і камень – адпавядаюць асноўным сферам – Небу, Зямлі і Падзем’ю, якое заўсёды звязана і з вадою. Як бачым, месяц названы царом неба.

Вельмі часта ў замовах гучыць зварот да МЕСЯЦА як да ўладара іншасвету, што стасуецца з міфалагічнымі ўяўленнямі:

- *Маладзік ты маладзік, ці быў ты на тым свеце?*
- *Быў.*
- *А ці баяць у мёртвых зубы?*
- *Не, не баяць.*
- *Дык няхай і ў Віці не баяць.*

Сённяшнія акультысты, якія знаёміліся, відаць, з таёмнымі рукапісамі масонаў і іншых падобных містычных ордэнаў, сцвярджаюць, што Месяц – сапраўды ніжэйшы ўзровень іншасвету, куды трапляюць не зусім праведныя душы, але ўсё ж і не зацятая грэшнікі. Гэта стасуецца з некаторымі матывамі снабачанняў: часам сняцца памерлыя і гавораць, што яны на Месяцы.

У загадках месяц у асноўным паўстае як пастух, што пасвіць статак зорак, або як хлеба акраец, або нейкай жывёлай: баранам, белагаловай каровай. У міфалогіі індусаў бык увасабляў Сонца, а карова – Поўню. Яе ж – Карову-Поўню – індыйцы называюць сваёй Маці.

Паводле народных уяўленняў, Месяц меў уплыў на так званых лунатыкаў (хворых на самнамбулізм), на рост раслін (у час севу і сёння гаспадыні кіруюцца Месяцавым календаром), на прылівы ў акіянах, на перамену надвор’я (у народзе гавораць: “Маладзік павінен абмыцца”). Усе гэтыя павер’і знайшлі пацвярджэнне ў навуцы. Іншыя так званыя забабоны пакуль што нельга растлумачыць. Так, рускія верылі, што, убачыўшы

маладзік, неабходна трымацца за грошы, каб цэлы месяц быў прыбытак. Украінцы сцвярджаюць, што на поўню нельга паказваць пальцам, бо палец адсохне. Увогуле нашы продкі вельмі многае ў жыцці звязвалі з месяцам. Яны не маглі не заўважыць сувязь яго фаз і пэўных цыклаў у жаночым арганізме (адсюль і аналогія – “луна-лона”). Жыла вера, што чалавек, народжаны ў час новамесячча, усё жыццё захоўвае бадзёрасць, аптымізм, маладжавасць; той жа, хто нарадзіўся на схадку, – буркутлівы, песімістычны, хутка старэе. Вядома, што збіраць зёлкі лепш за ўсё ў купальскую ноч – ноч наймацнейшай моцы Сонца. А ў іншыя месяцы года – у апошнія фазы Поўні, пачынаючы з 23-га дня.

Нашы продкі, бясспрэчна, былі больш назіральныя за нас. Нават калі названыя прыкметы і не будуць пацверджаны навукай, яны застануцца здыбыткам багатай народнай фантазіі, поўнай паэтычнай красы.

Нельга не сказаць пра яшчэ адзін напрамак чалавечай думкі: веру ў населенасці Месяца. Яго лічылі населеным арыйцы ў Ведах, а пасля такія выдатныя філосафы Антычнасці, як **Фалес** (VII–VI ст. да н.э.), **Геракліт** (VI–V ст. да н.э.), **Анаксагор** (V ст. да н.э.). Паслядоўнікі **Піфагора** сцвярджалі, што расліны на Поўні намнога прыгажэйшыя, а жывёлы большыя за зямныя у пятнаццаць разоў. Знакаміты старажытнагрэчаскі пісьменнік **Плутарх** (I–II ст.), вядомы як аўтар жыццяпісаў выдатных людзей імператарскага Рыма, разважаў і пра селенітаў. Мыслары Сярэднявечча і нават эпохі Адраджэння таксама былі ўпэўнены ў населенасці Месяца. Гэта, напрыклад, сцвярджаў спалены інквізыцыяй у 1600 годзе **Д. Бруна**, а таксама **І. Кеплер** і **Г. Галілей**. Так, Кеплер лічыў кратары на Месяцы штучнымі. Яшчэ ў пачатку XIX ст. у існаванні селенітаў быў упэўнены буйны матэматык, якога надзвычай шанавалі **А. Эйнштэйн**, – **К.Ф. Гаус**.

Месяц з усіх аб’ектаў неба выклікае найбольшую цікавасць у вучоных і філосафаў свету. Безумоўна, Поўня ўражае сваімі загадкамі, і невыпадкова пра яе пісалі інтэлектуалы глыбокай старажытнасці; пры гэтым яны не прыйшлі да канчатковых высноў, а перадалі наступным пакаленням некаторую разгубленасць перад праблемай. У астралогіі, дзе кожны ўзрост чалавека падпарадкаваны пэўнай планеце, з Поўняй звязана паміранне, смерць. Багіня начнога чараўніцтва суправаджала чалавека да апошняй рысы і працягвала яму свяціць у царстве памерлых, калі душа пакідала разбуранае цела. Усё гэта ў прыწყыяе стасуецца з міфалагічнымі ўяўленнямі, хоць адной гэтай функцыяй, безумоўна, далёка не вычэрпваецца значэнне касмічнага аб’екта.

Вядомы рэлігійны філосаф XVIII ст. **Э. Сведэнборг** таксама звязвае з ПОЎНЯЙ свет памерлых, прычым уведзены ім тэрміны і яго развагі ўраджаюць дзіўным пранікненнем у таямніцы душы чалавечай (нездарма ён быў папярэднік рамантыкаў). У іншасвецце, піша ён, кожны звяртаецца да таго, што пануе ўнутры яго. Той, хто жыве ў Нябесным царстве, царстве

Любові і Прыгажосці, звяртаецца да **Бога** як да Сонца; той, хто жыве ў духоўным царстве, царстве Розуму, звяртаецца да **Бога** як да Месяца; эгаісты ж звяртаюцца да цемры і змроку і паварочваюцца тылам да **Бога**, а тварам да пекла. Такім чынам, Поўня, як і Сонца, у філасофскай думцы эпохі Асветы звязваецца ўсё ж са святлом, але неабходна мець на ўвазе, што гэта святло не фізічнае, не прыроднае, а духоўнае, інтэлектуальнае.

Праўда, ужо ў пачатку ХХ ст. другі надзвычай арыгінальны філосаф нетрадыцыйнага кірунку **Г. Гурджыеў** выводзіць тэорыю пра паглынне Месяцам энергіі ўсяго жывога на Зямлі – раслін, жывёл, людзей – у момант іх смерці. Такім чынам, Месяц – магутны вупар, які высмоктвае жыццё з Зямлі. Роля, якую адводзіць Гурджыеў спадарожніку нашай планеты, суадносіцца з некаторымі міфалагічнымі ўяўленнямі, напрыклад, індыйскіх Упанішад.

Навука таксама заўсёды сур'ёзна цікавілася Месяцам. Большасць вучоных згодны, што ён – не спрадвечны спадарожнік Зямлі, а быў або сам часткаю яе (пасля адрыву ўтварыўся Ціхі акіян), што малаверагодна, або захоплены ў выніку глабальнага касмічнага катаклізму. Дарэчы, жыхары Паўднёвай Амерыкі і Мікранезіі захавалі міфы пра неба, на якім Месяца яшчэ ўвогуле не было, а з'явіўся ён там у суправаджэнні страшэнных разбурэнняў на Зямлі. Да слова, некаторыя вышэйшыя жывёлы (ваўкі, сабакі) не могуць цярапец Поўні: глядзячы на яе, яны пачынаюць скуголіць. Можа быць, іх генетычная памяць якраз захавала той стан Космасу, калі не існавала побач з нашай планетай гэтай іншай – мёртвай?

Адна з самых незвычайных сучасных навуковых тэорый – пра Поўню як штучны спадарожнік або касмічны карабель іншапланетнай цывілізацыі. Сапраўды, калі б на пачатку чалавечай гісторыі нану Зямлю наведалі жыхары іншай планетнай сістэмы, якую б памяць яны пакінулі пра сябе? Ясна, што іх помнік павінен быць даўгавечны, каб дачакацца моманту, калі закладзеныя ў ім ідэі і веды будуць успрыняты; ён павінен выклікаць увагу сваёй незвычайнасцю, яркасцю, маштабамі; ён павінен несці разнастайную інфармацыю, якая б пабуджала да роздуму; ён павінен вучыць назіраць, параўноўваць, асэнсоўваць атрыманую інфармацыю – па гэтай прычыне помнік павінен адкрывацца ў новых якасцях у адпаведнасці з ростам інтэлекту людзей і быць шматфункцыянальным; нарэшце, яго штучнасць не павінна кідацца ў вочы, а працяўляцца паступова. Усім гэтым патрабаванням якраз адпавядае Месяц. Магчыма, ён – і не штучнае цела, полае знутры, а асцяроід, што застаўся пасля разрыву планеты **Фэтон**, а пасля быў прыцягнуты (кім і як?) і размешчаны побач з Зямлёю. Але ўсё гэта, безумоўна, самы натуральны сучасны міф.

Між тым, ёсць не менш неверагодныя, але ўжо па-сапраўднаму навуковыя тэорыі. Так, вучоныя гавораць пра квантаванне *часу-прасторы*: неабходна знайсці эталон, які б аднолькава быў уласцівы прасторы і часу і які б увасабляў фундаментальныя велічыні ў сусвеце. А тое, што прастора і

час злучаны ў адным кантынууме, – бяспрэчна. Напрыклад, кожнаму моманту часу адпавядае пэўны пункт у прасторы, прычым на арбіце любой планеты. На старажытнай арыйскай мове – санскрыце – Месяц гучыць як “mas”, што азначае “вымяральнік”. Аказваецца, шлях Поўні, што паўстае як квантавая адзінка прасторы на працягу 28,42 сутак часу, і ёсць той інтэрвал, можна сказаць, *алгарытм, якім квантуецца Сонечная сістэма*. Гэта велічыня – “ключ” да дэшыфроўкі ўсёй структуры прасторы-часу ў Макракосмасе.

Нават у побытавай свядомасці Месяц – вымяральнік, бо назіранне за яго фазамі дазволіла старажытным людзям перайсці ад кароткай меры часу – дня – да больш працяглай – тыдня (адна фаза) і месяца.

Ужо больш за сорок гадоў назіранні за Месяцам праводзяць японскія, аўстралійскія, нямецкія абсерваторыі. З’яўляюцца ў друку часам проста ашаламляльныя публікацыі. Напрыклад, пра ўчастак аплаўленага грунта каля Мора Спакою: тэмпература, што выклікала аплаўленне, у сто разоў большая за дасягнутую на Зямлі. Загадкавыя і знакі на паверхні Месяца, напрыклад, выразна бачныя ў тэлескопы літары S, A, U, P, X, E, F. У многіх месцах паўтараецца малюнак – крыж у крузе: гэта самы старажытны арыіскі сімвал, які азначаў Дрэва Жыцця. Дзіўныя шасцікіламетровыя крыжы зафіксаваны ў кратары Кеплера. Некаторыя аб’екты нагадваюць тэхнічныя збудаванні, але разбураныя. Ёсць нешта накшталт антэнаў, сігнальных знакаў. Падобна на тое, што Месяц здаўна нехта абжывае, але хто? Сёння група аўтарытэтных амерыканскіх вучоных і астранаўтаў, што ўдзельнічалі ў месяцавай праграме, патрабуюць ад Кангрэса ЗША апублікаваць іх назіранні і прызнаць Месяц базай НЛА. Адказу пакуль няма. Між тым, афіцыйных загадак, звязаных з Месяцам, на сённяшні дзень, як паведамляе Інтэрнет, – 886. Я мяркую, што ад спадарожніка Зямлі можна чакаць яшчэ шмат сюрпрызаў.

Не дзіва, што вялікую цікавасць заўсёды выклікаў Месяц і ў пісьменнікаў. У нацыянальных літаратурах па-рознаму ставіліся да адлюстравання Сонца і Месяца. У кітайскай паэзіі на працягу ўсёй яе шматвяковай гісторыі можна прасачыць яўную прыхільнасць да перадачы пачуццяў, выкліканых месяцавай ноччу. Кітайская літаратура вельмі канкрэтная, зрокавая, жывапісная (яна на самай справе вельмі блізкая да жывапісу), але ў кожным малюнку прыроды кітайскі паэт бачыў складаныя знакі і сімвалы. У таленавітай паэзіі заўсёды ёсць падтэкст. І ў кітайскай паэзіі прыёмы прыхаванай асацыяцыі, унутранага паралелізму лічыліся вышэйшым узроўнем паэтычнасці. Кітайскія паэты любілі апісваць, як зіхаціць раса або снег пад ясным месяцам; якія дзіўныя цені адкідвае на рэчы поўня; як блішчыць ноччу, быццам шоўк, возера; як поўня ўпрыгожвае неба намаляванаю ёю ракой... Звычайна начны пейзаж выклікае тугу, адчуванне адзіноты (сапраўдны паэт заўсёды шукае адзіноты) або глыбокі

філасофскі роздум, але заўсёды пануе галоўнае пачуццё – замілаванне, захапленне прыродай.

У арабскай і персідскай класічнай паэзіі Поўня ўвасабляла перш за ўсё любімую жанчыну – прыгажосцю яны былі роўныя. Паралель “жанчына – поўня”, бадай, самае характэрнае параўнанне ў паэзіі на мове фарсі.

Эстэтычнае ўспрыняцце прыроды ў еўрапейскай паэзіі вельмі нясмела праяўляецца ў эпоху Адраджэння, але па сутнасці бярэ пачатак толькі з літаратуры *сентыменталізму* ў канцы XVIII ст. Ужо ў паэзіі геніяльнага **Ёгана Гётэ** відавочна філасофскае ўспрыняцце прыроды і культ ландшафту. У яго ёсць некалькі вершаў пад назвай “Да Месяца”, дзе выкарыстоўваюцца міфалагічныя матывы. Месяц тут напаўняе душу чалавека “салодкаю” або “пяшчотнаю” тугой, і гэткае ўспрыняцце нямецкі класік перадаў наступнаму літаратурнаму пакаленню – рамантыкам.

З *рамантызмам* звязаны вышэйшы этап у адлюстраванні містыцызму прыроды. Тут пераважае паглыбленая суб’ектыўнасць, антрапамарфізацыя пейзажу, індывідуальнае і любоўнае стаўленне да ландшафту, праекцыя настрояў паэта на прыроду, у кожнай з’яве якой творца знаходзіў падабенства да свайго душэўнага стану. *Вобраз Месяца становіцца важнейшым як у глабальных рамантычных касмагоніях, так і ў творах, прасякнутых асабістымі перажываннямі.* Рускія, нямецкія, французскія, англійскія, польскія, украінскія рамантыкі любілі паказваць таямнічую, загадкавую, чароўную прыроду. Для іх увогуле ўвесь свет – чуд, таямніца. Галоўны герой рамантыкаў – летуценнік. Жыць у марях толькі і значыць па сапраўднаму жыць – так лічылі паэты эпохі рамантызму. Ноч, месяц спрыялі летуценнаму жыццю, дапамагалі паглыбіцца ў душу Прыроды і ў сваю ўласную душу. Любімая пара сутак у рамантыкаў – ноч, бо ноч інтымная і трагічная. У выдатнага нямецкага паэта **Наваліса** ёсць нават “Гімны да Ночы”, а ў вядомага рускага пісьменніка **Уладзіміра Адоеўскага** – цыкл апавесцей “Рускія ночы”. Месяц сярод ночы напаўняе ўсё жыццё тонкім і салодкім сэнсам, дорыць чалавеку ўражанне, што ён прысутнічае пры захаці свету. І увогуле ноч – “маці каханьня”. “Каханне ідзе начным шляхам, і месяц асвятляе яго” (**Наваліс**). Акрамя гэтага – шырока распаўсюджанага матыву – пад святлом месяца развіваецца і іншы, важнейшы для рамантыкаў матыв, – зліццё жыцця і смерці, рэчаіснасці і сну.

Паэзія і проза рамантыкаў прасякнута глыбокім пачуццём прыроды, якая дае тэмы, аналогіі і бясконцаю скарбонку матываў. Прычым рэальныя пейзажныя вобразы часта ператвараюцца ў метафары, у сімвалы, нават у паэтычныя міфы. Такім сімвалам, міфам стала і поўня. Больш глыбокага напаўнення вобраза ў пазнейшай літаратуры ўжо не было, – можа быць, толькі ў *сімвалістаў* пачатку XX ст. Вельмі часта паказваецца месяцавая ноч і ў жывапісе рамантыкаў.

Варта звярнуць увагу на тое, што беларуская літаратура ўся, – акрамя, магчыма, толькі перыяду сацыялістычнага рэалізму, – была прасякнута адчуваннем таямнічасці, загадкавасці свету, што перадалося ёй ад міфа. Яшчэ рэнесансная паэма **Міколы Гусоўскага** “Песня пра зубра” (XVI ст.) стварае ўражанне дзівоснасці нашай лясістай радзімы. Паэт сцвярджае прынцып таямнічасці жыцця і абвясчае крыніцай дзівосаў пушчу – адсюль і прыхільнасць беларусаў – лясных жыхароў – да таямніц, да “казак Медеі” (МЕДЕЯ ў антычнай міфалогіі жрыца багіні ГЕКАТЫ, самай загадкавай інкарнацыі ПОЎНІ).

Адным з першых паэтаў, хто пачаў пісаць па-беларуску, быў **Андрэй Рымша** (XVI ст.). У яго творах накуль няма ўласна пейзажных апісанняў, але ўжо сустракаюцца вобразы сонца, месяца і зорак.

Найбольш значны беларускі (і адначасова рускі) паэт XVII ст. – **Сімяон Полацкі**. Некаторыя яго творы прысвечаны пытанням прыродазнаўства: “День и ночь”, “О четырех временах года”, “Стихий четыре”. Сімяон набліжаў паэзію да навукі, па сутнасці ён быў натурфілосафам ў літаратуры. Пейзаж у яго ўжо прысутнічае, і нават даволі багаты, але прыгладжаны, прыбраны, пазбаўлены адзнак часу і нацыянальных рыс. Паэт імкнецца да глабальнасці і – у духу *барока* – да метафарычнасці, таму так часта ў яго сустракаюцца вобразы сонца, месяца і планет. Калі ў А. Рымшы яны толькі называюцца, то ў Сімяона яны – знакі Вечнасці і Божаскай Гармоніі.

На фарміраванне беларуска-польскіх паэтаў-рамантыкаў XIX ст. – **Адама Міцкевіча**, **Яна Баршчэўскага**, **Яна Чачота** – вялікі ўплыў аказаў беларускі фальклор. А ў цэлым іх творчасць разгортвалася ў межах еўрапейскай рамантычнай традыцыі.

Першы ў поўным сэнсе слова беларускі прафесійны пісьменнік Новага часу **Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч** ідылічна-любоўна адлюстравяў будзённы і святочны лад жыцця беларускага народа. І прырода ў яго ідылічная – чароўны сонечна-месяцава-бліскучы фон дзеяння. Якраз у апісаннях прыроды найлепш выяўлены аўтарскі ідэал – свабоднае і гарманічнае жыццё ў адзінстве нацыянальнага і прыроднага пачаткаў. А гэта таксама завешчана міфа-паэтычным мысленнем.

Творчасць беларускіх класікаў пачатку XX ст. уражвае, па-першае, каласальным узбагачэннем вобразнасці – у параўнанні з фальклорам і з папярэднікамі, а па-другое, глыбокай філасофскай напоўненасцю традыцыйных матываў. Гэта – прадмет асобнага разгляду, а тут прывяду толькі ўласна шэдэўры слоўнага жывапісу. У **Янкі Купалы**: “ад бледнага месяца бледныя цені”; “месячны шлях, што нябесны дзядзінец”. У **Якуба Коласа**: “зоркі ў небе – неба вочкі, мясячак – вартаўнічок”; “срэбраны серп назірае з узвышша”; “месяц... чуць пачаты баханок”. У **Максіма Багдановіча**: “месяц белы заплаканы свеціць”; “месяц увесь чырвонажоўты, быццам пугачова вока”.

Самы “касмiчны” з трох паэтаў – **Максім Багдановiч**. Прычым месяц i зоркi ў яго – любiмыя вобразы як найлепшае выяўленне Прыгажосцi Прыроды. У **Янкі Купалы** больш ансамблевасцi, прасторы, велiчы. У **Якуба Коласа** пануе гармонiя чалавека i прыроды, пантэiзм. Але ўсе класiкi беларускай лiтаратуры суладна спалучалi нябеснае i зямное, вялкае i малое; яны малявалi i лакальны, i прасторавы краявiд, дзякуючы чаму адбывалася своеасаблiвае накладванне маштабаў, узнікаў абагулены вобраз беларускай прыроды, нацыянальны пейзаж.

Беларуская паэзiя ў цэлым iшла па шляху канкрэтызацыi i маляўнiчасцi тропай. Але толькi нашы сучаснiкi (прыкладам, **Алесь Разанаў**) пачынаюць напайняць традыцыйныя вобразы не толькi вонкавай маляўнiчасцю, але i глыбiнiей фiласофскага зместу, калi сам прынцып мiфалагiчнай свядомасцi знарок робiцца асновай, падмуркам свядомасцi паэтычнай, мастакоўскай.

Такiм чынам, Поўня спрадвек выклiкала цікавасць чалавека, пабуджала яго да роздуму, да навуковых адкрыццяў, творчасцi. З ёю звязаны вялiкiя загадкi Прыроды, усё самае таямнiчае i незвычайнае на Зямлi. А гэта добра, калi ёсць Вялiкая Таямнiца.

ПЫТАННI ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ I САМАКАНТРОЛЮ

1. Чым падобныя памiж сабою антычныя i славянскiя багiнi ПОЎНI?
2. Пакажыце стасункi СОНЦА i МЕСЯЦА (ПОЎНI) ў славянскiх мiфах.
3. Якiя вы ведаеце народныя ўяўленнi, звязаныя з Поўняй? Прывядзiце прыклады згадвання Поўнi ў фальклорных творах.
4. Чаму Месяц заўсёды цікавiў фiлосафаў свету?
5. Чаму Месяц з’яўляецца аб’ектам цікавасцi навукi?
6. Прывядзiце прыклады згадвання Месяца ў мастацкiх творах тых нацыянальных лiтаратур, якiя вы вивучаеце.

Лекцыя 9. АСТРАЛЬНЫЯ МIФЫ

1. *Асноўныя зоркi i сузор’i, мiфы славян пра iх.*
2. *Мiфы пра планеты.*
3. *Зоркi ў фальклоры.*
4. *Зоркi ў мастацкай лiтаратуры.*

Астральныя мiфы – гэта ўяўленнi людзей пра зоркi, сузор’i, планеты, каметы i iншыя аб’екты i з’явы пераважна начнога неба. Зрэшты, уся мiфалогiя па прыродзе сваёй касмаганiчная, таму астральныя мiфы разам з салярнымi i лунарнымi займаюць у ёй цэнтральнае месца.

Свет адзіны. Мы – толькі невялікая частка велізарнага Космасу. У анатоміі нашага цела, нашай душы, нашай свядомасці адлюстраваны законы Сусвету.

Космас – вечная загадка быцця. Чалавек заўсёды імкнуўся да неба. Спачатку думкай, фантазіяй і на крылах мары, пасля – з дапамогай пэўнай тэхнікі. Неба выступае сінонімам Космасу і ў бытавым, і ў філасофскім, і ў навуковым планах. Сусвет можна ўспрымаць па-рознаму: асабіста-зацікаўлена, пэтычна, абстрактна, містычна-рэлігійна. Нас цікавіць апошняе ўспрыняцце, якое пачалося яшчэ з міфалогіі.

Старажытных людзей Космас захапляў намнога больш, чым нас, людзей, якія жывуць нібыта ў касмічную эпоху. Ад старажытных касмаганічных уяўленняў засталіся матэрыяльныя сведчанні. Так, самы вядомы турыстычны аб'ект на Брытанскіх астравах – *Стоўнхендж*, – як мяркуюць, архаічная абсерваторыя. Другі выдатны помнік *мегалітычнай культуры* – гэта тры тысячы вертыкальна пастаўленых камянёў-менгіраў у мястэчку *Карнак* у Францыі. Камяні цягнуцца радамі на працягу 4 км, уяўляючы сабою своеасаблівую вылічальную канструкцыю на паверхні зямлі, відаць, для разліку руху Сонца ды Месяца. На поўначы Еўропы – 200 так званых лабірынтаў: выкладзеных з камянёў кругоў-спіраляў, прызначэнне якіх да сёння невядома. *Курганы* на тэрыторыі сучаснай Украіны і Кубані, аказваецца, уяўлялі сабою комплексы, якія імітавалі розныя сузор'і неба. Ды і піраміды *Гіза* ў Егіпце – пракцыя на паверхню зямлі сузор'я Арыён. Зусім невыпадкова зоркі маляваліся на столых егіпецкіх старажытных храмаў і на шатрах-лукаўках храмаў праваслаўных. Каляндар – што гэта, як не практычнае ўвасабленне ведаў пра Космас? А тым больш міфалогія ды фальклор як закадзіраваная ва ўстойлівых вобразах і сюжэтах калектыўная памяць народа даюць літаральна тысячы прыкладаў касмічных адносін чалавека да свету.

Кожны чалавек у эпоху архаікі марыў нарадзіцца пад шчаслівай *зоркай*. І сапраўды, лічылася, што колькі зорак на небе – столькі людзей на Зямлі.

У бачным Космасе 70 сексілёнаў зорак (за сямёркай – дваццаць два нулі). Каб чытачы ўявілі названую лічбу, скажу, што гэта больш, чым пясчынак ва ўсіх разам узятых пустынях і на пляжах Зямлі. У ясную ноч мы можам налічыць на небе без тэлескопа каля 3000 зорак. Па міжнароднай дамоўленасці неба раздзелена на 88 сузор'яў, назвы якіх у большасці дайшлі да нас з глыбокай старажытнасці. Ярчэйшыя з зорак маюць уласныя імёны: Альдэбаран, Альтаір, Вега, Палярная зорка, Рэгул, Сірыус.

У антычным свеце найбольшую ўвагу прыцягваў менавіта Сірыус з сузор'я Вялікага Пса. Рымскі філосаф І ст. н.э. *Сенека* пісаў пра Сабачую зорку (так яна тады называлася) як пра чырвоную, хоць мы сёння вельмі добра бачым, што яе колер – бела-блакітны. Ёсць меркаванне, што Сірыус *В*, спадарожнік гэтай самай яркай зоркі нашага неба, узарваўся больш

затысячу гадоў таму назад як звышновая. Да ўзрыву ён быў чырвоным гігантам (**Сенека** меў рацыю), пасля ж калапсу ператварыўся ў белы карлік. Гэта гіпотэза сучаснага англійскага астранома **У.Х. Мак-Кры**, у распрацоўцы якой ён асноўваўся на міфалогіі невялікага (каля 300000 чалавек), дастаткова прымітыўнага па ўзроўні матэрыяльнай (але не духоўнай), культуры народа ў Заходняй Афрыцы – **дагонаў**. Якраз у іх міфах захаваліся звесткі пра выбух звышновай, не заўважаны наглядальнікамі неба ў іншых краінах. У дагонаў увогуле вельмі складаная, распрацаваная і на дзівя “навукова-сучасная” міфалогія, хоць на самай справе – глыбока архаічная. Так, яны сцвярджаюць, што Сірыус з’яўляецца “пупом неба” і адыгрывае важнейшую ролю ў групе сузор’яў, сярод якіх галоўныя – Арыён і Плеяды. Названая група непасрэдна і надзвычай актыўна ўплывае на зямное жыццё; яна ж уключана ў “спіральны зорны свет”, пад якім можна разумець Млечны шлях. На многіх зорках, па думцы дагонаў, ёсць жывыя істоты.

Існуюць розныя версіі наконт паходжання міфалогіі дагонаў – ажно да тэорыі **палеакантакту**. На маю ж думку, дагоны веды пра Сірыус і ўвогуле пра Космас пазычылі ад старажытнага егіпецкага народа. Узыход Сірыуса ў Егіпце быў звязаны з разлівам ракі Ніл, што абяцала дабрабыт для ўсёй краіны. Прычым з’яўленне Сірыуса на ўсходзе лічылася першым днём Новага года, адсюль важнасць гэтай зоркі. Гэткая ж яна з’яўлялася і ў рымлян. Па-латыні **Сабачая** – “каніс”, таму зорку называлі **Канікула**. Для рымлян з’яўленне **Канікулы** на небе азначала надыход самай спякотнай пары: цяжка было нешта рабіць, усе хаваліся па дамах, адпачывалі. Наша слова “канікулы”, такое прыемнае для навучэнцаў, – якраз ад назвы **Сабачай зоркі**.

Увогуле ад **Старажытнага Егіпта** суседнія з ім народы перанялі вельмі многія звесткі па астраноміі. Праўда, застаецца адкрытым пытанне – адкуль жа такія здзіўляючыя для таго часу веды (многае пацвердзілася толькі ў апошнія гады) у саміх егіпцянаў? Егіпет хавае велізарную колькасць загадак, і іх нельга ігнараваць. Напрыклад, у **Старажытным Егіпце** існавалі рытуальныя танцы, якія сімвалічна перадавалі ход розных свяцілаў на небе. Вядома, што **Вялікія Піраміды** на дзівя правільна арыентаваны па баках свету. Ёсць думка, што такой дакладнасці будаўнікі дасягнулі, кіруючыся зоркамі, якія ведалі выключна. Адзін з тунэляў унутры піраміды **Хеопса** накіраваны на **Палярную зорку**, але гэта справядліва для таго – надзвычай старажытнага – часу, калі **Палярная** знаходзілася ў **сузор’і Дракона**. Некалі (прыкладна дваццаць тысяч год таму) названае сузор’е было ў цэнтры неба. Адсюль, магчыма, і прысутнасць вобразаў **ДРАКОНА**, **ЗМЕЯ**, **ЦМОКА** ў старажытных міфах, казках і паданнях літаральна ўсіх народаў свету. Ды і пра само сузор’е існуе шмат міфаў. Напрыклад, жыхары старажытнага **Вавілона** лічылі, што ўсе зоркі на небе сцеражэ страшэнны **ДРАКОН**, якому сам бог **МАРДУК** даручыў гэтую справу. Паводле грэчаскага міфа, раз’юшаная багіня **АФІНА** кінула на

неба аднаго з магутных змеяў, які наважыўся ўступіць у спаборніцтва з багамі А л і м п а.

Палярная зорка лічылася галоўнай у нашых далёкіх продкаў – арыяцаў, у якіх яна была цэнтральнай восьсю неба, тым “цвіком”, на якім трымаецца Сусвет. Міфалогію арыяцаў добра захавалі сучасныя індусы. Так, паводле іх касмагоніі, у цэнтры Зямлі – гара Меру, над якой размешчаны цэнтр неба – Палярная зорка. Яна, сапраўды, бліжэй за ўсіх да Паўночнага полюса і якраз яна дапамагае вызначаць геаграфічную шырыню месца. Усе народы Еўразіі верылі, што Галактыка круціцца вакол Палярнай зоркі. На самай справе, паўночны полюс нашай Галактыкі праецыруецца на сузор’е Валасы Веранікі, пра якое я ўжо згадвала. Аднак, сапраўды, вось, што праходзіць праз Палярную зорку і Паўднёвы Крыж (найбольш яркае сузор’е ў паўднёвай частцы неба, любімае ў пісьменнікаў-марыністаў), амаль супадае з восьсю Галактыкі. Беларусы называлі Палярную зорку – Нябесны Кол. І быў у нас бог КАЛІЯДА, што адказваў за гадавое кола, увогуле за час – нязменна цыклічны. А можа быць, ён адказваў нават і за рух Галактыкі? На жаль, далёка не ўсе ўяўленні пра зорнае неба захаваліся ў нас – нашчадкаў вялікага народа – арыяцаў. Засталіся рэшткі паданняў пра найбольш яркія зоркі і сузор’і неба.

Зноў вернемся да сузор’я Валасы Веранікі. У беларусаў і ўкраінцаў яно называлася Валасажар. Ёсць меркаванне, што тут неяк зафіксавана ўшанаванне бога ВЯЛЕСА ў вобразе лютчага змея, які часта атаясамліваўся з чароўнай птушкай. Але я думаю, што назва мае на ўвазе “жар валасоў”, інакш кажучы, чароўную істоту з залатымі валасамі – дачку СОНЦА (і толькі намнога пазней да міфа далучылася, наклалася на яго, як гэта звычайна ў міфалогіі і было, гістарычнае паданне пра валасы жонкі **Пталемея Веранікі**). Сузор’е, дарэчы, блізка да экліптыкі Сонца, а ЗЛАТАВАЛОСКА – распаўсюджаны вобраз у казках шмат якіх краін.

Усе старажытныя народы чамусьці цікавіліся скопішчам зорак Плеяды. У грэкаў гэта сем дачок тытана АТЛАНТА, што трымаў нябесны купал на сваіх плячах. На Украіне сузор’е называлася Квочка, але не простая, а тая, што знесла Сусветнае Яечка. У беларусаў жа, паводле **А. Сержпугоўскага**, была другая назва – Сітко: “Тут анёлы адсяваюць праведныя душы ад грэшных”. Народ або інтуітыўна (што малаверагодна), або на падставе рэсткаў ранейшых навуковых звестак, якія засталіся ад старажытных (дапатопных) зямных цывілізацый, ведаў пра значнасць пэўных аб’ектаў. Магчыма, у Космасе названае сузор’е – сапраўды, “сіта”, але для чаго – для якіх выпраменьванняў, фізічных палёў – мы, натуральна, не ведаем. У рускіх Плеяды – сем дзяўчат-прыгажунь, якіх хацелі выкрасці сем братаў-рабаўнікоў і за гэта былі адпраўлены багамі на неба сцерагчы Палярную зорку, дзе яны і ўтварылі сузор’е Вялікай Мядзведзіцы.

Вялікая і Малая Мядзведзіцы заўсёды выклікалі найбольшую цікавасць (якраз у сузор’е Малой Мядзведзіцы ўваходзіць Палярная зорка).

Вялікая Мядзведзіца ў нашым небе здаецца раскінутай асабліва нізка і таму найбольш прыгожай. Антычны міф распавядаў пра німфу КАЛІСТА ў свеце багіні АРТЭМІДЫ, якая патрабавала ад сваіх спадарожніц захавання цнатлівасці. Але німфу пакахаў ЗЕЎС, і дзяўчына чысціню страціла. Раззлаваная АРТЭМІДА ператварыла яе ў мядзведзіцу, але ЗЕЎС перанёс каханку на неба і гэтым ушанаваў. Малая Мядзведзіца – іх дзіця.

Вялікая Мядзведзіца – самае вядомае сузор’е нашага неба. На Беларусі яго можна назіраць круглы год. Усяго тут 125 зорак, але мы бачым у асноўным сем. У народзе сузор’е называлі па-рознаму: Воз, Вялікая Павозка, Лось, Коўш, Валасыня, Вось, Масеяў Палец. Беларусы гаварылі – Воз, украінцы – Віз, рускія пісьменнікі ў асноўным – Ковш. Як воз (калясніца) паўстае яно не толькі ў еўрапейскіх народаў, але і ў старажытных шумераў, у кітайскай і нават амерыкана-індзейскай міфалогіі. Гэта прымушае задумацца, бо справа тут, відаць, не толькі ў рэальным падабенстве да канкрэтнай рэчы, няхай і вельмі важнай у вандроўках старажытных плямёнаў, а ў нечым больш істотным. Я думаю, назва сузор’я сімвалічна перадае ідэю руху, пастаянную дынаміку Сусвету. Усе жыхары рэгіёну ў межах ад 49 да 52 градуса паўночнай шыраты называлі сябе “дзецьмі Вялікай Мядзведзіцы”.

У летнія і асеннія вечары ў небе Паўночнага паўшар’я Зямлі вылучаюцца тры найбольш яркія зоркі, якія ўтвараюць агромністы трохкутнік: Вега ў сузор’і Ліры, Дэнеб у сузор’і Лебедзя і Альтаір у сузор’і Арда. З Ліраю звязаны міф пра АРФЕЯ, таму і ўсё сузор’е, і найбольш бліскучая зорка ў ім – Вега – шануецца мастакамі, выклікаючы шмат паэтычных асацыяцый. Паэты Вегаю часта называлі найпрыгажэйшую дзяўчыну, разлучаную са сваім каханым – Сірыусам, што знаходзіўся па другі бок Млечнага Шляху.

Дэнеб – па-арабску “хвост курыцы”: гэтак непаэтычна жыхары Пярэдняй Азіі называлі сузор’е Лебедзя. Між тым старажытныя грэкі бачылі Лебедзем самога ЗЕЎСА, які ў птушыным вобліку спусціўся да прыгажуні ЛЕДЫ, нарадзіўшай дзяцей ад яго, як вядома, з яечка. Утварэнне свету з КАСМІЧНАГА ЯЕЧКА – галоўны матыў многіх міфалагічных сістэм, і гэтым падкрэсліваецца важнасць сузор’я. Але славяне называлі яго інакш: Хрэст на Украіне, Крыж на Беларусі. Крыж – цэнтр усяго ў свеце, перасячэнне ўсіх бінарных апазіцый, сімвал самога Жыцця і Вялікай Ахвяры, прынесенай ў імя Жыцця. Утвораны ж названымі сузор’ямі велізарны трохкутнік з Дэнебам-вокам пасярэдзіне як бы ўказвае на важнасць лічбы 3 у нашай прасторы. Успомнім, што трохкутнік з вокам пасярэдзіне – адзін з самых старажытных і таямнічых усясветных сімвалаў.

Сузор’е Арыён – таксама адно з самых прыкметных на зорным небе. Паводле антычнага міфа, АРЫЁН – мужны і прыгожы юнак, сын бога вады ПАСЕЙДОНА, таму сузор’е лічыцца навігацыйным: па ім можна знайсці

шмат іншых сузор'яў ды зорак. А вось беларусы яго называлі Граблі (што яно грабло – якія касмічныя часцінкі?); рускія ў ім бачылі сялян, якія абмалочваюць снапы жыта. Усяго існуе дваццаць назваў сузор'я, сярод іх – Дзвявочыя Зоры, Пятроў Крыж, Тры Цары.

Расшыфроўка старажытных народных назваў сузор'яў ва ўсходніх славян дазваляе гаварыць пра астральную прыроду нашага язычніцтва.

Сузор'е Цяльца было прысвечана надзвычай старажытнаму і аднаму з важнейшых ва ўсёй Еўразіі богу ВЯЛЕСУ. Першапачатковая назва сузор'я – Вол, а канчаток “ес”, як мяркуюць, гоцкага паходжання і азначае “бог”. Праўда, ва Украіне ўжывалася і іншая назва – Тур. Велізарныя быкі-туры вадзіліся і на Беларусі. Ад назвы быка паходзяць і шматлікія *оімы* – імёны людзей і мясцін. Так, горад Тураў, заснаваны легендарным **Турам**, быў адным з самых вялікіх і слаўных гарадоў Старажытнай Русі, з'яўляўся радзімай лепшага пісьменніка таго часу ва Усходняй Еўропе **Кірылы Тураўскага** (XII ст.). Імя бога яднае нас з архаічнай цывілізацыяй Італіі, што існавала яшчэ да Рыма, – цывілізацыяй этрускаў (корань “рус”), аднаго з самых загадкавых народаў свету. У іх богам неба быў ТУР. У германскіх плямёнаў – ТОР.

Першаснае значэнне надавалася сузор'ю Цяльца-Вала-Тура ў эпоху, калі ў ім знаходзілася кропка веснавога раўнадзенства (з IV па II тыс. да н. э.). З гэтага дня пачынаўся Новы год у многіх народаў. Ёсць думка, што нават літара “А” фінікійскага, а на самай справе яшчэ шумерскага алфавіту паходзіць ад стылізаванага адлюстравання (у праекцыі) галавы быка.

А вось ПЕРУНУ адпавядала, я думаю, сузор'е Стральца. Кропка веснавога раўнадзенства ў гэтым сузор'і знаходзілася яшчэ ў XX тыс. да н. э. Здавалася б, неверагодная архаіка. Але і пра велізарную старажытнасць вобраза ПЕРУНА сведчыць той факт, што гэты бог пад рознымі імёнамі (хецкі ПІРВА, іранскі ПЕЙРАМУН, індыйскі ПАРДЖАНЯ, літоўскі ПЕРКУНАС) сустракаецца ў вельмі многіх народаў. У праславян ён называўся, я мяркую, ПЯРВУН (інакш кажучы – ПЕРШЫ). У значна больш познюю эпоху ў сузор'і Стральца нараджалася СОНЦА падчас зімовага сонцавароту. Сам ПЯРВУН – не СОНЦА, але брат яго. На Каляды германцы і славяне заўсёды забівалі свінню, бо дзік (вяпрук) быў жывёлай, прысвечанай ПЕРУНУ. Яшчэ зусім нядаўна ў славян, як і ў этрускаў, па ўнутраных органах вепрука варажылі пра будучае. У эпоху язычніцтва ў свяшчэнны дуб, таксама прысвечаны ПЕРВУНУ, устаўлялі сківіцы з ікаламі маладога вепрука – сімвала нованароджанага СОНЦА. Свяшчэнныя дубы, ужо акамянелыя, з ікаламі ў іх, знойдзены археолагамі ў рацэ Днепр.

Этнографы Беларусі глыбока зацікаўлены архаічным і вельмі адметным абрадам “Пахаванне стралы”, зафіксаваным у Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці. Я мяркую, што абрад якраз вельмі добра стасуецца з

ПЕРВУНОМ-Стральцом і адлюстроўвае касмаганічны рытуал, звязаны і з сюзор'ем, і з богам.

Планеты на небе таксама ўяўляліся зоркамі. Старажытны свет ведаў сем рухомах свяцілаў, уключаючы Сонца і Месяц. Прычым кожнай планеце адпавядаў пэўны дзень тыдня, час сутак, нота ў гаме, колер вясёлкі, ступень цяпла і вільгаці, пах, метал, мінерал, расліна, жывёла, тыпы і тэмпераменты людзей, часткі цела, хваробы і, безумоўна, чалавечы лёс. Кожная планета ёсць, уласна, уасабленне важнейшых чалавечых якасцяў, жаданняў і імкненняў: Меркурый – хітрасць і гнуткі розум, Венера – каханне, Марс – разбуральныя інстынкты, Юпітэр – прага ўлады, Сатурн – імкненне да смерці (некрафілія), Сонца – гармонія, Месяц – летуценнасць. Усе яны, як бачым, поўнаасцю суадносяцца з міфалагічнымі персанажамі, імёнамі якіх і названыя. Адпаведна людзі, што нарадзіліся пад уплывам той ці іншай планеты, надзяляюцца пэўнымі характарыстыкамі: Сатурн дорыць чалавеку сур'ёзнасць, змрочны, меланхалічны характар; Юпітэр – добразычлівае, імкненне да ўлады, пачуццёвае; Марс – ваяўнічае, грубае, энергію; Сонца – узвышанае думак і пачуццяў, мастацкі талент; Венера – фізічную прыгажосць, пажаднасць; Меркурый – знаходлівасць, практычнасць; Месяц – схільнасць да фантазіі, паэтычнасць.

Планетам быў падпарадкаваны ўвесь жывельны і раслінны свет, напрыклад, Сонцу адпавядаў леў, арол, дуб. Гэткі ланцуг зноў-такі грунтуецца на яўнай міфалагічнай аснове: **СОНЦА** – цар на небе, з ім звязаны “цар звяроў”, “цар птушак” і “цар раслін”.

Усе астралагічныя схемы абапіраюцца на антычную міфалогію, дзе містычны сімвалізм змешаны з канкрэтнымі рэаліямі свету. Можна смяцца з астралагічных ўяўленняў, тым больш не варта верыць прагнозам у бульварных выданнях, але нельга не адзначыць, што міфалагічнае мысленне, на якім заснавана астралогія, імкнецца да вычарпальнай паўнагты свету, няхай сабе і фантастачнай, прагне таго універсальнага, якога так не хапае сучаснай навуцы, разарванай на асобныя галіны, амаль не звязаныя паміж сабою. *Універсальнасць, гармонія, паўната сувязей паміж рознымі з'явамі ў Космасе – гэта тое, што засталася ад міфалогіі і якраз, можа быць, тое, што патрабуецца сучасным людзям, расчараваным у пазітыўных навуках.*

Убачыць ісціну сёння можна, толькі ведаючы законы міфалагічнага мыслення, якое, дарэчы, неабходна і для таго, каб зразумець дзіцячую псіхалогію. Міфалагічнае свядомасць у сучаснага чалавека складана камбінуецца, узаемадзеінае, пераплятаецца з лагічным, навуковым мысленнем – адсюль цікавае да такіх *паранавук*, як астралогія. Зразумець міфалагічнае мысленне выключна важна – і ў мэтах выхавання дзяцей, і для развіцця творчых здольнасцей, і для разумення паводзін чалавека, ажно да яго жэстаў, мімікі, нават псіхапаталагічных станаў.

Астралогія – своеасаблівы мост паміж міфалогіяй і астраноміяй. Але і ўласна астраномія як навука ў апошні час усё больш цікавіцца міфалогіяй, шукаючы ў ёй адказы на некаторыя важныя пытанні. Напрыклад, чаму Венера круціцца вакол восі не так, як іншыя планеты, а наадварот? Ці не знаходзіцца яна на сваёй арбіце параўнальна нядаўна? Ці не падарожнічала яна па Сонечнай сістэме, як мяркуюць некаторыя вучоныя, неаднойчы праходзячы блізка каля Марса? Гэтаму ёсць пацвярджэнні ў антычнай міфалогіі: МАРС і ВЕНЕРА – даўнія закаханыя. Венера – ранішняя і вячэрняя, надзвычай яркая зорка на небе. Славяне яе называлі ДЗЯННІЦАЙ. У розных рэгіёнах яна – сястра, або дачка, або жонка СОНЦА. СОНЦА раўнуе яе да МЕСЯЦА і не дазваляе ім сустракацца, бо МЕСЯЦ, сапраўды, заляцаецца да ДЗЯННІЦЫ. Зорка абвешчае ўзыход Сонца, вядзе яго на неба і знікае ў яго яркім ззянні. Ноччу яна свеціць ярчэй за ўсіх, дапамагае МЕСЯЦУ. У рускіх казках Дзянніца выступае пад імем КРАСЫ НЕНАГЛЯДНОЙ.

У антычнай міфалогіі МАРС – бог вайны, і ніхто не любіў яго, акрамя сястры ЭРЫДЫ, багіні варожасці, ды яшчэ каханкі ВЕНЕРЫ. У геніяльнай філасофска-сатырычнай кнізе англійскага класіка **Джанатана Свіфта** “Падарожжа Гулівера” (XVIII ст.) апісваюцца два спадарожнікі Марса – Фобас і Дэймас, якія былі адкрыты астраномамі толькі праз 150 год пасля надрукавання рамана Свіфта, і гэта адна з самых інтрыгуючых літаратурных і навуковых загадак. Пра нашэце марсіянаў пісаў таксама выдатны англійскі пісьменнік **Герберт Уэлс** у “Вайне светаў”, а пра падарожжа на Марс – рускі класік XX ст. **Аляксей Талстой** у “Аэліце”. Увогуле Месяц і Марс – самыя прыцягальныя для літаратуры аб’екты, паколькі жыла вера ў іх населенасць.

Пералічаныя зоркі, сузор’і і планеты ў асноўным і засталіся ў памяці народа. Як бачым, з імі звязваліся нейкія вызначальныя параметры Сусвету і самыя магутныя багі, што ўвасаблялі важнейшыя прыродныя стыхіі або чалавечыя імкненні. Безумоўна, адукаваныя людзі ведалі намнога больш сузор’яў і звязаных з імі антычных міфаў. Але гэта не выходзіла за межы прафесійнай культуры. У народзе ж самай вядомай з часоў Хрышчэння была, бясспрэчна, **Віфлеемская зорка** – яўна міфічная, хоць у апошні час вучоныя гавораць пра магчымасць узрыву звышновай, бачнай якраз у год нараджэння **Хрыста**. У Евангеллі паводле Мацвея чытаем: “Калі ж Ісус нарадзіўся ў Віфлееме Юдэйскім у дні цара Ірада, прыйшлі ў Ерусалім магі з усходу і кажуць: Дзе нараджаны Цар Юдэйскі? Бо мы бачылі зорку Яго на ўсходзе і прыйшлі пакланіцца Яму” [Мц. 2:1, 2]. З вялікай бліскачай самаробнай зоркай, што сімвалізуе Віфлеемскую, ходзяць і сёння калядоўшчыкі па вёсках. І частавацца на Каляды нельга да позняга вечара, да з’яўлення першай зоркі на небе.

Увогуле ж у славян зоркі – дзеці СОНЦА і ПОЎНІ. Ва ўсіх народаў пашырана вера, што як толькі нараджаецца чалавек, успыхвае зорка. Калі

зорка падае – памірае чалавек. У гэты момант убачыўшым яе пажадана перахрысціцца: крыж ад жывога чалавека дапаможа душы нябожчыка пазбавіцца грахоў і трапіць у Рай. Беларусы нават яшчэ ў XX ст. былі ўпэўнены, што калі чалавек добры, мала грашыць, то яго зорка ясная, а калі ён несумленны, злы, яго зорка ледзь блішчыць. Пра тое ж – геніяльная “Новая зямля” **Якуба Коласа**:

Калі стваралісь Богам светы,
Па зорцы светлай чалавеку
Назначыў Бог Святы спрадвеку;
Яна жыццём яго кіруе
І лёс яго і смерць пільнуе.
Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі блеск яснейшы,
І гасне зорачка святая,
Калі даручаны сканае:
Вось так на небе адначасна
Яна мігнецца і пагасне...

Душа-зорка ў беларусаў завецца знічкай, яна мае блізкую сувязь з агнём. На Украіне верылі, што зоркі – гэта анёлы-ахоўнікі, якія сядзяць на небе з запаленымі свечачкамі ў руках.

Разам з уяўленнем, што зорка зьяе на небе, пакуль працягваецца жыццё чалавека, і падае з яго смерцю, бытвала і іншае, паводле якога душа ў выглядзе палымянай зоркі падае з неба і пасяляецца ў дзіцяці ў момант яго зачатця ці нараджэння, а пасля смерці чалавека вяртаецца на неба. У любым выпадку душа – зорка, значыць, з ёю звязана ўсё самае прыгожае, высокае, духоўнае, светлае ў чалавеку.

Зоркі часта згадваюцца ў народнай паэзіі. Многія песні пачыналіся зачынам тыпу: “Усе зорачкі паўсходзілі”, або “Разгарыся вячэрняя зорка”, або “Цёмна ночка да нявідная”. Гэткі ўступ твора ўжо адным радком ствараў пэўны настрой, як правіла, салодка-тужлівы, або надаваў песні атмасферу таямнічасці, загадкавасці. Зорка часта выступае як састаўная частка тронаў: з зоркамі параўноўваюцца вочы дзяўчыны або сама дзяўчына. У беларускіх казках зоркі ўпрыгожвалі галовы чароўных хлопчыкаў. Адзін з самых распаўсюджаных сюжэтаў у казках беларусаў, рускіх і ўкраінцаў – нараджэнне трох братоў-блізнят за адну ноч і адпаведна названых ВЯЧОРКА, ПАЎНОЧКА і ЗОРКА, прычым той, хто нарадзіўся перад світаннем, – ЗОРКА – быў самы магутны і разумны.

Зоркі – аб’ект паказу і ў літаратуры. У XII ст. **Кірыла Тураўскі** напісаў трактат “Пра нябесныя сілы” – па сутнасці, першы ва ўсходніх славян твор па касмагоніі, дзе Сусвет разглядаецца як непаўторнае адзінства Макра- і Мікракосмасу ў іх станаўленні ад небыцця да быцця.

У традыцыях народнай паэзіі пісалі пісьменнікі пачатку XIX ст. Як ужо адзначалася, рамантыкі любілі ноч і начное неба, якое давала ім

натхненне, выклікала чароўныя мары. Але ў беларускіх паэтаў, што пісалі па-польску, нават і традыцыйны для ўсіх еўрапейскіх рамантыкаў матыў паўставаў у своеасаблівым абліччы, больш міфалагізаваным, больш казачным. Напрыклад, у **Яна Баршчэўскага** (“Шляхціц Завальня”) чытаем, як героі “ўбачылі на небе такую зырку яснасць, што ледзь вока трывае; разлілася яна кшталтам велізарнае ракі. Палі, лясы і горы, пакрытыя снегам і асветленыя агністым небам, мелі дзіўны і захапляючы выгляд. Хмары, распаленыя чырвоным полымем, ляжалі на даляглядзе; здавалася, што там тонуць у пажарах велічныя гмахі і стромкія вежы” (Пераклад **Міколы Хаўстовіча**). Ясна, што ў творы паэтычна апісана вельмі рэдкая для нашых шыратаў з’ява – *Палярнае ззянне*. Сам шляхціц гаворыць, што за сваё жыццё трэці раз бачыць “падобнае дзіва і заўсёды ў той год, калі бачылі такія пажары на небе, бывалі нейкія неспадзяванкі”.

Народ, сапраўды, вельмі баяўся незвычайных відовішчаў на небе. Але асабліва вялікія няшчасці заўсёды звязваліся з *каметай*, якую людзі ўяўлялі нейкай страшнай, агромністай ведзьмай на памяле. Падзенне ж *балідаў* успрымалася як палёт ЗМЕЯ. Цэлая міфалогія (але навукападобная) склалася ўжо ў наш час вакол падзення ў Сібіры так званага Тунгускага мецеарыта ў 1908 г. і Віцімскага ў 2002 г.

Але вернемся да рамантыкаў. Дзеянне *баладаў Адама Міцкевіча* “Свіцязь”, “Свіцязянка”, “Люблю я” адбываецца ў зорныя ночы, што, натуральна, утварае асаблівую атмасферу таямнічасці, знітаванай са смуткам. У **Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча** таксама часта ўпамінаюцца зоркі, але ў больш аптымістычным арэоле: “Над горадам зорка ясна засвяціла” (“Халімон на караняцы”) або “Засвяцілі тры звёздчкі ў пару нам шчасліву! // Заляцелі тры сокалы дый на нашу ніву!” (“Верш Навума Прыгаворкі на прыезд да месца Мінска Апалінара Концака, Уладзіслава Сыракомлі і Станіслава Манюшкі”). І ўсё ж паэты XIX ст. яшчэ не выходзяць за межы *парадыгмы фальклорнай вобразнасці*.

Здзіўляючы ўзлёт беларускай літаратуры пачатку XX ст. – гэта заканамерны вынік паступовага назапашвання ў традыцыйных матывах філасафічнасці, выкліканай своеасаблівай трансфармацыяй міфалогіі, якая ёсць не што іншае, як натурфіласофія, у прыгожае пісьменства.

У **Якуба Коласа**, які лічыцца самым “зямным” з класікаў, зямля і неба ў пастаяннай сувязі, таму зоркі – “кветкі неба”, а кветкі – “зоркі зямлі”. Такія параўнанні сустракаюцца ў паэта вельмі часта, дарэчы, яны – таксама ў рэчышчы вельмі старажытных паданняў, але набываюць новае філасофскае напauненне: зоркі – святло, якое пасылае начное неба, кветкі – святло, што выпраменьвае чорная зямля. Сустрэча святла – нябеснага і зямнога – увасабляе паэтычную мару пра Вечнасць, пра Гармонію свету. Параўнаем: у старажытных шумераў вярхоўны бог АНКІ ўяўляе сабою нерасчлененае паняцце НЕБА-ЗЯМЛЮ, ад шлюбнага саюзу якіх нараджаецца Космас.

У **Янкі Купалы** напачатку творчасці яшчэ пануе фальклорная вобразнасць: “Як дзве зоркі, яе вочы, // Гляне – свет яснее” або “Адна зорка мігацела – і тая прапала” (пра Бандароўну). У паэме “Яна і я”:

Крылатыя стварэнні з выраю
Па Млечнаму пуці плывуць, як шнур.

Беларусы верылі, што Млечны шлях – гэта шлях птушак з выраю (усяго існуе не менш за дваццаць назваў Млечнага шляху). У беларускай літаратуры адзін з вядомых філасофскіх раманаў **Кузьмы Чорнага** называецца “Млечны шлях”.

У драме **Янкі Купалы** “Раскіданае гняздо” традыцыйныя міфалагічныя матывы набываюць глыбокі філасофскі сэнс. Размова ідзе пра сон Зоські, у якім яна з бацькам, маці, братамі, пераадолеўшы шматлікія перашкоды на зямлі, узыходзіць усё вышэй і вышэй: “Аж да самых зорак забраліся, а там, па млечнай пуціне, з зоркі на зорку пераскокваючы, цягнемся далей; а зоркі хоць свецяцца, але не пякуцца: як па кветачках гэтых, ступаем па іх... І прыйшлі мы ў нейкую харошую краіну, якой я ў жыцці не бачыла, не чула і не сніла... Ідзём гэтым садам-раем ды ідзём...” Вядома, паводле буйнейшых вучоных-псіхологаў XX ст. **З. Фрэйда** і **К.Г. Юнга**, што сны з’яўляюцца праяўленнем міфалагічнага мыслення, родавай памяці, а таксама індыўідуальнай падсвядомасці чалавека. Сапраўды, тут сон Зоські многае дае для разумення яе душы. Я думаю, што шлях Зоські як рамантычнай натуры – зусім не на Вялікі Сход, ён не ў актыўным дзеянні, а ў пагружэнні ў свой унутраны свет, люстрам якога і была зорная краіна сну, сад-рай на небе. Ёсць асобы, якія ніколі не здолеюць жыць знешнім, – такая Зоська.

Са сном купалаўскай гераіні перагукваецца верш **Алесь Гаруна**:

Дзіўлюся я на ззянне ясных зораў, –
І сумна-сумна так, што я не зараз з імі,
Што жыць не лёс мне ў вышыне нагорнай
І сцежкамі хадзіць па небе залатымі.
Сярод нязнаных мне, не бачаных прастораў
Раўнінай той, што звецка Бесканечнасць,
Я лётаў думкаю б і воляй непакорнай
І, можа б, там пазнаў цябе, Адвечнасць...

Тут паэтычнае ўяўленне, пераадольваючы канкрэтыку, рухаецца ўжо далей, па той бок бачнага, – да Вечнасці.

У **Максіма Багдановіча** часта і зямная Прырода паўстае як Вечнасць, раскрываючыся ў сваёй урачыстай, жыццесцвярджалнай паўнаце і розквіце творчых сіл. Але светлы, жыццёвы пачатак не выключае трагічнага, самотнага, тужлівага, задумнага, усіх тых патаемных рухаў душы, з якімі якраз і звязана зорнае неба. У паэзіі **М. Багдановіча** жыццё і смерць, радасць і гора заўсёды побач, і гэта надае асаблівую адметнасць і

значнасць філасофіі паэта. З падаючай зоркай ён параўноўвае жыццё рана памерлага літаратара **Сяргея Палуяна**. Шэдэўрам багдановічаўскай лірыкі з'яўляецца, безумоўна, раманс “Зорка Венера...”, у якім злучаны рэальнасць і мара, ява і трызненне. **М. Багдановіч** – самы “зорны” з паэтаў-класікаў.

Наступныя пакаленні беларускіх паэтаў значна ўзбагачаюць эстэтыку верша і часам ідуць у, так бы мовіць, нетры фальклору. Так, у выключна таленавітага **Уладзіміра Дубоўкі** ёсць адзін, зусім не заўважаны даследчыкамі твор, дзе паэтычна адбіўся міф пра адсутнасць начнога неба. Гаворка ідзе пра невялікую паэму “Ноч на Прыпяці і казка пра зоркі”, у якой распавядаецца пра Сонца і Месяц як пра аднолькава дзённыя свяцілы:

Тады не зналі людзі змроку.
Быў дзень на свеце ўсім шырокім,
Бо двое разам ім свяціла,
А ў двух мацнейшая і сіла.

Зоркі ў той час былі кветкамі ў нябесным выраі. Неяк Сонца задумала падаваць зоркі людзям. Яно шчодро кідала іх уніз, на зямлю, дзе яны таксама рабіліся кветкамі. А Месяц свае зоркі папскадаваў і пакідаў замест іх камяні. Сонца абурылася і адмовілася хадзіць па небе разам з Месяцам. З таго часу яны “працуюць” у розны час, прычым Месяц не столькі свеціць, колькі займаецца сваім нябесным садам, таму і стала цёмна, узнікла ноч. Я думаю, што беларускі міф, адноўлены паэтам, захавалі, як ні дзіўна, успамін пра нейкую касмічную катастрофу: відаць, калапс другога Сонца, трансфармацыю яго ў Чорную дзірку.

Своеасаблівую касмічную катастрофу перажываем мы і сёння. У сучаснай літаратуры гармонія зямлі і неба парушана, бо знікла гармонія ў душы чалавека – пасяліўся ў ёй Чарнобыль. Незабыўны **Пімен Панчанка** піша незадоўга да сваёй смерці верш “Чорныя дзіркі” – твор пра пустыя душы: няма ў іх агню, няма зорнага святла – адбыўся калапс...

Увогуле ж тэма “зоркі Палын” (паводле Бібліі) робіцца, бадай, дамінуючай у беларускай літаратуры з канца 80-х гг. XX ст. У **Івана Шамякіна** раман называецца “Злая зорка”, а ў беларускай жа культуры зорка ніколі не была злой і нават непрыгожай! Усё перавярнулася!

І ўсё ж нездарма выдатнейшы нямецкі філосаф **І. Кант** (XVIII ст.) гаварыў пра самыя важныя каштоўнасці ў свеце: зорнае неба над намі і маральны закон унутры нас. Зорнае неба – сапраўды тое адзіна ўстойлівае, вечнае, спагадлівае сваім святлом, што толькі і ўнушае надзею.

Такім чынам, нашы славянскія продкі найперш шанавалі Сонца, Месяц і зоркі. А ўвогуле яны іначай, чым мы, уяўлялі сабе ўключанасць Зямлі ў сусветны кругазварот, бачылі большую залежнасць нашай планеты ад законаў Светабудовы. І таму сучасныя поспехі касманаўтыкі і астраноміі – нішто ў параўнанні з архаічнай высокай касмагоніяй і

касмалогіяй, занатаваных найперш у міфалогіі. Усё найбольш дзіўнае, што засталася ад старажытных цывілізацый, звязана з космасам, з календаром.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Як старажытныя народы ўяўлялі зоркі?
2. Успомніце паданні пра найбольш яркія зоркі неба.
3. Ці ведаеце вы іншыя зоркі, не названыя ў лекцыі?
4. Чым уяўляўся ў розных міфалогіях Млечны шлях? Ці ведаеце вы творы, дзе згадваецца Млечны шлях?
5. У якіх кантэкстах згадваюцца зоркі ў розных нацыянальных літаратурах?

Лекцыя 10. КАЛЯНДАРНЫЯ МІФЫ

1. *Паміраючыя і ўваскрасаючыя багі прыроды.*
2. *Антычны культ ДЫЯНІСА і дасягненні сусветнай культуры.*
3. *Беларускі ДЫЯНІС – ЯРЫЛА.*
4. *Язычніцтва і хрысціянства ў каляндарнай абраднасці беларусаў.*

У шырокім сэнсе слова каляндарнымі можна лічыць салярныя, лунарныя і астральныя міфы, з якімі мы ўжо знаёміліся. Але ў вузкім і найбольш звыклым сэнсе слова да каляндарных адносяць міфы, што адлюстроўваюць змены пор года. У навуцы агульнапрызнана, што салярная і лунарная міфалогія больш архаічная, чым аграрна-сезонная. Сапраўды, для каляндарных міфаў характэрна прыродная, земляробчая семантыка, таму яны былі пашыраны ў тых народаў, у якіх земляробства зрабілася асноўным заняткам. Касмаганічныя ж міфы маглі ўзнікнуць яшчэ ў паляўнічых, якія, бадзяючыся па лесе, павінны былі навучыцца арыентавацца па сонцу і зорках. У агульнацывілізацыйным плане земляробства – вытворчы тып заняткаў, больш высокі і прагрэсіўны, чым збіранне дароў лесу, паляванне ды рыбалоўства.

Схема каляндарных міфаў ва ўсіх народаў Еўропы і Азіі прыкладна аднолькавая: галоўны персанаж – звычайна бог расліннасці – у выніку канфлікту з пачварай, драконам ці богам, што ўвасабляе дэструктыўныя сілы прыроды, гіне або знікае. На яго пошук адпраўляецца нявеста або жонка, або маці, або сястра, радзей – сын. Гераіня-шукальніца бога знаходзіць, вяртае да жыцця; той, у сваю чаргу, перамагае супраціўніка, аднаўляе свой ранейшы статус; праўда, часам робіцца адначасова і богам падземнага царства.

Прасочым прыведзеную схему на канкрэтных прыкладах.

У даэлінскай Грэцыі, яшчэ да заваявання яе індаеўрапейскімі плямёнамі, панаваў культ жаночых багін. Адною з галоўных была

ДЗЕМЕТРА (у рымлян – ЦЭРЭРА), якая ў архаічны перыяд сімвалізавала ўласна МАЦІ-ЗЯМЛЮ, але зямлю як бы дзікую, поўную стыхійных сіл урадлівасці. Нават уяўлялі яе страшна: з конскай галавой, усю перавітую змямі (змяя літаральна ва ўсіх народаў была звязана з багінямі зямлі). З пачаткам культурнага земляробства ДЗЕМЕТРА ўвасабляе ўжо не дзікую прыроду, а цывілізаваную. Ад ЗЕЎСА, свайго брата, бога нябёсаў, яна нараджае дачку КОРУ, пазней – у выніку змены яе статусу – названую ПЕРСЕФОНАЙ.

Адночы, калі КОРА збірала кветкі на лузе, у зямлі адкрылася бездань, адкуль вылецеў страшны бог падземнага царства АІД (ПЛУТОН) і ўкраў дзяўчыну. Маці шукае дачку – ніхто не ведае, дзе яна. Нарэшце ГЕЛІЯС-СОНЦА, які бачыць усё і ўсіх, раскрывае ёй імя цара апраметнай. Засмучоная ДЗЕМЕТРА пакідае Алімп, не жадаючы больш выконваць свае функцыі, і ў выглядзе простага жанчыны бадзьяецца па свеце. Натуральна, зямля перастае радзіць, сярод людзей пачынаецца голад. ЗЕЎС просіць свайго брата АІДА адпусціць КОРУ. Той доўга не згаджаецца, але ўрэшце адпускае з умовай, што ўсё ж частку года – шэсць месяцаў (па іншых варыянтах – тры) КОРА (цяпер ужо ПЕРСЕФОНА) будзе праводзіць з ім, сваім мужам, пад зямлёю. На гэтакі кампраміс згаджаецца і ДЗЕМЕТРА. І вось ПЕРСЕФОНА (у рымскай міфалогіі – ПРАЗЕРПНА) робіцца царычай падземнага царства і ўжо не мае права падымца на А л і м п. Затое яна ж увасабляе яркую, багатую, маладую, радасную прыроду вясною.

Сэнс гэтага чыстага і паэтычнага міфа празрысты. ПЕРСЕФОНА, падзеленая паміж зямлёю і падзем'ем, сімвалізуе семя, закладзенае ў зямлю, – перш чым падняцца прыгожай кветкай, коласам, дрэвам. АІД – сляная сутнасць зямных сіл урадлівасці. ДЗЕМЕТРА – маці-зямля з яе тугою па пахаваных зімою дзецях-раслінах і з яе радасцю, калі яны вяртаюцца зноў вясною. Пазней з ПЕРСЕФОНАЙ-зернем звязваецца надзея на адраджэнне пасля смерці таксама і чалавека, і яна пачынае сімвалізаваць чалавечую душу.

Такім чынам, у грэкаў календарны міф надзвычай паэтычны, цнатлівы і лагічны: з улоння маці-зямлі нараджаецца дачка, якая сама, у сваю чаргу, становіцца маці: зерне – колас – зерне. Дзякуючы гэтай таямніцы жыцця Прырода – несмяротная.

У Старажытным Егіпце алегорыяй зерня быў бог АСІРЫС, самы, бадай, папулярны з усіх багоў егіпецкага пантэону на працягу тысячагоддзяў. Не дзіва, што ён прайшоў доўгую эвалюцыю, яму прыпісвалі рысы іншых багоў, а часам і ўвогуле атаясамлівалі з імі. Так, ён пачаў разумецца і як Сонца, прыняўшы на сябе функцыі бога РА. Пад зямлёю АСІРЫС-СОНЦА змагаецца з цемрай і холадам, якія персаніфікуе яго брат СЕТ. Той забівае АСІРЫСА і заганяе яго ў труну, якую выкідвае ў Ніл. ІЗІДА, сястра-жонка АСІРЫСА, знаходзіць мужа: яго труна аказалася аплеценай дрэвам (відаць, Сусветным Дрэвам). Але СЕТ на гэты раз

рассякае цела АСІРЫСА на чатырнаццаць кавалкаў і раскідвае па ўсім Егіпце. ІЗІДА збірае цела мужа і зачынае ад яго, па сутнасці нежывога, сына ГОРА. АСІРЫС робіцца царом у царстве памерлых і судзіць іх. ГОР – ранішняе Сонца – сваім промнем-кап’ём перамагае братазайца СЕТА і ўрачыста ўстае над даляглядам.

Праўда, СЕТ ніколі не бывае пераможаны канчаткова, бо час жа разумеўся як цыклічны, таму падзеі міфа паўтараюцца рэгулярна, кожныя суткі. І ўвогуле трыяда-сям’я АСІРЫС – ІЗІДА – ГОР сімвалізуе розныя прыродныя цыклы. Прыкладам, ІЗІДА, шукаючы мужа, плакала, і ад яе слёз імкліва прыбывала вада ў Ніле – гэтак тлумачыўся разліў ракі, якая мела рашаючае значэнне ў жыцці Егіпта. А сёння ў Егіпце Ніл пазычна называюць “слязьмі Ізіды”.

ГОР ўвасабляўся спачатку сокалам з дыскам на ілбе, потым чалавекападобнай істотай з галавой сокала, нарэшце поўнаццо антрапаморфна – маладым, прыгожым юнаком, часам на кані. Выява змагання ГОРА з СЕТАМ, які паўстае ў выглядзе дракона, – правобраз пазнейшага, надзвычай пашыранага, сюжэта рэлігійнага мастацтва: змаганне архангела Міхаіла з Сатаной, **Георгія Пераможцы** на кані з Д’яблам. Георгій Пераможца – не толькі эмблема Маскоўскага царства, – гэта любімы вобраз і беларускага, і многіх іншых еўрапейскіх народаў. Самая старажытная драўляная скульптура, знойдзеная на Беларусі, якраз увасабляе Святога Георгія (Юрыя).

Як увакрос АСІРЫС у падземным царстве, так і кожны памерлы будзе жыць вечна пад уладай мудрага бога – абы толькі яго блізкія праводзілі яго пасля смерці гэтаксама, як ІЗІДА і ГОР хавалі цела АСІРЫСА. У Старажытным Егіпце кожнае пахаванне рабілася дакладнай копіяй пахавання АСІРЫСА. Але ж і сеў насення, які праходзіў у лістападзе, – таксама ўвасабляў пахаванне АСІРЫСА. Вось чаму на пачатку лістапада ў Егіпце адзначалі дзень усіх памерлых: душы продкаў (натуральна, ноччу) наведвалі свае ранейшае жыллё. Ім пакідалі ежу і запальвалі лямпы на працягу ўсёй дарогі ад могілак да дома. Характэрна, што, хоць у еўрапейскіх народаў восенню не сеюць (калі не лічыць азімых), а збіраюць ураджай (падзея радасная), але і ў іх, у тым ліку ў беларусаў, пачатак лістапада – ушанаванне памерлых (Дзяды). Тут наўрад ці запазычанне, хутчэй – усеагульны прынцып: змена сезонаў не абыходзіцца без іншасвету.

Са змен, якія нясуць з сабою поры года, найбольш відавочныя тыя, што адбываюцца з расліннасцю, – нават там, дзе, здаецца, пануе пустыня. Так было ў Егіпце, так было і ў Месапатаміі. У шумерска-вавілонскай міфалогіі вялікая БАГІНЯ-МАЦІ ШТАР, што ўвасабляла творчыя сілы прыроды, брала шлюб з маладым богам расліннасці ТАМУЗАМ (ДУМУЗІ). Кожны год зімою ТАМУЗ адпраўляўся пад зямлю (закладванне зерня). За ім самаахварна спускалася і ШТАР. На час іх адсутнасці жыццё

перапынялася, бо не было сіл цягнення, палкасці кахання, за якое якраз адказвала ШТАР. Занепакоеныя нябесныя багі пасылаюць вестуноў да багіні апраметнай з патрабаваннем вярнуць закаханых. Тая з неахвотай іх адпускае. З іх вяртаннем наступае вясна, усё квітнее, а птушкі, жывёлы і людзі нараджаюць дзяцей.

У лепш распрацаваным выглядзе і з іншымі героямі той жа міф паўстае на захадзе Азіі – у Сірыі, Фінікіі (цяпер Ліван), а таксама на востраве Кіпр. У дрэва МІРЫ ад ЗЕЎСА нараджаецца надзвычай прыгожае дзіця – бог АДОНІС. За авалоданне ім змагаюцца дзве самыя, бадай, магутныя багіні – апякунка кахання АФРАДЫТА і уладарка смерці ПЕРСЕФОНА. ЗЕЎС вырашае спрэчку наступным чынам: частку года АДОНІС праводзіць у падземным царстве разам з ПЕРСЕФОНАЙ, а вясной вяртаецца да АФРАДЫТЫ. Каханню АФРАДЫТЫ (ВЕНЕРЫ) і АДОНІСА, дзякуючы якому адраджаецца ўся прырода, прысвечана ў еўрапейскай культуры Адраджэння і Новага часу незлічоная колькасць опер, балетаў, пазм, жывапісных і скульптурных твораў. З усіх міфаў пра паміраючага і ўваскрасаючага бога прыроды гэтая – найбольш эратычная версія – у той жа час і самая паэтычная, поўная ўзвышанага трагізму. Ды і рытуалы ўшанавання АДОНІСА (а міф заўсёды звязаны з рытуалам) адбываюцца ў надзвычай прыгожых мясцінах Лівана і Кіпра. Адзін з варыянтаў абрады такі: вакол скульптур ВЕНЕРЫ і АДОНІСА расстаўлялі ўсе дары зямлі – садавіну, агародніну, кветкі, – і цэлы дзень людзі радысна адзначалі вяселле багоў. Мне гэты звычай нагадвае старажытнае беларускае вяселле: маладыя першую шлюбную ноч абавязкова праводзілі ў свіране на снапах замест ложка, абкружаныя кашамі і мяшкамі з сабраным ураджаем, пад нябачным апякунствам бога КАРАВАЯ-РАЯ. Уласна, усё багацце ён, гэты бог, і увасабляў, сімвалічна паўстаючы і ў выглядзе вясельнага карава. Ураджайнасць зямлі тут, паводле магчнага прынцыпу, звязана з плоднасцю маладой сям'і. Міф злучаў жыццё людзей і жыццё прыроды ў адно.

Прайшоўшы поўны круг, мы зноў вярнуліся да Грэцыі. З цягам часу, пачынаючы, відаць, з эпохі класічнай антычнасці, культ ДЗЕМЕТРЫ і ПЕРСЕФОНЫ паступова замяняецца культам ДЫЯНІСА.

ДЫЯНІС быў богам фракійскага паходжання, яго радзіма – прыкладна тэрыторыя Балгарыі, адкуль ушанаванне яго распаўсюдзілася па ўсёй Грэцыі. Хоць звычайна яго лічаць богам вінаграднай лазы, на самай справе ён увасабляў дрэва ўвогуле, асабліва дрэва культурнае. Але з цягам часу сэнсавае напаўненне вобраза ўзбагацілася. ДЫЯНІС – гэта жыццё ў самым поўным, нават звышпоўным, сваім праяўленні, вышэйшы росквіт жыцця, буянне прыроды, урачыстае свята яе. Сіла прыроды ўвасоблена ў віне як соку самой зямлі. Адсюль зразумела значэнне віна ў абрадах, прысвечаных ДЫЯНІСУ. Сам жа бог, сімвалізуючы творчасць Прыроды, мог прымаць

розныя формы: агню, сонца, вады, шматлікіх раслін і жывёл. Ён быў найбольш зменлівы з багоў – зменлівы, як і сама прырода.

ДЫЯНІСА міф называе сынам ПЕРСЕФОНЫ і ЗЕЎСА, які злучыўся з падземнай багіняй ў выглядзе змея (тое, што ПЕРСЕФОНА – дачка ЗЕЎСА, міф не цікавіць, бо багі персаніфікавалі сабою важнейшыя касмічныя паняцці, якія, сапраўды, па вялікаму рахунку, былі ў глыбінных узаемадчыненьях). Восенню ДЫЯНІС паміраў: яго раздзіралі на кавалкі ТЫТАНЫ. Але ЗЕЎС дараваў яму новае нараджэнне праз СЕМЕЛУ, якую народнае паданне лічыць ДЫЯНІСАВАЙ маці. Абрад аднаўляў усе пакуты бога і яго чароўнае ўваскрэсенне вясною. Паступова дыянісіі набываюць усё большае пашырэнне ва ўсім антычным свеце, убіраючы ў сябе ранейшы архаічны культ ДЗЕМЕТРЫ і ПЕРСЕФОНЫ. У Рыме імя ДЫЯНІСА – ВАКХ, а свята, прысвечанае яму, атрымала назву вакханаліі – тэрмін, вядомы і сучаснаму чалавеку, далёкаму ад міфалогіі.

Іншы тэрмін, звязаны з ДЫЯНІСАМ, таксама мае негатыўны сэнс: ДЫЯНІСУ былі прысвечаны оргіі. Сёння слова азначае выключную разбэшчанасць калектыву людзей. У старадаўнім разуменні оргія – раўнапраўны ўдзел у рытуале ўсёй грамады, усёй абшчыны, калі набажэнства правяць не жрацы, а звычайныя людзі.

З оргій у гонар ДЫЯНІСА ўзнік *тэатр*, некаторыя жанры літаратуры, народны карнавал і, акрамя таго, яны – парадаксальна – садзейнічалі ўмацаванню рэлігійнага пачуцця.

Пачнём з *літаратуры*. Славлі бога спевакі ў масках казлоў. Гімны ў яго гонар называліся *дыфірамбамі*, што літаральна азначае “песня казлоў”. Сёння выраз “спяваць дыфірамбы” разумеюць наступным чынам: ухваляць некага залішне лісліва. Дыфірамб стаў адным з важнейшых відаў антычнай лірыкі.

Другое важнейшае дасягненне дыянісійскіх святаў (першае, літаратурнае, некалькі двухсэнсоўнае) – *тэатр*. Напачатку тэатр – звычайная круглая пляцоўка-капішча, дзе гарэў свяшчэнны агонь, вакол якога спявалі і танцавалі, як беларусы вакол вогнішча на Купалле. У грэкаў таксама быў *карагод*, які заўсёды і ўсюды сімвалізаваў рух Сонца, і былі песні. Пачынаў іх запявала, які называўся *карыфей*. Хор яму адказваў або спрачаўся з ім. Але гэта яшчэ не тэатр, а толькі своеасаблівая форма абраду, якая практычна не адрозніваецца і ад славянскіх народных абрадаў. Сапраўдны тэатр па сутнасці стварыў вялікі драматург Грэцыі *Эсхіл* (VI–V ст. да н. э.). Ён упершыню ўвёў другога запявалу-акцёра. Паміж імі ўзнікае *дыялог*, слоўнае спаборніцтва, спрэчка. Пазней яшчэ адзін геній *Сафокл* (V ст. да н. э.) дадаў трэцяга акцёра і прыдумаў дэкарацыі. Але хор заставаўся і існаваў яшчэ доўга як своеасаблівы каментатар дзеяння. А ў архітэктуры тэатр прыняў іншую форму: паўкруг для глядачоў, звычайна на схіле ўзгорка (называўся *тэатрон*), унізе месца для хору *архестра* (адсюль “аркестр”) і над архестрай – уласна сцэнічная

пляцоўка, якая развілася з месцаў, прызначаных для жрацоў. У многіх адноўленых антычных тэатрах і сёння іграюць спектаклі: часцей за ўсё ставяць п'есы антычных аўтараў або біблейскія містэрыі. Антычныя тэатры захаваліся не толькі на тэрыторыі ўласна Грэцыі, але і Балгарыі, Сербіі, Турцыі.

Грэчаскія культы былі не толькі абрадамі, але і глыбокімі ўнутранымі перажываннямі. Служэнне ДЫЯНІСУ якраз у многім – пачуццё: адпраўляючы абрад, чалавек знаходзіўся ў стане экстазу. У экстазе уваходзілі неабавязкова пад уплывам віна: здаровыя людзі і без ап'янення, надзеўшы маскі тых ці іншых жывёл, здаваліся самі сабе жывёламі і іншымі персанажамі. Адсюль ідзе традыцыя і маскарадаў, веснавых карнавалаў у многіх народаў свету. Уласна, перажываліся тыя ж пачуцці, што і ў дзяцей падчас гульні. Узнікала асаблівае адчуванне зліцця з прыродай, свабоды пераходу з адной яе формы ў іншую, як сам бог ДЫЯНІС. Ад такога адчування і ўзнікае экстаз, у якім чалавек сапраўды пачувае свае сілы, дзіўныя здольнасці, калі ўсё немагчымае здаецца магчымым.

Але ДЫЯНІС не толькі бог радасці і поўных сіл жыцця, але і бог-пакутнік, бо ён паміраў страшнай смерцю. Дарэчы, самы вядомы паэт антычнасці АРФЕЙ загінуў гэтаксама: яго раздзёрлі вакханкі. Пазнейшы міф тлумачыць трагічную падзею своеасаблівай рэўнасцю жанчын: маўляў, АРФЕЙ не звяртаў на іх увагі, не мог забыцца на сваю памерлую жонку ЭЎРЫДЫКУ. Але сутнасць здарэння глыбейшая – гэта рытуал, у якім паўтораны ўвесь сюжэт дыянісійскага міфа. ТЫТАНАМ, што ўвасаблялі стыхійныя сілы прыроды, прыносілі ахвяру, а хіба магла яна быць лепшая, чым выдатнейшая асоба, само ўвасабленне Творчасці – АРФЕЙ?

Але з ДЫЯНІСАМ звязаны не толькі крываваыя абрады, а і пачуцці высокія. Разам з яго ўшанаваннем узнікае культ пакут. Пакуты – аснова *трагедыі* (адна з першых трагедый *Эсхіла* – “Грыкуты Праметэй”). Але пакуты – аснова і *хрысціянства*. Ідэя пакут перайшла ў новую рэлігію, якая, нагадаю, у Рымскай імперыі была афіцыйна прынята ў IV ст.

У вобразе ДЫЯНІСА праявіўся дыялектычны погляд антычнага чалавека на быццё: у адным персанажы злілося трагічнае (пакуты, смерць) і радаснае, светлае – уваскрэсенне. З веснавых абрадаў адраджэння ДЫЯНІСА, як мяркуюць, узнікла *камедыя*. У трагедыі і камедыі – адна аснова. І гэта глыбокая праўда, бо, сапраўды, у жыцці ўсё разам. Станаўленне маралі і духоўнай культуры, безумоўна, сутнасна звязана з пакутамі і трагічнымі канфліктамі. У геніяльнага **Фёдара Дастаеўскага** нездарма ў творчасці пануе культ пакут: ён лічыў, што шчасця можна дасягнуць толькі прайшоўшы праз няшчасце, дарма шчасце не даецца нікому – за яго неабходна плаціць.

Такім чынам, культ ДЫЯНІСА, а да яго АСІРЫСА, АДОНІСА, ПШТАР, ТАМУЗА, ПЕРСЕФОНЫ, садзейнічаў выпяванню культуры *Хрыста*. З аднаго, значыць, вытоку – антычная драма і хрысціянская рэлігія. Хрысціянскі Вялікдзень па сіле пачуццяў падобны да веснавых свят многіх народаў, якія так шчыра радаваліся абнаўленню прыроды, нараджэнню новага жыцця. Іх квіццстая фантазія ў выглядзе міфаў урэшце аформілася ў глыбокую і мудрую *філасофію* хрысціянства. *Да выпявання ідзі Хрыста розумы чалавечыя рыхтаваліся спакваля і на працягу многіх стагоддзяў, у тым ліку праз каляндарныя міфы.*

Ва ўсходнеславянскай міфалогіі найбольш блізкі да ДЫЯНІСА язычніцкі бог ЯРЫЛА. Але ўважлівы погляд дазваляе заўважыць у ім рысы, блізкія і да ДЗЕМЕТРЫ з ПЕРСЕФОНАЙ, і да АСІРЫСА, бо ЯРЫЛА зімою, як зерне ў глебе, знаходзіцца пад зямлёю, аднаўляючыся толькі вясною, калі ён і апякуе ўсю жывую прыроду – расліннасць, жывёльны свет, людзей. І ўсё ж сутнасна, глыбінна ЯРЫЛА найбольш блізкі менавіта да ДЫЯНІСА. Бо ЯРЫЛА не проста аднаўляе расліннасць, а дае жыццёвую сілу ўсяму, што нараджаецца і расце – гэта ярая, неадольная сіла працягу роду, адраджэння, нязгаснага вечнага кругавароту жыцця, сонечнай цеплыні і святла. У заходніх славян і балтаў ЯРЫЛА вядомы пад імем ГЕРАВІТА.

ЯРЫЛА-ГЕРАВІТ апекаваў палкасць каханна, шлюб, ад яго залежылі і дождж, і яснае неба, і ўраджай, і шчасце людзей. Корань слова “яр” мае мноства значэнняў: “яравы хлеб” – пасеяны вясною, “ярка” – маладая авечка, яры – злосна-палкі, гарачы, але і слова “яркі” таксама ад кораня “яр”.

У эпоху Сярэднявечча 23 красавіка было днём ЯРЫЛЫ, а 27 красавіка паводле хрысціянскага календара (стары стыль) – дзень **Святога Юр’я (Георгія)**. Паступова язычніцкае і хрысціянскае святы зліліся, паколькі, па-першае, яны блізкія па сутнасці, па-другое, блізкія па гучанні слоў, і нарэшце, з імі фанетычна і семантычна звязана трэцяе слова – “вырай-рай”, адкуль прыляталі птушкі вясною.

Ва ўсіх народаў у Ярылаў дзень дазвалялася большая, чым звычайна, свабода ў асяродку моладзі. Царква заўсёды асуджала язычніцка-эратычныя гульні ў гонар ЯРЫЛЫ – яны, сапраўды, нагадвалі антычныя вахканалі. Часам у гэты дзень кралі дзяўчат ці нават чужых жонак. Такое свята было стыхійным падаўленнем страху небыцця, яно сцвярджала ўладу жыцця над смерцю, вясны над зімою. А з міфалогіі вядома, што ЯРЫЛА зімою змагаўся пад зямлёю з ЯШЧАРАМ-ЧАРНАБОГАМ, і яго перамога і ёсць перамога вясны, вялікдзень.

На Юр’я ўпершыню выганялі свойскую жывёлу на пашу пасля зімовага стойла і таму частавалі пастухоў. Часам белявага хлопца апраналі Ярылаю і на белым кані адпраўлялі ў поле. Вакол яго дзяўчаты спявалі:

- *Святое Юр’е, дзе ж ты бываў?*

- *Па межам хадзіў, жыта радзіў.*

У многіх юр'еўскіх песнях важная роля належыла ключам, якімі ЯРЫЛА (Юр'я) адмыкаў расу і сваю МАЦІ-ЗЯМЛЮ. Паўстае ў песнях і вобраз Юр'евай маці, якая сама адмыкае зямлю ключамі. Гэта, безумоўна, ужо пазнейшы хрысціянскі ўплыў, звязаны з культам *Базародзіцы*, а Юр'я тут незаўважна ўсё больш набывае рысы самога *Хрыста*. Спачатку, відаць, большае значэнне ў міфалогіі мелі якраз багіні жаночыя: урадлівасць звязвалася з творчымі сіламі самой маці-зямлі. Пазней яе паядналі з мужчынскім апладняючым пачаткам у вобразе ЯРЫЛЫ. Праўда, ва ўсіх гадавых абрадах, асабліва веснавых і асенніх, заставаўся непераможаны культ зямлі-карміцелькі.

Увогуле ж беларус заўсёды быў двухвернікам. У каляндарнай абраднасці беларускага народа, у чаргаванні хрысціянскіх і язычніцкіх святаў ёсць дзіўная гарманічная суладнасць, здзіўляючыя перакрываванні. Тое ж можна сказаць і пра календар іншых славянскіх народаў.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Якая асноўная схема міфаў пра паміраючых і ўваскрасаючых багоў прыроды? Што сімвалізуе схема?
2. У чым значэнне старажытных антычных містэрый, звязаных з культуам паміраючага і ўваскрасаючага бога прыроды? Якое значэнне мелі містэрыі для розных сфер культуры?
3. Чым вызначаўся беларускі бог ЯРЫЛА?
4. Якія цікавыя абрады, звязаныя з календаром, у розных народаў вы ведаеце?
5. Як цыклізм прыроды занатаваны ў мастацкай літаратуры? У якіх творах, не названых у лекцыі, вы можаце прасачыць такі цыклізм?

Лекцыя 11. МІФІЧНЫЯ ПАКАЛЕННІ. МІФЫ ПРА СТВАРЭННЕ ЧАЛАВЕКА, РАС, НАРОДАЎ

1. *Славянская міфалогія і Біблія – пра першалюдзей на Зямлі.*
2. *Утварэнне рас.*
3. *Утварэнне народаў.*
4. *Беларусы як індаеўрапейцы.*

У народнай беларускай і ўкраінскай творчасці, якая ўвабрала ў сябе вельмі старажытныя, яшчэ дабіблейскія, арыійскія вераванні, першачалавек аказваўся створаны з розных стыхіяў: цела – ад зямлі, косткі – ад камянёў, кроў – ад мора, вочы – ад сонца, думкі – ад хмар, дыханне – ад ветру, цяпло – ад агню. У надзвычай старажытнай, так званай “Галубінай кнізе” (“Галубіная” азначае “глыбінная”, бо ў ёй заключаны сакральныя, таямнічыя веды), з целам *Бога*, наадварот, звязана версія стварэння свету:

У нас Белый вольный Свет зачался от Суда Божия.
Солнце красное – от лица Божьего...
Млад-светел месяц от груди его,
Звезды частые от риз Божьих,
Ночи темные от дум Господних,
Зори утренни от очей Господних,
Ветры буйные от Свята духа,
Дробен дождик от слез...

Тут – далёкае водгулле надзвычай старажытнага міфа пра Вялікую Ахвяру, з якой і ўтварыўся свет: у арыяцаў, што прыйшлі ў Індыю, багі раздзялілі цела першаволата ПУРУШЫ: ад яго вуснаў узніклі жрацы-брахманы, ад рук – ваюры-кшатры, ад ног – земляробы-вайшы. З велікана ІМІРА сфарміраваўся свет і ў скандынаваў, прычым вошы на цэле яго – людзі.

Паводле ж Бібліі, першалюдзі на зямлі – АДАМ і ЕВА. У Старым Запавеце ёсць дзве версіі пра іх утварэнне **Богам**. Адна, народная, сведчыць, што АДАМ быў зроблены з праху (зямлі) і дыхання жыцця (ад **Бoga**), а ЕВА – з рабра АДАМА. Другая версія – жрэчаская – больш позняя: з’яўленнем людзей заканчваецца шасцідзённае Стварэнне Свету пры дапамозе Слова. Прычым **Бог** зрабіў АДАМА і ЕВУ “падобнымі да сябе”, гэта значыць, такімі ж творцамі, як Ён Сам, і такімі ж свабоднымі – падараваў ім свабоду выбару. Ці часта мы памятаем аб гэтым?

Пра ўтварэнне людзей з зямлі, са жвіру гавораць многія міфы чалавецтва. Само слова “adam” па-старажытнаўрэйску азначае “зямля”. Лацінскае “homo” (чалавек) таксама звязана з “humus” (зямля). Ёсць, праўда, і іншае тлумачэнне слова “Адам”: “ад”, “адзі” на санскрыце – “першы”, на арамейскай мове – “адзін” (і беларускае ж “адзін” з каранем “ад”), на асірыйскай – “бацька”. У прынцыпе ўсе значэнні стасуюцца з вобразам Першачалавека.

АДАМ не народжаны, а **створаны**, і гэтым адрозніваецца ад ўсіх іншых людзей, сваіх нашчадкаў. Прырода яго дваістая: з праху і з дыхання **Божлага**. Сапраўды, чалавек, безумоўна, умяшчае ў сабе супрацьлеглыя стыхіі (цела і дух), таму ён – паміж **Богам** і жывёлай. Уся праблема для людзей у тым, каб як мага далей дыстанцавацца ў сваіх учынках ад жывёл (інакш кажучы, не жыць інстынктамі), і як найбліжэй – да **Бoga**. Божаскі пачатак унутры нас – гэта *душа*. У душы раскрываецца сэнс свету. У яе глыбінях хаваюцца Вышэйшыя Законы, жыве **Бог** – Вечная Сусветная Гармонія.

Калі ж перайсці на мову навукі, то душа чалавечая – гэта прыродная і сацыяльная інфармацыя, лепш сказаць, некаторы сінтэтычны вобраз, адзіная матрыца асобы і віду, розуму і прыроды чалавека, якая перадаецца з пакалення ў пакаленне. Душа існуе і працягвае жыць пасля смерці – і ў Выраі, і ў соцыуме, бо перадаецца нашчадкам.

Паколькі ўсе людзі, паводле Бібліі, паходзяць ад АДАМА, то і душа кожнага чалавека ўключае часцінку, іскрынку *Божай* душы (яна называецца манадай). АДАМ – ідэальная парадыгма зямнога чалавека, а з другога боку, як бы ўвасабленне ўласна чалавецтва.

Увесь свет – на *бінарных апазіцыях*, таму з’яўленне жаночай іпастасі АДАМА – ЕВЫ — выглядае натуральным. Значэнне яе імя – “Вечнае жыццё”, і гэта глыбока сімвалічна: смяротная – пасля грэхападзення – ЕВА працягваецца ў сваіх нашчадках, але працягваецца не механічным, як амёба, дзяленнем, а праз *каханне*.

Першародны грэх пазбавіў АДАМА і ЕВУ Выраю і бясмерця. Яны, выгнаныя з Раю-Эдэма (па-грэчаску “асалода”), зведалі пакуты і гора, цяжкую працу і смерць, але зразумелі, што такое дабро і зло, спазналі каханне і займелі дзяцей.

Хрысціянства лічыць, што першародны грэх парушыў сапраўдную прыроду чалавека, створанага напачатку нявінным і бязгрэшным. Выратаваннем ад першароднага граху можа быць хрышчэнне, якое ўстаноўлівае блізкасць чалавека да *Хрыста*. *Збавіцеля* ў рэлігійных тэкстах называлі Новым Адамам, які сваёй смерцю выкупіў грэх першалюдзей.

АДАМ і ЕВА – героі шматлікіх жывапісных і літаратурных твораў. У адным з найбольш значных, але кашчунным, – “Згубленым Раі” англійскага паэта *Джона Мільтана* (XVII ст.) – апраўдваецца грэхападзенне: аўтар услаўляе працу як галоўнае прызначэнне чалавека, славіць прагрэс, дасягнуты з дапамогай антыпода *Бога*.

У эпоху рамантызму і ў час “філасофскай рэвалюцыі” пачатку XX ст. міф пра АДАМА і ЕВУ, іх грэх і выгнанне з Раю трактуецца як богаборчы канфлікт паміж інтэлектам (духам) і палкасцю (пачуццём), прычым прыярытэт аддаецца пачуццю.

Сёння міф можна разумець наступным чынам: грэх першых людзей у тым, што яны адварнуліся ад Вечнага – *Божаскага*. Сапраўды, яны атрымалі здольнасць да пазнання, але пазнання далёка няпоўнага, па сутнасці, дробязнага, нязначнага, праходзячага, знешняга. Іх пазнанне, дараванае д’ялам, – дзеля стварэння цывілізацыі, якая песціць цела, а ніяк не душу. *Бог* паслаў АДАМА і ЕВУ на пакуты, каб праз іх адчулі – у рэшце рэшт – важнасць душы. Акрамя таго, выганяючы першалюдзей з Эдэма, *Бог*, магчыма, і перасцерагаў іх: ідэальнага грамадства, раю на Зямлі быць не можа – ён магчымы толькі ў нябесным свеце. Праўда, на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва знаходзіліся людзі, што імкнуліся збудаваць рай на зямлі. Апошні прыклад – “дэмакраты” – тыя ж бальшавікі: ідэі адных і другіх ганебна праваліліся.

Важнейшую міфалагему Старога Запавету – першагрэх – можна тлумачыць па-рознаму. Яшчэ і так: першалюдзі зрабілі ўчынак паводле волі, супрацьлеглай волі *Бога*, таму выйшлі са сферы Закона, пакладзенага

Богам у аснову Сусвету, як бы выпалі з адзінства свету, і пачалі ставіцца да яго быццам збоку. Так, АДАМ-Чалавек пачаў усведамляць сябе, але ўсведамляць скажона, бо ён разбурыў сваю спрадвечную адзінасутнасць з Прыродай, парушыў Сусветную Гармонію. А ў разбураным, скажоным свеце непазбежна праявілася ліха, зло. Утвораняя межы нарадзілі новы тып свядомасці – знешні да свету, аналітычны, рацыянальны. Адпаведна і перарабляць свет Чалавек пачаў няправільна, што мы і назіраем на кожным кроку. Больш за тое: аддзяліўшыся ад **Бога**, людзі аддзяліліся і адзін ад аднаго...

Пасля выгнання з Раю АДАМ і ЕВА сталі жыць на Зямлі і працаваць, “у поце здабываць свой хлеб”. У іх нараджаюцца дзеці. Адзін з сыноў, КАІН, робіцца земляробам, другі, АВЕЛЬ, – пастухом. Раззлаваўшыся на брата за тое, што яго ахвяра больш падабаецца **Богу**, КАІН забівае АВЕЛЯ. Гэта другі грэх чалавецтва – братазабойства. Ад яго – усе канфлікты, усе злачынствы, усе войны ў свеце. Паводле аднаго з варыянтаў міфа, не прызнанага Царквою, КАІН – сын ЕВЫ і д’ябла, інакш кажучы, яна была спакушана і ў літаральным сэнсе. Далейшы лёс КАІНА паўстае ў розных варыянтах, па-рознаму трактуецца яго вобраз і ў мастацкай літаратуры. У паэме-містэрыі “Каін” англійскага класіка-рамантыка **Джорджа Байрана** (XIX ст.) герой – не злодзей, а першы ў родзе чалавечым мысляр і рэвалюцыянер. ЛІОЦЫПАР адкрывае КАІНУ таямніцы быцця і славіць розум. Менавіта гэтак рамантыкі пачатку XIX ст. разумелі канфлікт **Бога** і д’ябла. Але сэння ясна, што розум не прынёс шчасця чалавецтву. Наадварот. Розумам не ўсё можна спасцігнуць. Ёсць яшчэ і сэрца.

Мала хто ведае, што ў АДАМА і ЕВЫ быў яшчэ адзін сын. Пасля забойства АВЕЛЯ АДАМ сто трыццаць гадоў не набліжаўся да ЕВЫ. Але аднойчы **Анёл** параіў яму пачаць зноў жыць з жонкай. Нарадзіўся трэці сын – СІФА, які якраз увасабляе шчодрасць і любячае чалавечае сэрца (менавіта ў сэрцы, паводле вераванняў продкаў, і заключана душа). Вобраз СІФА – цымяны ў Бібліі (а пра дачок першалюдзей увогуле нічога не гаворыцца, хоць яны былі), аднак вельмі важны ў *апокрыфах* і ў філасофскай літаратуры.

У армянскіх міфах дочкам КАІНА прыпісваецца вынаходніцтва музычных інструментаў. Сваёй прыгажосцю, іграй і слямамі яны спакусілі праведных сыноў СІФА, хоць той маліў сваіх дзяцей не змешвацца з нашчадкамі братазабойцы.

Нашчадкі КАІНА былі пакараны *Сусветным Патопам*. Гэта алегарычная карціна пагібелі цывілізацыі, разбурэння культуры – вялікае папярэджанне чалавецтву, сэння як ніколі актуальнае. Але ідэя ў тым, што ўсё сапраўды каштоўнае выратаўваецца ў *каўчэгу*, інакш кажучы, перасмнась у культуры застаецца, хоць большая частка яе, безумоўна, страчваецца. Алегорыя мае і іншае значэнне, якое тычыцца асобнага чалавека. Патоп – непазбежная смерць. Але чалавек можа пабудаваць

унутры сябе “каўчэг” і сабраць у ім (у душы) усё каштоўнае. Толькі ў гэтым – надзея на выратаванне, на бессмяротнасць.

Міфы пра патап ёсць ва ўсіх народаў свету, нават у абарыгенаў Аўстраліі. Зафіксаваны яны і ў самых старажытных кнігах чалавецтва. Акрама Бібліі, у егіпецкіх “Тэкстах пірамід”, у шумерскім “Эпасе пра Гільгамеша”, у скандынаўскай “Старэйшай Эдзе”, асабліва ярка – у свяшчэннай кнізе амерыканскіх індзейцаў “Папаль-Вух”. Выратаваліся ва ўсіх творах асобныя людзі: у шумера-вавілонцаў УТНАПШШЦ, у Бібліі НОЙ, у кітайцаў бацька і сын ГУНЬ і ЮЙ, у індусаў МАНУ, у грэкаў ДЭЎКАЛІЁН і ПІРА.

Працягваючы біблейскую гісторыю, адзначым, што ў СІФА быў бязгрэшны нашчадак – НОЙ, такі ж любімы *Богам*, як і СІФ. Менавіта ён пабудаваў каўчэг і выратаваўся ў ім са сваёй сям’ёю. Пасля выратавання НОЙ першы заняўся земляробствам. А памёр, калі яму было 950 год. Ад сыноў НОЯ паходзяць усе народы Зямлі: ад СІМА – семіты (аліўкавая раса), ад ХАМА – афрыканцы (чорная раса), ад ЯФЕТА – еўразійскія народы (белая раса). Гэта сімвалы, якія азначаюць адзінства чалавечых рас.

Пачатак гісторыі чалавецтва звязаны і з вядомым міфам пра Вавілонскую вежу.

Шматлікія нашчадкі НОЯ спачатку гаварылі на адной мове (у навуцы яна атрымала назву настратычнай). І вырашылі яны пабудаваць вежу да неба ў мясцовасці пад назвай Вавілон (у перакладзе “Брама Бога”). *Бог* абурыўся такім нахабствам і аднойчы зрабіў так, што ўсе будаўнікі загаварылі на розных мовах. Пачалася неразбярэха, бязладдзе (“вавілонскае перамяшэнне”, “вавілонскі вэрхал”), і будаўніцтва аказалася незакончаным.

Міф пра Вавілонскую вежу, як і міфы пра стварэнне чалавека, грэхападзенне і сусветны патап, належыць да самых вядомых і найбольш універсальных міфаў чалавецтва, гэта як бы *суперміф*. Заўсёды ён разумеўся наступным чынам: *Бог* пакараў людзей за залішнюю самаўпэўненасць, за дурное зазнайства – яны ўзяліся за тое, што падуладна толькі *Богу*. Сёння міфу надаецца намнога больш шырокі сэнс: чалавецтва ўзялося за грандыёзную, хоць і няўдзячную справу, – будаўніцтва тэхнічнай цывілізацыі. Яна і ёсць “Вавілонская вежа”: прыгожая і вялікая, але па сутнасці непатрэбная. *Бог* разлаваўся на людзей за тое, што яны заняліся знешнім, забыўшыся пра ўнутранае, – пра будаўніцтва “вежы” ў душы сваёй, інакш кажучы, пра ўдасканаленне саміх сябе.

Ад 70 моў, утвораных *Богам*, на якіх загаварылі будаўнікі Вавілонскай вежы, узнікла 70 розных народаў. Нас найбольш цікавяць народы, што вядуць сваё паходжанне ад ЯФЕТА. У навуцы яны аб’яднаны пад назвай “індаеўрапейскія народы”, хоць тэрмін “індаеўрапейскі” хутчэй тычыцца пэўнай сям’і моў – самай вялікай у свеце, да якой належыць і наша беларуская мова, і ўсе іншыя славянскія.

Пра нашчадкаў ЯФЕТА распавядаюць шматлікія летапісы, у тым ліку “Аповесць мінулых гадоў”. Так, высвятляецца, што ў ЯФЕТА было шмат сыноў: ад ГАМЕРА пайшлі кімерыйцы, ад МАГОГА – скіфы, ад МАДАЯ – мідзяне, ад ІАВАНА – росы-рошы і грэкі, ад ФУВАЛА – іберы, ад МЕШЭХА – кападакійцы, ад ФІРАСА – фракійцы. Большасць гэтых назваў сёння мала што гаворыць, але гэта, сапраўды, найбольш вядомыя народы старажытнасці: яны неаднаразова згадваюцца ў творах антычных аўтараў. Некаторыя з народаў (відаць, кімерыйцы, скіфы, росы) прымалі ўдзел і ў *этнагенезе* беларусаў.

Этнографы ў шматлікіх варыянтах запісалі паданні і пра з’яўленне славян. Ад ГАМЕРА (імя супадае з імем легендарнага грэчаскага паэта **Гамера**), сына ЯФЕТА, паходзіць яго еўрапейскі нашчадак БАГУМІР і азіяцкі АРЫЙ. Але сыны АРЫЯ КІЙ (ён заснаваў Кіеў), ШЧЭК і ХАРЫЎ (ад іх паходзяць чэхі і харваты) таксама прыйшлі ў Еўропу, што не супярэчыць гістарычнай навуцы: сапраўды, Азія пастаянна спараджала перасяленцаў, што ішлі на захад. Ад дзяцей еўрапейца БАГУМІРА пайшлі: ад ДРЭВЫ – дрыгавічы, ад СКРЭВЫ – крывічы, ад ПАЛІЕВЫ – паляне, ад сыноў СЕВА і РУСА – севяране і русы. Наўгародскі летапіс (так званы Іакімаўскі, які не захаваўся, але вядомы ў падрабязным пераказе выдатнага рускага вучонага XVIII ст. **В. Тацішчава**) згадвае, акрамя РУСА, яшчэ і СЛАВЕНА і лічыць іх абодвух сынамі СКІФА, праўнука ЯФЕТА. Пра заснаванне СЛАВЕНАМ горада Славенска на беразе Волхава распавядае “Сказаніе о Словене и Русе и городе Словенске”, вядомае сёння ў ста спісах. У СЛАВЕНА быў сын ВАНДАЛ, ад якога паходзіць народ вандалы, што браў удзел у *этнагенезе* палякаў. Праўда, “Вялікапольская Хроніка” звязвае *этнонім* і з ВАНДАЙ, дачкой легендарнага волата КРАКА, пераможцы ДРАКОНА. Ад ВАНДАЛА ў дзесятым калене паходзіць наўгародскі князь **Бурывой**, прадзед князя **Рурыка** (IX ст.), заснавальніка дынастыі Руракавічаў, да якой належаць як князі Вялікага Княства Літоўскага, так і рускія цары. Цяжка сказаць, ці рэальныя гэта асобы, ці міфалагічныя, але **Рурык**, як і **Бурывой**, згадваецца і ў іншых еўрапейскіх хроніках, а не толькі славянскіх, таму князёў можна лічыць ужо гістарычнымі дзеячамі. Пры гэтым у іх, як бачым, – багатая міфалагічна-генетычная гісторыя.

У беларусаў захавалася легенда, што вяцічы і радзімічы вядуць свой род ад братоў ВЯЧКІ і РАДЗІМА, а драўляне нарадзіліся ўвогуле ад кахання дрэў ЯСЕНЯ і БЯРОЗЫ. У рускіх існуе вельмі цьмяны міф, па памяці зафіксаваны фалькларыстамі, што бог ВЯЛІЕС сплёў першачалавека з лазы, багіня ЛАДА ажывіла яго і назвала ІВАНАМ, бо нарадзіўся ён ад івы. Вось чаму Іван – такое распаўсюджанае імя ў рускіх (ды і ў беларусаў, украінцаў). Ёсць, аднак, іншыя тлумачэнні імені: “ванамі” называлі славянаў іх суседзі угора-фіны, і азначала гэтае імя – “земляроб”. З другога

боку, скандынавы сваіх багоў першага пакалення таксама называлі “ванамі”. Так што імя вельмі старажытнае.

Увогуле мова магла б шмат паведаміць пра этнагенез, калі б такога кшталту *міфамоўна рэстаўрацыя* прызнавалася акадэмічнай навукай. Аднак неабходна ведаць адно: у нас была вялікая і значная гісторыя, такая ж багатая, як і ў іншых еўрапейскіх і азіяцкіх народаў. Але артэфактаў (матэрыяльных сведчанняў), ды і пісьмовых звестак захавалася надзвычай мала. Па-першае, з-за кліматычных умоў, па-другое, з-за вераванняў нашых продкаў: усе рэчы, як і целы памерлых людзей, яны спалвалі. У гэтым сэнсе галоўныя дасягненні нашай культуры – у сферы духу, інакш кажучы, у фальклору і ў мове.

Этнагенез славянскіх народаў я прыводзіла паводле народнага хрысціянства – запісаў у летапісах і ў фальклорных крыніцах, зафіксаваных ужо праз некалькі стагоддзяў пасля Хрышчэння (988 г.). У язычніцтве ж славяне-русічы лічылі сябе ўнукамі ДАЖБОГА – бога СОНЦА. Біблейская храналогія, безумоўна, лепш распрацаваная і больш лагічная, але затое язычніцкая – выключна паэтычная.

ПЫТАННІ ДЛІ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Раскажыце пра стварэнне людзей паводле славянскіх паданняў і Бібліі.
2. У чым філасофскі сэнс біблейскага разумення першаграху?
3. У чым сэнс міфаў пра Сусветны Патоп і пра Вавілонскую вежу?
4. Паразважайце пра міфалагічны этнагенез славянскіх народаў.

Лекцыя 12. МІФЫ ПРА ПЕРШАПРОДКАЎ – КУЛЬТУРНЫХ ГЕРОЯЎ. ГЕРАІЧНЫЯ МІФЫ І АБРАДЫ ПЕРАХОДУ

1. *Паняцце пра першапродка – культурнага героя. Розныя тыпы дэміургаў.*
2. *Сутнасць абрадаў пераходу.*
3. *Ініцыяцыя як важнейшы з абрадаў пераходу.*
4. *Спосабы трансфармацыі героя міфа ў героя фальклору або літаратурнага эпаса.*
5. *Віды літаратурных эпасаў.*

Герой фальклорнага, эпічнага твора развіваецца з міфалагічнага першапродка – культурнага героя.

Першапродак, як і Бог-Стваральнік, называецца *дэміургам*. Першапачаткова першапродкі – татэмныя продкі, жывёлы. Яны далі пачатак казкам пра жывёл. Адносіны паміж жывёламі ў казках гэта, як я мяркую, на самай справе адносіны паміж рознымі татэмнымі родамі. Вось чаму, напрыклад, воўк у казках дурны, хоць на самай справе воўк –

выключна разумная жывёла. Дурнаватым (з пункту гледжання суседзяў) аказаўся татэмны род ваўка. Больш за тое, жывёлы і ў ранняй літаратуры, напрыклад, у “Слове аб палку Ігаравым”, – татэмныя: не тыя, што ўтвараюць параўнанні, метафары (тыпу “скача ваўком”), а тыя, што з’яўляюцца персанажамі, самі дзейнічаюць. Так, з 11 жывёл і птушак, што згадваюцца ў “Слове...”, 10 – дакладна назвы татэмаў: устаноўлена месца пражывання адпаведных плямёнаў, іх ханы. Скажам, татэм хана **Канчака** – галка, **Гзака** – гусь. Першымі адкрылі перасоўванне войска **Ігара** па Стэпе “лебедзі”. Сапраўды, гэта была першая палавецкая арда, што жыла на мяжы з Руссю. Яны ж і паведамлілі пра войска русічаў іншым палавецкім родам.

Першапродкі часта супадаюць з *культурнымі героямі* – здабытчыкамі розных культурных каштоўнасцей: агню, культурных раслін, прылад працы, прадметаў культу. Здабыванне іх часам на самай справе – крадзеж у першапачатковых захавальнікаў-гаспадароў – багоў, духаў. Так, ПРАМЕТЭЙ украў агонь на А л і м п е. Ад гэтых міфаў ідзе прамы шлях да герояў эпасу, да драмы (такім героем якраз стаў ПРАМЕТЭЙ у антычнага драматурга **Эсхіла**) і да рэлігіі.

У першапродка-дэміурга часта ёсць брат-блізнятка, надзелены дэманічна-камічнымі рысамі, які парадыруе асноўнага героя. Гэты дублёр-блязан звязаны з усім негатыўным у чалавечым грамадстве – хцівасцю, несумленнем, эротыкай. Ён называецца *трыксцер*. Міф іранічны і да хвяр трыксцера, і да яго самога, калі ён церпіць паразу. У міфах трыксцер правакуе шматлікія няшчасці. Яго місія – ашуканства і праз ашуканства – насмешка, але адначасова – і разбурэнне ўсталяванай сістэмы. У скандынаўскай міфалогіі культурныя героі – бог ОДЗІН і яго сын ТОР, а трыксцер – брат-блізнец ОДЗІНА ЛОКІ.

Міфалагічны трыксцер – далёкі папярэднік сярэднявечных блязанаў, махляроў, хітруганаў, герояў авантурна-махлярскіх раманаў, розных камічных двайнікоў (гэта, напрыклад, шматлікія персанажы “Дэкамерона” **Джавані Бакача**, XV ст.; Ціль Уленшпігель з аднаіменнага рамана бельгійскага класіка **Шарля дэ Каспера**, XIX ст., Астап Бендэр з дылогіі **Ільы Ільфа** і **Яўгена Пятрова**, XX ст.). У беларускай літаратуры рысы трыксцераў маюць багі ў травесцыйных паэмах “Энеіда навыварат” і “Тарас на Парнасе” (XIX ст.); да трыксцера падобны Кручкоў з “Пінскай шляхты” **Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча** (XIX ст.), а Юрась Братчык з рамана “Хрыстос прыязміўся ў Гародні” **Уладзіміра Караткевіча** (XX ст.) выяўляе сябе то як культурны герой, то як трыксцер.

Асноўны пафас міфаў пра культурных герояў – ператварэнне Хаоса ў Космас. Касмізацыя і заключаецца ў здабыванні розных даброт і ў барацьбе з хтанічнымі пачварамі.

Рысы культурных герояў нададзены многім багам, напрыклад, АПАЛОНУ, АФІНЕ, СВАРОГУ, ВЯЛЕСУ, а не толькі ОДЗІНУ. Але тыповы культурны герой – ПРАМЕТЭЙ. Дарэчы, ён жа мае негатыўны

варыянт, падобны да трыксцера, у асобе брата ЭПТАМЕЯ, жонка якога ПАНДОРА адчыніла куфэрац з чалавечымі няшчасцямі. У адным з варыянтаў міфа ПРАМЕТЭЙ – ва ўсім дэміург, ён нават стварае, лепіць са жвіру першалюдзей. Абагоўленым трыксцерам з’яўляецца і ГЕРМЕС – адзін з самых магутных алімпійскіх багоў. Некаторыя рысы культурных герояў маюць вядомыя персанажы міфаў – волаты-пераможцы пачвараў ГЕРАКЛ, ТЭСЕЙ, ПЕРСЕЙ.

У славян СВАРОГ – не толькі касмічны бог, але і дэміург-культурны герой. Ён скінуў людзям з неба шчамлёткі, і людзі пачалі кávaць зброю і прылады працы. Інакш кажучы, СВАРОГ – першы каваль. Цікава і тое, што ён жа сцвердзіў манагамны шлюб і караў за шлюбную здраду. Пасля Хрышчэння Русі СВАРОГА замяніў святы КУЗЬМА-ДЗЯМ’ЯН (два персанажы зліліся ў аднаго). Пры гэтым у некаторых міфах усходніх славян ён не толькі першы каваль, але і першы земляроб і нават першы чалавек. У вясельных песнях і замовах ён таксама апякуе шлюб, “куе” шчасце для маладых. Ва Украіне надзвычай папулярнае паданне пра барацьбу КУЗЬМЫ-ДЗЯМ’ЯНА са ЗМЕЕМ. Апошні пралізаў языком дзверы кузні, але тут святы чалавек схапіў яго шчамлёткамі, запрог у плуг і праараў велізарную баразну. Яе атаясамліваюць або з Дняпром, або з так званымі Зміевымі валамі – каласальным збудаваннем нахшталь Вялікай кітайскай сцяны, якое абараняла ўсходніх славян ад качэўнікаў з поўдня. (Дарчы, пабудавец трохтысячакіламетровы вал – вось вам і артэфакт! – магчыма было толькі пры наяўнасці магутнай цэнтралізаванай дзяржавы.) У беларускай легендзе КУЗЬМУ-ДЗЯМ’ЯНА замяняе каваль САЛАМОН з дванаццаццю вучнямі. Я лічу, што пад імем біблейскага цара **Саламона** хаваецца, бяспрэчна, СВАРОГ. Вобраз СВАРОГА – сапраўдны гімн чалавечай працы. Ён не валяр, не чарадзеі, а працаўнік; яго не баяліся, а паважалі. Але, акрамя таго, ён дэміург, надзелены космастваральнымі функцыямі.

Вельмі падрабязна міф пра дары дэміургаў быў распрацаваны ў скіфаў: захавалася пяць яго запісаў антычнымі аўтарамі, у тым ліку надзвычай аўтарытэтным “бацькам гісторыі” **Герадотам** (V ст. да н.э.). Паводле версіі апошняга, знакаміты герой Грэцыі ГЕРАКЛ падарожнічаў па Стэпе і трапіў у пачору да змеепадобнай багіні, дачкі ракі ДНЯПРА, ад якой нарадзіў трох сыноў. Ім ён пакінуў падарункі – пояс, лук і кубак – з умовай, што дзеці, калі вырастуць, павінны нацягнуць лук бацькі і падперазацца яго поясам з прывешаным кубкам. Гэта ўдаецца толькі малодшаму СКІФУ, ад якога і пайшоў народ скіфы. Паводле больш архаічнай версіі, ад шлюбу ЗЕЎСА-ПАПАЯ і змеепадобнай багіні ЕХІДНЫ нарадзіўся першачалавек ТАРГІТАЙ. Ён перамог ЗМЕЯ і ўступіў у шлюб з уласнай маці, ад якой нарадзіў трох сыноў. Дзед гэтых сыноў ЗЕЎС-ПАПАЙ скінуў ім з неба падарункі – залатыя плуг, сякеру і чашу. Але золата іх – агнявое, сонечнае, да рэчаў немагчыма нават дакрануцца.

Толькі КАЛАКСАЙ (“Сонца-цар”) – малодшы з братоў – змог іх узяць; ён і робіцца царом на Зямлі. Акадэмік **Б. Рыбакоў** лічыць, што ТАРГТАЙ і КАЛАКСАЙ – гэта скіфскія паралелі славянскіх СВАРОГА і ДАЖБОГА.

Практычна ўсе індаеўрапейскія героі – змеяборцы: ІНДРА, АПАЛОН, ЯРЫЛА, ОДЗІН, ТАРГСАЙ, ПЯРУН, КУЗЬМА-ДЗЯМ’ЯН. Прычым у найбольш архаічных міфах ЗМЕІ, ДРАКОНЫ, ЦМОКІ – яшчэ амбівалентныя. Яны самі – магутныя татэмістычныя персанажы, якія ў Кітаі, напрыклад, маюць выключна станоўчае значэнне, але ў развітых міфалогіях, асабліва еўрапейскіх, набылі ўжо адмоўны сэнс. Наколькі гэта важны матыў – змеяборства – сведчыць той факт, што нават ў літаратуры эпохі Сярэднявечча героі шматлікіх твораў (прыкладам, кельцкага эпасу пра караля АРТУРА і рыцараў Круглага стала) адпраўляюцца змагацца з драконамі і вызваляць прыгажунь.

Міфы пры першапродакў прысутнічаюць у казках пра шлюб з цудоўнай татэмнай істотай. Ёсць казкі, дзе жанчына з’яўляецца нават жонкай ЗМЕЯ ГАРЫНЫЧА, ЦМОКА ці КАШЧЭЯ. У многіх творах цудоўная жонка ці муж дорыць свайму выбранніку паляўнічую ўдачу, розныя падарункі, але пакідае яго з-за парушэння шлюбных табу. Потым герой шукае жонку ў яе краіне і вымушаны прайсці там праз шэраг выпрабаванняў (казка “Царэўна-лягушка”). Сюжэты пра здабыццё розных чароўных рэчаў – маладзільных яблыкаў, жар-птушак, электсіраў, жывой вады – таксама ўзыходзяць да міфаў пра культурных герояў.

Міфы пра культурных герояў тлумачылі косма- і соцыягенез, таму што гэтыя персанажы мадэлявалі род ці ўсё чалавечае грамадства. Аднак паступова біяграфія культурнага героя сама набывае парадыгматычны характар – як ланцуг крытычных падзей жыцця, што карэлююць з пераходнымі абрадамі.

Міфы пра культурных герояў цесна звязаны з так званымі абрадамі пераходу, якія ў старажытным грамадстве мелі выключнае значэнне, бо звязвалі з космасам і соцыумам нараджэнне чалавека, ініцыяцыю, шлюб, пасвячэнне ў шаманы ці ваяры і смерць.

Абрады пераходу прадугледжваюць сімвалічнае – на некаторы час – выключэнне індывіда з сацыяльнай групы, розныя яго выпрабаванні, кантакт з дэманічнай сілай па-за межамі соцыума, рытуальнае ачышчэнне і вяртанне ў соцыум.

Важнейшы абрад пераходу – ініцыяцыя. Гэта вельмі цяжкія іспыты юнака – фізічныя і разумовыя. Маладых людзей вешалі, рэзалі, палілі, душылі, тапілі. Часта даходзіла да клінічнай смерці. Сімвалічна гэта выяўлялася ў глытанні чалавека пачварай (казка “Чырвоная Шапачка”), наведванні царства памерлых ці краіны духаў, барацьбе там з духамі і з пачварамі, здабыццё рытуальных прадметаў і пазнанні рэлігійных таямніц.

Абрад ініцыяцыі – аснова чарадзейнай казкі. Некаторыя даследчыкі нават лічаць, што ўсе падзеі ў казцы – гэта тыя мроі, якія бачацца нашчаснаму юнаку падчас клінічнай смерці.

Займалася ініцыяцыяй сталая жанчына-жрыца. Магчыма, яна з’явілася прататыпам БАБЫ-ЯГІ, вобраз якой амбівалентны. Яна страшная, бо з ёю звязаны пакуты, але яна ж і дапамагае ў казках герою: жрыца была цудоўным рэаніматарам – выводзіла з комы ці з клінічнай смерці. Ёсць іншае тлумачэнне: жрыца хавала “ягі” – асаблівыя урны з попелам спаленых продкаў, таму яна і называлася Ягой. Увогуле версій пра ЯГШНУ існуе не менш тузіна.

Герачныя міфы ў прынцыпе будуюцца паводле той жа схемы, што і абрады пераходу. Вельмі важная іх частка – выпрабаванне героя.

У міфах і культурных героі, і багі-пакутнікі, і прарокі вучэнняў, рэлігій (**Буда, Крышна, Зораастр, Хрыстос, Мухамед**) праходзяць шлях, які робіцца *парадыгмай* для наступных пакаленняў. Але героі такога кшталту міфаў становяцца і героямі казак, эпасу.

Канцэпцыя *героя* нараджаецца ў Месапатаміі. Гэта тлумачыцца адсутнасцю, у адрозненне ад Егіпта, ізаляванасці, пастаяннай пагрозай з боку качэўнікаў, нерэгулярнасцю разліваў Тыгра і Ефрата. Адсюль пачуццё няпэўнасці і кара пра абаронцу-волат. Нездарма ў Месапатаміі з’явіўся першы ў гісторыі літаратурны твор – “*Эпас пра Гільгамеша*”. Галоўны персанаж тут мае некаторыя рысы культурнага героя, але асноўнае ў сюжэце – выпрабаванне асобы, ініцыяцыя ў выглядзе падарожжа за кветкай бессмяротнасці. Да гэтага сюжэта блізкія чарадзейныя казкі пра падарожжа героя за лекамі для хворага бацькі або маладзільнымі яблыкамі, элексірамі. Увогуле літаратурны эпас і казка адрозніваюцца ад міфа менавіта выключнай увагай да лёсу асобы. Праўда, гэта пачынае ўжо працяжляцца і ў антычнай міфалогіі.

Ёсць важныя *жанраўтваральныя матывы*, якія перайшлі з міфа ў эпас і ў казку, напрыклад, матыў адзіноты героя (таму што ён – волат, значыць, выключны; або ён сірата, знарок прыніжаны). Нават калі сіротка ў казках не з’яўляецца міфалагічным персанажам, дык такія з’яўляюцца дух ці духі, што яму дапамагаюць: вось яны яўна паходзяць з міфа.

Міф – асноўны выток казкі. У чарадзейных класічных казках, дзе герой як бы ўжо не міфалагічны, міфалагічнымі застаюцца яго памочнікі, прыкладам, звары, што дапамагаюць яму; яны, бясспрэчна, – татэмныя продкі, асабліва гэта тычыцца мядзведзя, ваўка, каня, каровы. З міфалогіі перайшоў і шлюб з татэмнай істотай, напрыклад, лягушкай. Чаму менавіта з лягушкай? Версій шмат, і не адну нельга прыняць канчаткова. Скажам, ёсць наступная: шматлікія народы верылі, што ў лягушак ператварыліся людзі, што патанулі падчас Сусветнага Патопу. Сапраўды, лягушка, пастаўленая на ножкі, робіцца падобнай да чалавека.

Асноўныя ступені трансфармацыі міфа ў казку, паводле расійскага даследчыка **Е. Меляцінскага**, наступныя: *дэсакралізацыя; дэрытуалізацыя; развіццё свядомага вымыслу; растварэнне этнаграфічнай канкрэтнасці ў казачнай фантастыцы; замена міфічных герояў на звычайных людзей, міфічнага першачасу – на казачна-нязвычайны час; пераход з касмічнага ўзроўню на сацыяльны.*

У працэсе руху ад міфа да казкі маштаб падзей звужаецца, цікавасць пераносіцца на асабісты лёс героя. У казцы чудаўныя рэчы – ужо не культурныя каштоўнасці універсальнага характару, як агонь ці плуг, а тое, што прагне і здабывае герой асабіста для сябе ці для сваіх блізкіх, – не для народа. Старажытныя татэмы паступова замяняюцца звычайнымі свойскімі жывёламі. Міфалагічнае ператвараецца ў чароўнае. З розных катэгорый асоб і прадметаў (чудаўны супраціўнік, памочнік, муж ці жонка героя) функцыянальна самым важным робіцца чудаўны памочнік, які часта дзейнічае фактычна за героя, замест яго (КАПІЁК-ГАРБУНОК). Герой па сутнасці не валодае магічнай сілай, але набывае яе падчас ініцыяцыі, выпрабаванняў. Скажам, ІВАН кідаецца ў кіпень і выходзіць адтуль каралевічам: вось канкрэтны факт змены статусу ў выніку пакут. Часам іспыты героя – гэта праверка яго ветлівасці і дабрыні, прыкладам, герой выраतोўвае птушанят, а потым іх маці дапамагае яму. Нарэшце, чароўныя прадметы ці жывёлы герой часам проста купляе – прычым, у адпаведнасці з новай казачнай эстэтыкай, чароўныя жывёлы (жарабя, коцік, сабачка) напачатку нейкія нязграбныя, непрыгожыя, хваравітыя, але менавіта яны валодаюць найбольшай магічнай сілай.

Казачная семантыка ў класічнай чарадзейнай казцы – па вялікаму рахунку, тая ж міфалагічная семантыка, але з гегемоніяй сацыяльнага коду: касмічнае звужаецца да сацыяльнага. У казцы пануе сацыяльны космас, у цэнтры якога – сям'я. Звычайна герой – царэвіч, каралевіч, але ёсць і знарк прыніжаны – дурань, няўмейка, блазан ЯМЕЛЯ. Менавіта такога кшталту герой праходзіць ініцыяцыю. Сувяз з попелам (ПАПЯЛУШКА, ЗАПЕЧНИК, ІВАН-ПАПЯЛОЎ) – сувязь менавіта з родавым ачагам.

Навуку цікавіць пытанне наконт малодшага сына ці дачкі, якія звычайна з'яўляюцца галоўнымі героямі ў казках. Існуюць розныя версіі: касмаганічная (малодшы сын – ранішні зюлак), фрэйдысцкая (малодшы сын – самы небяспечны бацькаў супернік у адносінах да маці), сацыяльная (барацьба братаў за ўладу), жанравая (прыкладам, *закон трэнарнасці*, характэрны для фальклору). Мне імпануе версія, што звязана з землеўладаннем. Здаўна арыўцы рассяляліся выселкамі: старэйшыя сыны ішлі на новыя месцы, а малодшы заставаўся з бацькамі, каб даглядаць іх і атрымаць ад іх спадчыну. Гэты прынцып называўся *мінарат*. Але ён быў магчымы, пакуль зямлі хапала. У архаічна-патрыярхальнай Еўропе адбыўся пераход да *маярату*: уся маёмасць заставалася старэйшаму сыну, а малодшы аказваўся абойдзеным. Малодшы сын і сацыяльна прыніжаны

чалавек, асабліва ў эпоху Сярэднявечча, – сінонімы. Вось казка і кампенсуе малодшаму адсутнасць спадчыны чароўнай сілай або цудоўнымі памочнікамі (“Кот у ботах”). Праўда, і гэтая версія не дае адказаў на ўсе пытанні. Тое ж тычыцца мачахі і падчаркі. Магчыма, самі з’явы і паняцці з’явіліся тады, калі бацька браў жонку здалёк, не са звычайных родаў, з якімі ішоў шлюбны абмен: паняцце мачахі азначала парушэнне шлюбных законаў. А падчарцы дапамагаюць фантастычна пераўвасобленыя сілы роду маці – сама маці-нябожчыца, цётка, татэмная жывёла (карова), лялечкі – ідалы роду.

Паступова шлюбныя матывы займаюць у казцы ўсё большае месца. Ініцыяцыя праводзіцца ўжо фактычна дзеля шлюбу. А раней яна праходзіла дзеля культурных даброт, дзеля дасягнення мудрасці, набывання нейкіх сакральных ведаў. Праўда, і ў шлюбным сюжэце засталася шмат архаічных рыс: татэмныя муж ці жонка; муж ці жонка – касмічныя стыхіі (“Фініст – Ясны сокал”); некаторыя шлюбныя табу (жаніх павінен знайсці нявесту сярод аднолькава апранутых дзяўчат; шлюб бярэцца толькі пасля адпрацоўкі ў пясця або крадзежу нявесты).

Прыкладна тое ж мы назіраем у гераічным эпасе: так, матыў вяртання мужам жонкі (АЛЕНА ПРЫГАЖУНІ) – сюжэт паэмы **Гамера** “Іліяда” (VIII ст. да н. э.). Больш за тое, матыў гэты дадаткова звязаны з міфам пра шлюб з аграрнай багінняй, бо АЛЕНА ў генезісе была расліннай багінняй крыцкага (з вострава Крыт) паходжання. У іншых класічных формах эпасу міфічны герой ужо зліваецца з гістарычным персанажам: **Усяслаў Чарадзеі, Алег Вешчы**. Рускі былінны ІЛЬЯ МУРАМЕЦ узыходзіць (праз **Святога Ілью**) да язычніцкага ПЕРУНА, хоць даследчыкі лічаць, што такі чалавек існаваў у сапраўднасці: у XIX ст. яшчэ бачылі яго пахавальню ў саборы Святой Сафіі ў Кіеве.

Міф пра героя – цэнтральны ў той час, калі міфалогія пераходзіць у літаратуру. Ён жа – аснова літаральна ўсіх так званых *народных, або гераічных эпасаў*.

Эпас характэрны для трох гістарычных этапў:

1. Эпас эпохі Архаікі, перыяду фарміравання дзяржаўнасці, ён захоўвае найбольш міфалагічных рыс (шумера-вавілонскі “Эпас пра Гільгамеша”, III тыс. да н. э.; індыйскія “Махабхарата”, II тыс. да н. э. і “Рамаяна”, I тыс. да н. э.; грэчаскія “Іліяда” і “Адысея” **Гамера**).

2. Эпас перыяду Класікі – росквіту антычнага грамадства і ўсходніх імперый (рымская “Энеіда” **Вергілія**, I ст. да н. э.; грэчаская “Арганаўтыка” **Апалонія Радоскага**, II ст. да н. э.; іранская “Авеста”, I тыс. да н. э. – I тыс. н. э.).

3. Эпас эпохі Сярэднявечча – перыяду фарміравання нацыянальных дзяржаў (кіргізскі “Манас”, X ст.; армянскі “Давід Сасунскі”, XII ст.; грузінскі “Віцязь у тыгравай шкуры” **Шата Руставелі**, XII ст.; французскі “Песня пра Раланда”, XII ст.; германскі “Эпас пра нібелунгаў”, XIII ст.;

іспанскі “Песня пра майго Сіда”, XIV ст.; скандынаўскі “Старэйшая Эда”, XII ст.; кельцкі “Кароль Артур і рыцары Круглага стала”, XIII ст.; карэла-фінскі “Калявала”, XIII ст.; сербскі “Эпас пра Марка Кралевіча”, XV ст.).

Нягледзячы на вялікую адлегласць часу, на працягу якога развіваліся эпасы, у цэнтры іх адзін сюжэт – незвычайныя прыгоды і падарожжы героя. Інакш кажучы, у аснове іх – адна мадэль, адзін архетып.

У эпасах назіраецца падабенства і асобных матываў, элементаў сюжэта. Напрыклад, незвычайнае нараджэнне героя і перажыцця ім нястачы ў дзяцінстве. Як правіла, герой – дзіця заможных ці нечым славурых бацькоў, часцей багоў ці цароў. Яго нараджэнню папярэднічаюць розныя перашкоды: доўгая бясплоднасць бацькоў, утрыманне іх ад сексу або інцэстуальная таемная сувязь, якая, натуральна, асуджаецца грамадой. Перад зачатцем або нараджэннем звычайна мае месца прароцтва праз сон або ад аракула, бо нараджэнне героя пагражае здэду ці бацьку. Народжанае дзіця кідаюць у ваду ў бочцы, скрыні ці ў кашы. Яго выратаўваюць жывёлы або людзі нізкага паходжання, або багі. Ужо дарослым герой знаходзіць сваіх сапраўдных бацькоў. Гэта першы этап, першая частка міфа пра героя.

Прыклады: Маці ГІЛЬГАМЕША зачала яго без дазволу свайго бацькі, бо было прадказана, што ўнук адбярэ ў яго царства. Народжанае дзіця скінулі з гарадской сцяны, але яго заўважыў арол, падхапіў, апусціў у садзе, дзе яго выхаваў садоўнік. (Гэты садоўнік, безумоўна, бог расліннасці ТАМУЗ.) ГІЛЬГАМЕШ урэшце стаў царом Шумера. Заснавальніца Вавілона цара САРГОНА нарадзіла жрыца-весталка і паклала ў кош, спусціўшы па рацэ, а знайшоў яго зноў-такі садоўнік. Прарока МАІСЕЯ паклалі ў кош, пакінулі ў трыснёгу на вадзе Ніла, дзе яго знайшла дачка фараона і выхавала. Здэду ПЕРСЕЯ было прадказана, што яго ўнук ад дачкі ДАНАІ заб’е яго. Таму дзіця паклалі ў куфэрац і пусцілі па моры (такі ж сюжэт, як мы памятаем, у “Казцы пра цара Салтана” **Аляксандра Пушкіна**). У траянскага цара ПРЫАМА і яго жонкі ГЕКУБЫ быў сын ГЕКТАР. Перад нараджэннем другога сына ГЕКУБА прысніла, што яна нарадзіла палаючае палена. Таму народжанага ПАРЫСА аднеслі ў лес, дзе яго выхавала мядзведзіца (яўны татэм). Пасля ПАРЫС украў АЛЕНУ, з-за чаго і пачалася Траянская вайна. РОМУЛА і РЭМА, народжаных ад весталкі РЭІ СІЛЬВІІ і бога МАРСА, кінулі ў Тыбр, пасля іх ускарміла ваўчыца. Нямецкага героя ЗІГФРЫДА маці паклала ў шклянны посуд, які выпадкова ўпаў у мора. Выкінутага на бераг, яго ўскарміла касуля, а затым выхаваў каваль (каваль заўсёды і ўсюды – культурны герой). ЗІГФРЫД – таксама і пераможца ДРАКОНА.

Акрамя перыпетый нараджэння, герояў часта аб’ядноўвае іх недатыкальнасць (хоць ёсць на іх цэле адно небяспечнае месца: у АХІЛА – пятка, у ЗІГФРЫДА – спіна паміж лапаткамі). АЛПАМЫШ – герой сярэднеазіяцкага эпасу і іншыя героі цюркскіх эпасаў і казак таму недатыкальныя, а значыць, бессмяротныя, што душа іх захоўваецца ў

патаемным месцы, напрыклад, у жываце жоўтага мядзведзя, які жыве на востраве пасярод мора, або ў чатырохкрылым беркуце, або ў нажы.

Яшчэ адзін важны матыў: выратаванне героям іншаземнай прыгажуні, часта дачкі яго ворага. Лічыцца, што ўпершыню гэты матыў з'яўляецца ў XII ст. у рамане “Ланселот”, затым у “Рамане пра Грааль”, інакш кажучы, у рыцарскім эпасе. А на самай справе сюжэт намнога больш архаічны. У “Алпамышы” героя пакахала калмычка, дачка хана, і прывяла яму багатырскага каня, з дапамогай якога ён збег з падзем'я. Гэтая тэма адраділася ў эпоху рамантызму пачатку XIX ст.: “Карсар” **Джорджа Байрана**, “Каўказскі палонны” **Аляксандра Пушкіна**.

Ёсць яшчэ адзін матыў: доўгагадовае пляненне героя і вяртанне яго якраз на вяселле сваёй жонкі. Гэты матыў шырока распаўсюджаны і ў казках.

Адзін з папулярных матываў эпасаў і пазнейшых твораў мастацкай літаратуры – неверагодныя прыгоды закаханых або мужа і жонкі, якія праходзяць праз праследванні, пакуты, нястачы, нараджаюць – звычайна ў пячоры – блізнят, губляюць іх, перажываюць напад піратаў, палон, расстанне і іншыя неверагодныя прыгоды. Сям'я злучаецца зноў пасля шматлікіх перыпетыяў лёсу, а пазнаюць адзін аднаго або дзяцей па нейкай прыкмеце. Гэты матыў – архетыповы, цягнеца яшчэ ад індыйскіх эпасаў “Махабхараты” і “Рамаяны”, антычнага рамана “Дафніс і Хлоя” **Лонга**, камедыі “Дванаццатая ноч” **Шэкспіра** і ажно да сучасных авантурна-прыгодніцкіх і жаночых раманаў, а таксама тэлевізійных “мыльных опер”.

У цэлым матыў прыгод героя, яго выпрабаванняў застаецца ў літаратуры назаўсёды – да прыгожага пісьменства нашага часу – як важнейшая, арганічная ўласцівасць дадзенага віда мастацтва.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Чым адрозніваецца герой-дэміург ад звычайных фальклорных ці літаратурных персанажаў?
2. У якіх літаратурных творах сустракаецца герой, што мае рысы трыксцера? Ці можна аднесці да трыксцераў казачных ЯМЕЛЮ, ІВАНА-ДУРНЯ?
3. З якімі гістарычнымі працэсамі і падзеямі звязана з'яўленне гераічных эпасаў розных народаў?
4. Што аб'ядноўвае герояў розных гераічных эпасаў?
5. Якія рысы падабенства вы заўважылі ў чарадзейных казках і ў гераічных эпасах?

**Лекцыя 13. СТРУКТУРА СВЕТУ Ў СЛАВЯН.
ПРАПАНТЭОН І ПАНТЭОН**

1. *Філасофскае разуменне язычніцкіх багоў.*
2. *Прапантэон індаеўрапейцаў.*
3. *Паходжанне славян.*
4. *Вярхоўныя багі славян.*

З таго часу, як існуюць монатэістычныя рэлігіі (іудаізм, хрысціянства, іслам), яны змагаюцца з рэлігіяй політэістычнай, што носіць назву язычніцтва, або першабытнай міфалогіі. За стагоддзі чалавецтва звыклася, як са своеасаблівай аксіёмай, з непрымірымасцю, несумяшчальнасцю монатэізму і шматбожжа. Яшчэ ў першыя стагоддзі нашай эры, не маючы дастатковых падстаў для агульнага адмаўлення антычных багоў, царква атаясамлівала іх з дэманамі і бесамі, згаданымі ў семітычных кананізаваных тэкстах. Пры гэтым ігнараваўся характар гэтых багоў, ім адвольна прыпісваліся негатыўныя або залішне антрапаморфныя рысы. Між тым, прызнанне сапраўднасці быцця прыродных іерархій зусім не прыніжае адзінасцунасць *Бога-Творцы*, вытоку Сусветнага Існага.

У супрацьстаянні монатэізму і політэізму, якое не жыта і сёння, правяўся тыповы выпадак адрознення рэлігій па гарызанталі: не адмаўляючы адна адну па сутнасці, не сутыкаючыся адна з адной у бязмежным духоўным космасе, розныя рэлігіі гавораць пра рознае – пра розныя, так бы мовіць, духоўныя краіны. Чалавечая абмежаванасць тлумачыць гэта антаганізмам вераванняў, аб'яўляе адно вучэнне сапраўдным, а іншыя – ілжывымі. Ісціна, відаць, у тым, што *Бог* адзін, але багоў шмат; як заўсёды, мова мудра ўсё ставіць на свае месцы: напісанне слова “бог” то з вялікай, то з малой літары дастаткова ясна гаворыць пра розны змест, што ўкладваецца ў гэта паняцце ў абодвух выпадках. Безумоўна, можна замяніць язычніцкае “багі” на іншыя тэрміны, напрыклад, “вялікія духі” або “прыродныя іерархіі”, але ад гэтага нічога не зменіцца, таму пакінем традыцыйную тэрміналогію. Больш за тое, не толькі політэізм, але і анімізм, і татэмізм не вычэрпаваюцца цыямнымі, выпадковымі, суб'ектыўнымі вобразамі, што ўзніклі ў свядомасці першабытнага чалавека: трансфізічная рэальнасць стаіць і за імі. Сапраўдны *Бог* ніколі не пакідаў чалавецтва ва ўладзе выключна фантамаў і ілюзій, без усялякай магчымасці сутыкнуцца з Вышэйшай Рэальнасцю. І старажытныя людзі таксама, як і прававерныя хрысціяне, перажывалі нешта духоўнае, ва ўсялякім разе, іншаматэрыяльнае; і яны датыкаліся да нечага адрознага ад фізічнага свету і ўласных фантазмагорый. Сёння, у пачатку трэцяга тысячагоддзя, на парозе працэсу глабалізацыі, узнікае неабходнасць уліку шматтысячагадовага вопыту эвалюцыі рэлігіі, бо бачанне ўсяго ланцугу рэлігійна-гістарычнага развіцця, бясспрэчна, садзейнічае лепшаму разуменню намі, людзьмі, уласнай прыроды, сваёй расавай і нацыянальнай сутнасці. У дадзеным

выпадку веды будуць умацоўваць і веру, а гэта так неабходна ў нашым амаральным, бездухоўным свеце. Ды проста без веры сёння не выжыць! Не выжыць і без экалагічнай свядомасці, а яе фарміраванню, як ні парадаксальна, якраз садзейнічае міфалагічнае мысленне, бо яно спрадзек гаворыць пра стасункі чалавека і прыроды на ўсім працягу іх існавання.

Каб любіць прыроду, неабходна адушаваць яе, а гэта немагчыма без веры ў язычніцкіх багоў. Пры гэтым важна ўсведамляць, што хрысціянства і язычніцкі політэізм не супярэчаць адно другому, таму што вопыт хрысціянства і вопыт язычніцтва адрозніваюцца па гарызанталі: яны – прарознае. Язычніцтва – Нацыянальны Міф, гэта аспект сусветнага рэлігійнага Адкрыцця, звернута да беларускага народа і толькі да яго. Гэта асэнсаванне духоўнай, лепш сказаць, трансфізічнай рэальнасці, што праяўляецца ў нашай (толькі нашай) гісторыі ды культуры. Багі беларускага (шырэй – усходнеславянскага пантэону) – умоўныя вобразы прыродных з’яў, стыхій, іерархій.

Можна падыходзіць да гэтага пытання і больш па-філасофску, больш глыбока. Вядомы пісьменнік-містык ХХ ст. **Данііл Андрэеў** (сын рускага пісьменніка Сярэбранага веку **Леаніда Андрэева**) у сваёй знакамітай “Ружы Свету” ўпершыню ўвёў паняцце *эгрэгор*, якое прыжылося ў сучаснай міфалагічнай навуцы, больш за тое, знаходзіць пацвярджэнне ў новых напрамках фізікі, напрыклад, эніялогіі – тэорыі тонкіх энергій, а таксама ў філасофіі, псіхалогіі, сацыялогіі. Эгрэгор (пад гэтым паняццем мы разумеем Нацыянальны Міф) – асэнсаванне народам у асобах яго найбольш творчых прадстаўнікоў нейкай іншай рэальнасці, якая стаіць над этнасам, кіруе ім, але ў якую ён і сам уваходзіць, якую стварае, у якой – карані яго лёсу. Эгрэгор, на думку **Данііла Андрэева**, праяўляецца праз снабчання, інтуіцыю, мастацкія вобразы, рэлігійнае сузіранне. Гэта не адно калектыўнае несвядомае, якое **К.Г. Юнг** вызначыў пад назвай “архетыпы”, інакш кажучы, генетычную прапамяць, але і нейкае энергетычнае поле, што знаходзіцца не толькі ўнутры чалавека, а і па-за ім.

Да язычніцкага пантэону я падыходжу з пункту гледжання сучасных навуковых уяўленняў. Безумоўна, багоў як такіх у сапраўднасці няма. Але існуюць эгрэгоры – псіхапалі, астральна-ментальныя ўтварэнні, якія ўяўляюць сабою як бы кангламераты падобных адна на адну чалавечых думак. Менавіта сфарміраванае псіхаполе робіцца сілаю, якую людзі ўспрымаюць як бога. Вобраз язычніцкага бога – гэта злучэнне рэальнай прыроднай стыхіі і выкіду масавай разумовай энергіі, якая выклікана рэакцыяй на дадзеную стыхію. Усё разам выключна паэтычна афармляецца ў мове і міфалогіі, якія з’яўляюцца аб’ектам нашага вывучэння.

Пантэон славянскіх багоў уключае некалькі пластоў, узроўняў, этапаў, звязаных з гістарычным развіццём міфалогіі. У гэтым пантэоне мы адрозніваем перыяды: а) палеалітычны (100 000–9 000 г. да н. э.); б) барэальны (створаны плямёнамі Усходняй Еўропы – барэаламі – пасля

сыходжанна апошняга ледавіка ў X–V тыс. да н. э.); в) праіндаеўрапейскі (прыкладна V–III тыс. да н. э.); г) уласна арыійскі (II–I тыс. да н. э.); д) агульнаіндаеўрапейскі (еўразійскіх народаў) (III–I тыс. да н. э.); е) агульнаславянскі (I тыс. н. э.); ж) усходнеславянскі (X–XII стст.); з) беларускі (ад XIII ст.).

Для рэканструкцыі першых пяці з названых этапаў вялікае значэнне маюць старажытныя рэлігійныя тэксты арыійцаў (тых індаеўрапейцаў, якія прыйшлі ў II тыс. да н. э. у Індыю і Іран): Веды (Індыя), асабліва першая з чатырох кніг Ведаў – Рыгведа (Кніга гімнаў), напісаная на санскрыце, і Авеста, запісаная ў Іране ў эпоху Сярэднявечча на фарсі, а да таго існаваўшая ў вуснай традыцыі. (Вобраз свету, прадстаўлены ў Авесте, асабліва блізкі да ўяўленняў продкаў беларусаў.)

У *праіндаеўрапейцаў і арыійцаў* стваральнік Космасу, адзінасутны Абсалют – КРЫШАНЬ (на санскрыце “крыш” – вышыня, “на” – асалода). Ад яго імя паходзяць беларускія словы: “крышан” – плоская луста чаго-небудзь ядомага і, можна меркаваць, “крышталь” – нешта чыстае, празрыстае, што атаясамлівалася раней з небам. Крышаню як мужчынскай сутнасці адпавядае жаночая – МАЙЯ – маці ўсіх багоў. Яна ўвасабляе сабою матэрыю – у той час як КРЫШАНЬ – дух. Дарэчы, у нашых продкаў крывічоў таксама была багіня МАЙЯ, як і ў лацінаў (ад яе імя – назва месяца “май”). Знаходзіцца пад уладай МАЙІ (цела, матэрыі) – па-руску “маяться” (пакутаваць). Крышань распаўсюджвае сваю божаскую энергію, блогасць на матэрыю Майю, апладняе яе. Гэтая энергія называецца рада. Аднак Р і Л у індаеўрапейскіх мовах узаемазаменныя, адсюль рада – лада, а ЛАДА – адна з самых папулярных багін у еўрапейскіх народаў.

Арыі верылі ў касмічны прыныцп – рыту. Рыта ў Ведах называецца Вялікім Шляхам. Можна меркаваць, што Рыта – гэта кругазварот Сусвету і Сонца, Задзяк. Бясспрэчнае касмаганічнае значэнне захавалі і паданні пра паходжанне беларускіх тапанімічных назваў: горада Маларыты і вёскі Велікарыты, варыянты якіх захоўваюцца ў архіве НДЛ беларускага фальклору БДУ. РЫТА ў названых паданнях з’яўляецца велізарным змею. Гэта, бясспрэчна, арыійская назва УРАБОРУСА (у малаазійскай міфалогіі змяі, якая сама сьце кусае за хвост), што ўвасабляе ўсеагульнакасічны цыклізм, рух па крузе.

Бог-стваральнік Жыцця, Святы Дух у арыійцаў – ДЫЙ (дзень), у літоўцаў, латышоў – DZIEVAS, DZIEVS. Санскрыцкае слова “deivus”, ад якога паходзяць назвы згаданых багоў, даследчыкі трактуюць па-рознаму, але этымалогія нязменна ўказвае на праіндаеўрапейскае яго паходжанне, а з другога боку, сведчыць пра лакалізацыю старажытных этнасаў (напрыклад, балцкага і іранскага). Я лічу, што з *ўяўленне ў беларускай мове своеасаблівай рысы – дзекання – звязана якраз з імем гэтага бога*.

Можна меркаваць, што ад балцкага DZIEVS паходзіць імя грэчаскага вярхоўнага бога ЗЕЎСА. На востраве Крыт яго называлі ДЫЙ. Сын яго –

ДЫЯНІС. Як вядома, у “Слове аб палку Ігаравым” згадваецца таямнічая міфічная істота ДЗІЎ. Звычайна даследчыкі лічаць ДЗІВА персанажам цюркскай міфалогіі. Але гэтая назва вельмі старажытная і сустракаецца ў розных варыянтах не толькі ў цюркскіх, а практычна ва ўсіх народаў Еўропы і Азіі. Жонка ДЫЯ ў арыяцаў – ДЗІВА (ДЗІЎЯ) – сонечная, нябесная багіня, цудоўна народжаная. У крывічоў яна ж – ЖЫВА, як бы жаночая інкарнацыя таго, хто ўдыхаў жыццё ў рэчы і з’явы. У палабаў наша ЖЫВА – СІВА або ДЗІВА. Згаданыя персанажы – вышэйшая, нябесна-касмічная іерархія багоў.

Яшчэ адзін ўзровень багоў – больш канкрэтныя, звязаныя з прыроднымі стыхіямі або самой Зямлёй як планетай. У Ведах гэта ІНДРА (“інд” – звышгерой, “ра” – сонца), ВАРУНА – бог нябеснай і зямной вады, які суадносіцца са славянскім ПЕРУНОМ і грэчаскім УРАНАМ, АДЗІТА – яго жонка – Зямля (корань “ад” – адзін; сапраўды, Зямля – адна). Надзвычай важны бог, які захоўвае сваё значэнне ў Індыі і сёння, – АГНІ (агонь). Істотнае значэнне ў ведыйскай рэлігіі меў і бог вятроў – ВАЮ (ВЕЮ), які захаваўся ў беларусаў як ПАДВЕЙ.

Нашу язычніцкую культуру лепш было б называць ведычнай, бо Веды – свяшчэнныя кнігі таксама і праславян. Як бачым, імёны многіх арыяскіх багоў у тым ці іншым выглядзе сустракаюцца і ў беларусаў, і ў іншых славянскіх народаў.

Пытанне пра паходжанне славян дастаткова складанае. Яшчэ вучоныя антычнага Рыма і Візантыі лічылі продкамі славян венедаў і антаў. Сённяшнія даследчыкі таксама ў большасці схіляюцца да гэтай думкі. Самі сябе нашы продкі называлі “склалены-славены”. Назва, дадзеная сабе, мае вялікае значэнне: яна гаворыць пра ўсведамленне людзьмі свайго адзінства і вылучэнне сярод іншых народаў. “Славены” – тыя, што валодаюць “словам”, інакш кажучы, гавораць на адной мове. Славяне і балты доўгі час жылі разам, але ў III ст. н. э. праз іх зямлю прайшлі готы – плямёны германскай групы (магчыма, нават утварылі дзяржаву). З таго часу нашы продкі пачалі называць германцаў “немцамі”: яны – нямыя, гавораць на незразумелай мове. Тады ж, відаць, і адбылося раздзяленне славян і балтаў.

Самавызначэнне славян абумоўлена Вялікім перасяленнем народаў. Качавыя народы Азіі зрушылі са звыклых месцаў, пацяснілі і нашых ў цэлым міралюбівых продкаў-земляробаў. У VI ст. славяне апынуліся каля межаў Візантыйскай імперыі; яны перайшлі Дунай і пасяліліся на Балканах. Дунай для славян стаў мяжой паміж сваім і чужым светам, на Дунаі яны ўступілі ў кантакт з вышэйшай, візантыйскай, цывілізацыяй; тут яны ўключыліся ў гісторыю. Са згадвання Дуная пачынаецца і знакамiты летапісны звод, аднолькава важны для беларусаў, рускіх, украінцаў, – “Аповесць мінулых гадоў”. Стваральнік зводу, летапісец **Нестар** (XI–XII ст.), піша, што ад Дуная славяне пачалі рассяляцца па ўсёй зямлі і атрымалі свае племянныя назвы. Тыя, што пасяліліся ўздоўж ракі Маравы, сталі называцца

“маравамі”, побач з імі – чэхі (ад першапродка ШЧЭКА). Нестар згадвае таксама харватаў, сербаў, славенцаў. Тыя, што прыйшлі на Віслу, атрымалі назву “ляхі” – палякі; да ляшскіх плямёнаў летапісец аднёс палян, люцічаў, жыхароў Мазовіі – мазаўшан і жыхароў польскага Памор’я – памаран. Славяне прыйшлі і на Днепр, дзе называліся палянамі, а тыя, хто асеў у лясах, – драўлянамі. Плямёны, што пасяліліся паміж Прыпяццю і Дзвіной, на дрыгве, – гэта дрыгавічы; тыя, што аселі на Дзвіне, – палачане (іншая іх назва – крывічы). У раёне возера Ільмень – славене, а на самай поўначы славянскага свету – северане. Племя радзімічаў, што пасялілася на рацэ Сож, вялі паходжанне ад РАДЗІМА; вяцічы, што сталі жыць ў басейне Акі, – ад ВЯТКІ.

Сучасныя даследчыкі гавораць, што Нестар у цэлым правільна адлюстравваў гісторыю славян. Сапраўды, найбольш старажытная славянская культура сфарміравалася, хутчэй за ўсё, у басейне Дуная. Нездарма ў нашым фальклоры назва “Дунай” сустракаецца сотні разоў – гэта ўспамін аб прарадзіме. Дунай ўспрымаўся як цэнтр свету, месца, дзе адбываліся галоўныя падзеі чалавечага жыцця і гісторыі. Князь **Святаслаў** (X ст.), сын **Вольгі і Ігара**, хацеў перасяліцца з Кіева, зрабіць сваю сталіцу на Дунаі, лічачы, што гэта сярэдзіна яго зямлі. У рускай быліне імя аднаго з герояў – ДУНАЙ. За Дунаем размяшчалася багатая Візантыя, сутыкнуўшыся з якой славяне набылі свядомасць як самастойны народ. Яны трапілі ў візантыйскія хронікі і, такім чынам, увайшлі ў сусветную гісторыю.

Славяне доўга захоўвалі адзінства моўнае, шлюбнае, а таксама адзінства ў матэрыяльнай культуры – разыходжанні пачаліся прыкладна з X–XII стст. Але найбольш яркім было адзінства светапогляднае: вераванні ў розных славянскіх народаў надзвычай блізкія паміж сабою.

Міфалогія старажытных *славян* зводзіцца, на маю думку, да некалькіх прынцыпаў: а) вера ў адзінства Сутнасці і Існавання (інакш – Духа і Матэрыі): прычына свету – Бог – не аддзелены ад свету; свет і ёсць Бог; б) вера ў трыадзінства (ТРЫГЛАЎ) на ўсіх узроўнях быцця. Не дуалізм у аснове свету, як адзначаюць многія вучоныя (хоць ён, безумоўна, існуе), а трыадзінства: заўсёды і ўсюды, у кожнай частцы прыроды ідзе стварэнне з двух – трэцяга. Інакш кажучы, не плюс і мінус, а іх узаемадзеянне для трэцяга, што і ёсць гармонія; в) акрамя свету матэрыяльнага, існуе нематэрыяльны свет, у які часцей ідуць і з якім кантактуюць героі міфаў і казак, дзе жывуць душы памерлых і духі.

Нярэдка можна пачуць пытанне: “Колькі багоў у славянскай Традыцыі?” Пытанне наіўнае, бо чым больш універсальная Сіла, тым больш у яе імёнаў. Некаторыя імёны, якія я вышэй прывяла, называлі ў глыбокай архаіцы, магчыма, адну сутнасць, а пасля яна раздзялілася. У цэлым я імкнулася вылучыць усё ж галоўных багоў.

Вышэйшы бог славян, а магчыма, яшчэ індаеўрапейцаў – СВАРОГ. Яго можна разглядаць як язычніцкага славянскага Усявышняга, Абсалют. Прычым ён не з’яўляецца выключна добрым, а аб’ядноўвае ўсё: добро і зло, любоў і нянавісць, жыццё і смерць, стварэнне і разбурэнне. Для Абсалюта зло – непазбежны элемент, без якога гарманічнае развіццё немагчыма. Але ён сочыць за стасункамі добра і зла і цыклічна рэгулюе іх суадносіны. Так разумеюць Абсалют Веды, а таксама практычна ўсе народныя казкі, ў якіх добро нязменна перамагае зло. У праславян разуменне СВАРОГА больш канкрэтызавана. У Іпацьёўскім летапісе міфалагічная гісторыя падзяляецца на эру СВАРОГА і эру ДАЖБОГА. СВАРОГ, можна думаць, стваральнік Космасу, бог Духоўнага Свету (svar – санскр. “неба”). Той жа карань мы назіраем у словах “вар”, “зварка”, “варыць”. Карань сведчыць пра наяўнасць энергіі. Значыць, СВАРОГ – “зьяючае неба”. Ён жа – той, хто стварыў (рус. “сварганил”) свет.

У народных вераваннях Неба ўвогуле адзін з сінонімаў Космасу. Напрыклад, у слоўніку **У. Даля**: неба – бясконца прастора, “уся шырыня і глыбіня Сусвету”. У беларускіх замовах неба згадваецца надзвычай часта. Беларус не проста заклікаў на дапамогу нябесных сілы, але імкнуўся як бы сам растварыцца ва ўсяленскай стыхіі, прыпадабніцца да нябесных з’яў і набыць іх патэнцыі: “Устану раненька, памыюсь бяленька, солнышкам агаражусь, месяцам падперажусь, пайду ў горад Русалім”. Жыватворнае святло не толькі ўвасабляла светлы касмічны пачатак, але і звязвала ў адно ўвесь пантэон язычніцкіх багоў, і не толькі іх. Важнейшае паняцце ўсіх рэлігійных сістэм “святлы” ўтворана ад слова “светлы” і ўвабрала ў сябе яго семантыку. У славян было паняцце **Сваргі** – нябеснага царства багоў, Сусвета. Сварга знаходзілася ў пастаянным руху, і гэты рух называўся Колам Сваргі, замацаваным каля Палярнай Зоркі (тое ж, што ў Ведах Рыта). У летапісах часта згадваюцца Сварожычы – можна меркаваць, сыны СВАРОГА: ДАЖБОГ, АГОНЬ, ПЯРУН.

Жыццё на Зямлі даў РОД (у арыўцаў РУДРА). Ушаноўваўся ён надзвычай шырока. Словы з гэтым каранем утвараюць семантычна багатае гняздо: “прырода” – “радзіма” – “народ” – “ураджай” – “родзічы” – “радовішча” і г. д. РОД – бог апладняючы. Ён жа перадаваў з пакалення ў пакаленне кроў-руду як носьбіт жыцця. РОД аб’ядноўваў людзей ў адзіную сям’ю. Ёсць меркаванні, што РОД – першапачатковае праяўленне Абсалюта, другая назва СВАРОГА, і быў ён хутчэй за ўсё двупольны, спалучаў мужчынскі і жаночы пачаткі. Можа быць, мужчынскі пачатак называўся РОДАМ, а жаночы – ЛАДАЙ? Пра складаны працэс жыцця можна сказаць метафарычна: калі нараджаецца чалавек, яго прызначэнне запісваецца ў кнігу РОДА. Гэта кніга не знаходзіцца ў адным месцы, яна размеркавана, запісана ў самім чалавеку, кожнай яго клетцы, у выглядзе генетычнага набору – тэксту ДНК (інакш кажучы, *геному* чалавека). Калі РОД для зноў народжанага чалавека піша яго кнігу, то палову генаў бярэ ад

маці, палову ад бацькі, а часам дабаўляе ад сябе (гены продкаў). Таму калі ў чалавека з'яўляюцца выдатныя якасці, звычайна гавораць: “Гэта ад бога”.

Генатып чалавека вызначае межы, у якіх існуюць здольнасці і свабода волі чалавека. Межы гэтыя немалыя. Акрамя таго, калі чалавек здолее зрабіць правільны выбар паміж добром і злом і ўстанавіць сувязь з белымі багамі, то ён зможа выйсці за свае асабістыя генетычныя межы і чэрпаць сілу і веды ад гэтых светлых іерархій. Магчымы і адваротны выбар, сувязь з ЧАРНАБОГАМ (д’яблам). Заходнія славяне верылі ў БЕЛАБОГА і ЧАРНАБОГА: яны згадваюцца ў старажытаскім слоўніку “*Mater Verborum*”, прычым БЕЛАБОГ – не проста бог добра, а і бог справядлівасці і права. Заўважым, што праблема выбару добра і зла няпростая. Нельга выбраць самога Вярхоўнага Бога (Абсалют), бо ён – увесь Космас, дзе ёсць сілы і белыя, і чорныя (у фізіцы – рэчыва і антырэчыва).

У РОДА былі дачка і ўнучка – РАЖАНІЦЫ (можа, дзве дачкі). Уведзены нашымі беларускімі даследчыкамі (А. Хатэнка) тэрмін “парадзіхі” не зусім правільны. Ражаніцы адказвалі не столькі за нараджэнне дзяцей, колькі былі багінямі расліннасці, усяго жывога, апекавалі літаральна ўсё, што нараджалася і расло (у тым ліку, безумоўна, і чалавечых дзяцей). У грэкаў і рымлян ім адпавядалі ЛЕТА (ЛАТОНА) і яе дачка АРТЭМІДА (ДЫЯНА). У славян жа, хутчэй за ўсё, Ражаніцы насілі імёны ЛАДЫ і яе дачкі ЛЕЛІ (ЛЁЛІ, ЛЯЛІ). Яны вельмі часта прадстаўлены ў вышыўках як жаночыя постаці з паднятымі рукамі, што стаяць па два бакі ад Сусветнага Дрэва. ЛАДА як галоўная багіня сустракаецца практычна ва ўсіх славянскіх народаў. Паводле старажытнаэўскага слоўніка “*Mater Verborum*”, жонкай ПЕРУНА была ЛЯТЭНІЦА, імя якой таксама блізкае да ЛЕТЫ-ЛАТОНЫ, каханкі ЗЕЎСА і маці знакамітых багоў АПАЛОНА (ФЕБА) і АРТЭМІДЫ (ДЫЯНЫ). Дарэчы, дачкой ЛЯТЭНІЦЫ была ДЭВОНА – славянская ДЫЯНА, багіня паляўнічых і жывёльных татэмаў. Беларусы таксама ўшаноўвалі ДЗЯВАНУ, або ў іншай форме – ДЗЯВОЮ, – багіню дзявоцкасці, цнатлівасці, чысціні. Яна – самая малодшая са славянскіх багіняў па ўзросце, але вобраз яе – надзвычай старажытны. Яшчэ на трыпольскім посудзе (IV тыс. да н. э.) адлюстравана жанчына з лукам і з галавой кошкі – даследчыкі лічаць яе прататыпам ДЗЯВОІ.

Але вернемся да ЛАДЫ. Захаваліся словы і выразы: “лад” (гармонія), “жыць у ладзе”, “ладкаваць” (іграць вяселле). ЛАДА – багіня прыгажосці і кахання. Славянскі космас у старажытнасці упарадкаўваўся ЛАДАЙ і разумеўся як адзінства дабрыні, любові і прыгажосці. А пра сонечную прыроду ЛАДЫ ўскосна гаворыць той факт, што песні ў яе гонар спявалі з вясны да Купалля, калі сонца расце. Нездарма ў чэхаў ЛАДУ называлі ЗАЛАТОЙ БАБАЙ: золата здаўна звязвалі з сонцам.

Дачка ЛАДЫ ЛЯЛЯ (ЛЁЛЯ) – увасабленне чысціні і дзявоцкасці, прыроднага жаночага прызначэння песціць, люляць; яна персаніфікавала вясну і паўставала ў выглядзе маладой прывабнай дзяўчыны ў белай

кашулі, убранай зелянінай. Беларускімі этнографамі зафіксавана народнае свята Ляльнік, што адбывалася напярэдадні Юр'я. Часам ЛАДА і ЛЯЛЯ атаясамліваліся, што ўвогуле характэрна для міфалогіі (напрыклад, у грэкаў ЕЎРОПА, ад якой нарадзіўся МІНАС, атаясамлівалася з ГЕЯЙ).

У арыяцаў, што прыйшлі ў Індыю, таксама была ЛАТА – нябесная прыгажуня. А слова “ліла” (блізкім да “лялі”, “лелі”) абазначаліся карагодныя гульні дзяўчат – жрыц КРЫШНЫ (гэта ўжо фальклорны персанаж, але ён, відаць, мае адносіны да міфалагічнага КРЫШАНЯ); “лал” – гуляць, танцаваць, “лалана” – радасны, любімы, “леля” – абдымаць. У рускай міфалогіі ЛЕЛЬ – хлопец-падушок, але падобны да дзяўчыны (у оперы **Мікалая Рымскага-Корсакава** “Снягурка” па п’есе **Аляксандра Астроўскага** партыю Леля доўгі час спявала **Тамара Сіняўская**).

Імёны багоў-формаўтваральнікаў (яшчэ адзін пласт пантэону) усходніх славянаў у найбольшай ступені захаваліся ў пісьмовых і фальклорных крыніцах. З іх галоўныя – багі СОНЦА (пад рознымі імёнамі), а таксама ПЯРУН, АГОЊ, ВЯЛЕС, СТРЫБОГ, МАРА і інш.

Сонца-цар у большасці тэкстаў называецца ДАЖБОГ – бог, што дае, дорыць зямныя даброты (крывіцкая форма – ДАЛІБОГ).

Упершыню імя ДАЖБОГА сустракаецца ў “Аповесці мінулых гадоў”, у візантыйскай “Хроніцы **Іаана Малалы**” (пераклад-устаўка ў Іпацьеўскі летапіс пад 1144 г.). Тут ён называецца сынам СВАРОГА. Згадваецца і ў “Слове аб палку Ігаравым”, дзе русічы – “дажбожыя ўнуцы”. Чаму ўнукі, а не сыны? Прынцып роду меў на ўвазе як мінімум тры пакаленні. Значыць, ДАЖБОГ – першапрадак рускіх плямёнаў. У Старажытным Егіпце Сонца малявалі з ручкамі, і ў слове “Дажбог” выразна прасочваецца этымалогія ад слова “даць”. Сонца дае ўсё: святло, цяпло, жыццё, багацце. Колер ДАЖБОГА – белы. Ён падарыў чалавеку несмяротную душу, падказваў ёй шлях па бясконцым коле ператварэнняў. ДАЖБОГ – крыніца дабрабыту, багацця, чалавечнасці.

Магчыма, ДАЖБОГ прадстаўляўся і канкрэтна (сонечны дыск), і абстрактна (як дабро, стваральная функцыя прыроды). ДАЖБОГ у канкрэтным абліччы – малады, прыгожы, белатвары юнак, мае арэол вакол галавы. Каля яго – сноп жыта, у адной руцэ – сонечная птушка, у другой – яблык (эратычны сімвал, бо сонца апладняе), часта паўстае на белым кані. *Менавіта ДАЖБОГ, на маю думку, быў галоўным богам продкаў беларусаў і рускіх, а не ПЯРУН.* Ва ўсялякім разе, іх палажэнне роўнае – абодва Сварожычы, сыны бога СВАРОГА. У старажытных тэкстах нават узаемазамыняюцца. Так, пра ПЕРУНА гаворыцца: “Яко Дажьбо врази разящ”.

Славяне ўяўлялі Сонца ўсёбачным вокам, якое строга сочыць за мараллю людзей, за справядлівым выкананнем законаў. У індусаў – нашчадкаў ведыйскай традыцыі – налічваецца 108 сакральных імёнаў Сонца. Сонца розных пораў года і ў беларусаў мела розныя назвы: веснавое

сонца – ЯРЫЛА, летняе – КУПАЛА, асенняе – (магчыма) БЯЛУН, зімняе – КАЛЯДА. Я лічу, што КУПАЛА і КАЛЯДА – двухтварныя, бо знаходзіліся на мяжы сезонў, рознага сонцастаяння: на яго пад’ёме і апусканні. Акрамя таго, КУПАЛА ўвасабляў сабою жаночы і мужчынскі пачаткі (вада + агонь), а таксама росквіт прыроды, культ расліннасці, эротыку, сонца ў зеніце, пік жыцця. У КАЛЯДЫ твар старэчы і дзіцячы. КУПАЛА – усё ў сувязі. КАЛЯДА – раздзяленне, мяжа, але і злучэнне, бо – кола. Летні перыяд – Зялёнае Кола, зімні перыяд – Белае Кола. Гэта дзве палавіны года. Вось чаму Мі-Кола (святы МІКАЛАЙ) стаў на Захадзе САНТА КЛАЎСАМ.

У палякаў КАЛЯДА называўся ПАЛАЗНІКАМ: ён увасабляў Новы год. Навагодняя ялінка называецца падлазнікам. Стары год у балгар – БАДНЯК.

Балтыйскія славяне, што жылі па берагах Балтыйскага мора і ў басейне Лабы-Эльбы, на тэрыторыі Польшчы і Германіі, доўга, да XII ст., захоўвалі язычніцкія вераванні. Іх храмы, апісаныя храністамі, змяшчаліся ўжо ў сапраўдных гарадах. Больш старажытныя раскапалі археолагі. Ушаноўвалі тут найперш ТРЫГЛАВА: ён увасабляўся ідалам з трыма галавамі. У Індыі і сёння шануюць ТРЫМУРЦІ – БРАХМУ, ШЫВУ, ВІШНУ, якія паўстаюць як адно цела з трыма галавамі. Культавым цэнтрам балтыйскіх славян быў горад Рэтра, дзе ў храме стаяла некалькі скульптур багоў. Галоўным сярод іх быў Сварожыч РАДЫГОСТ – СОНЦА. Другі найважнейшы бог – СВЕНТАВІТ (СВЕТАВІТ). На маю думку, ён увасабляў святло як такое – белы дзень, які можа быць і без сонца. Але ўвогуле бог валодаў рознымі функцыямі. Само імя несла ўяўленне не толькі пра святло, але і пра святасць. Некаторыя даследчыкі, улічваючы вялікую колькасць храмаў, прысвечаных СВЕНТАВІТУ, яго скульптур і згадванняў у тэкстах, называюць яго “богам багоў”. Сімваламі СВЕНТАВІТА былі кубак, меч, сцяг. Яму, як і ТРЫГЛАВУ, належыў белы конь. На рацэ Збруч, прытоку Днястра, знайшлі выяву СВЕНТАВІТА – так званы Збручскі ідал – адзін з найбольш каштоўных помнікаў язычніцкай славянскай культуры. Ідал вышыняю 2,67 м меў чатыры галавы, што глядзелі на чатыры бакі свету. СВЕНТАВІТ захоўваў Сусветнае Дрэва – вось, вакол якой круціцца Неба – Кола Сварога. СВЕНТАВІТА шанавалі не толькі заходнія славяне, але і паўночныя – у Ноўгарадзе, а таксама заходнія беларусы.

Адным з найбольш шануемых багоў у заходніх і паўднёвых славян быў бог веснавога сонца – ЯРАВІТ-ГЕРАВІТ (у нас – ЯРЫЛА). У горадзе Валегошчы (Памор’е) у храме вісеў агромністы залаты шчыт ЯРАВІТА. Яго здымалі падчас вайны і неслі перад войскам.

Сярод паўднёвых славян была распаўсюджана вера ў ВЫШАНЯ. Нагадаю, што ў старажытных арыяў, а таксама і ў сённяшняй Індыі ВІШНУ – адзін з галоўных багоў пантэону. У балгараў яго называлі ВІШНА. Магчыма, гэта бог Сонца ў значэнні “Усявышні”. Сынам ВІШНА ў радопскіх балгараў быў КАЛЯДА, бог часу і Новага года.

Такім чынам, салярная сімволіка можа быць насычана як жаночым, так і мужчынскім зместам. Лепшы прыклад – КУПАЛА. У старажытных літоўцаў і ў ранняй міфалогіі славян Сонца – дзяўчына – жонка ПЕРУНА. Жаночая прырода Сонца лёгка прасочваецца і па беларускіх казках (вобраз ЦАР-ДЗЯВІЦЫ і іншыя жаночыя персанажы).

Сонечны пантэон у беларусаў не заставаўся нязменным. У розныя эпохі, на розных этапах раздзялення славянскіх народаў колькасць вярхоўных існасцяў, што ўвасаблялі сонца, мянялася (ЯРЫЛА, напрыклад, дажыў да XIX ст.). Не мянялася, аднак, салярнае светаадчуванне нашых продкаў.

Бліжэйшая стыхія, роднасная святлу, сонцу, – агонь. Другі Сварожыч – бог АГОНЬ (у Ведах – АГНІ). *Сонца – нябесны агонь: гэта універсальны і зыходны матыў індаеўрапейскай міфалогіі.* Аналогіі паміж сонцам і агнём падказвалі першабытнаму чалавеку сувязі паміж зямнымі і нябеснымі з’явамі. У скандынаўскай міфалогіі менавіта з зямнога агню багі стварылі Сонца.

У народным побыце культ агню застаўся і сёння. У нашых продкаў кожная сям’я запальвала ачаг вуголлямі, якія брала з агульнага вогнішча племені, роду – ЗНІЧА (назва агульная – літоўска-беларуская).

У ранняй славянскай мове існавала яшчэ адна назва агню – “крэс”. Корань захавалася ў беларускіх словах “крэсіва”, “краса”, “краска” (кветка), “увакрасаць” (ажываць). “Ігорева храброга полку не кресити”, – трагічна заключае аўтар “Слова...”. Значыць, важнейшае паняцце хрысціянскай рэлігіі – *Увакрэсенне* – мае старажытнае дахрысціянскае паходжанне і звязана з культу агню. Не выключана, што пад словам “агонь” (бярэ пачатак ад санскр. агні) продкі разумелі натуральны агонь, які можна было захаваць у вуголлях, а паняцце “крэс”, хутчэй за ўсё, – штучны агонь, атрыманы шляхам высякання з каменя, ахвярны, сакральны агонь. Са словам “крэс” звязана, відаць, і слова “крыж”. Увогуле лічылася, што агонь перамагаў смерць, як ён перамагае цемру, змрок. У першабытным светаадчуванні паняцці смерці і змроку (ночы) практычна супадалі. Адсюль аднакарэнныя словы “мор” (смерць) і “змрок”.

Паколькі агонь высякаўся з каменя, значыць і камень звязаны з культу святла і агню. Узнікае яшчэ адзін загадкавы вобраз – *Бел-гаруч камень Алатыр*, што сустракаецца літаральна ў тысячах замоў. Але вогненна-светавой прыродай не абмяжоўваецца функцыя дзіўнага каменя. Ён яшчэ і ўбірае ў сябе ўсе сілы нябесныя, з’яўляецца як бы ўсяленскім вытокаем жыцця, таму і вылучае ад усіх хвароб, дае моц, дужасць. Яшчэ ў XIX ст. выдатнейшы філолаг акадэмік А. *Весьялоўскі* звязваў словы “алатыр” і “алтар”. Я ж бачу ў слове і корань “лат” – тое ж, што “лад” – як бы зыходнае касмічнае паняцце. Можна меркаваць, што *Алатыр* – *нейкі таямнічы энергетычны цэнтр Зямлі*, якім з’яўляецца, напрыклад, як

сцвярджаюць сучасныя вучоныя, знакаміты С т о ў н х е н д ж у Англіі ці А р к а і м у Расіі (Паўднёвы Урал).

З нябесным агнём-маланкай быў звязаны і ПЯРУН – трэці брат (Сонца і Агну), сын СВАРОГА – бог, якога можна смела аднесці яшчэ да агульнаіндаеўрапейскай еднасці. Яму адпавядае ПІРВА ў хетаў, ТОР у скандынаваў і германцаў, ПЯРКУНАС у балтаў. ПЯРУН – галоўны ў пантэоне багоў, які ў 980 годзе заканадаўча сцвердзіў князь **Уладзімір**. Гэта *бог дружыны, ваенных паходаў, ваярскага саслоўя*. Апісанні ПЕРУНА сустракаюцца ў розных крыніцах: ён паўстае як сівавалосы волат, што трымае ў адной руцэ лук-вясёлку, у другой – стрэлы-маланкі. Ён звязаны з дубам і каменем. Яго жывёла – конь, ахвярная жывёла – вол, які сімвалізаваў жыццёвую магутнасць. ПЯРУН – страшны бог, які меў вялікую ўладу, але час яго – з першых да апошніх навалніц. Перуноў дзень – чацвер. Палабы называлі чацвер “perundan” – дзень ПЕРУНА.

Падчас хрышчэння Русі ў Кіеве (988 г.) ПЕРУНА кінулі ў Дняпро, і гэта быў сімвалічны жэст – канец язычніцкай эры. Але, я мяркую, летапісец не зразумеў або свядома перайначыў старажытны абрад сезонных праводзін божышча, язычніцкае свята паміраючага і ўваскрасаючага бога. Яшчэ нават у XVIII ст. тых, каго абвінавачвалі ў чараўніцтве, кідалі ў ваду. Калі выплывалі, значыць – ведзьмы ці ведзьмакі, калі танулі, абвінавачванні з іх здымаліся. Такі ж абрад, з той жа семантыкай апісвае **Мікола Гусоўскі** ў “Песні пра зубра”. (Дарэчы, сёння названы абрад выклікае вялікаю цікавасць з боку біяфізікаў.) Па сутнасці ПЕРУНА маглі таксама выпрабоўваць або, у сувязі з культам вады, з дапамогай такога абраду выклікалі дождж. Увогуле знешне Хрышчэнне Русі можна лічыць працягам рэлігійных рэформаў X ст. Аднак калі ў межах язычніцтва да старых багоў дабаўляліся новыя, і пантэон павялічваўся, то з прыняццем хрысціянства пантэон паменшыўся – ранейшыя багі былі знішчаны або трансфармаваліся. Хоць, магчыма, хрысціянская рэлігія ўсталёўвалася як бы ў язычніцкай абалонцы.

А з другога боку, выбар веры князем не быў, можна меркаваць, выпадковым: ён вызначаўся асаблівацямі народнага характару. Душа славяніна найлепш падыходзіла для вучэння **Хрыста**.

Найбольш старажытны бог у групе язычніцкіх багоў – ВЯЛЕС. Першапачатковая форма ВОЛАС, напэўна, ад “вол” (асноўнага віду свойскай жывёлы да прыручэння каня; буйны рагаты скот паходзіў ад тураў). Некаторыя даследчыкі (**Б. Рыбакоў**) выводзяць культ ВЯЛЕСА з палеаліту, ад мядзведзя. У людзей таго часу ён быў богам татэмаў, апекуном паляўнічых, апанутых у звярыныя шкуры. ВЯЛЕС, як і вол, меў рогі і капыты. У арыядаў быў сынам нябеснай каровы ЗЯМУН і бога РОДА. Этымалагічна з ім звязаны волаты, пахаваныя ў курганах-валатоўках на нашай зямлі. Ад яго імені паходзяць многія іншыя словы:

“воўк”, “волак” (сыходжанне дзвюх рэчак), “волас”, тапанімічныя назвы на тэрыторыі Беларусі: Волас, Воласна, Волма, Вотчас, Вольна, Вілейка і г. д.

ВЯЛЕС-бог у назвах сустракаецца ад Брытанскіх астравоў да Урала і характэрны ў асноўным для Паўночнай Еўропы (ВОЛС, ВЕЛС, УЭЛС), але суадносіцца, відаць, з антычным богам ПАНАМ. Увогуле гэта агульнаіндаеўрапейскі, а значыць, – і агульнаславянскі бог. У Карпатах яго называлі проста ДЗЕДАМ. ВЯЛЕС даваў людзям Веды, Нябесны Закон, вучыў Веры, Мудрасці, быў апекуном музыкаў, спевакоў, творчых людзей. Таму ў “Слове аб палку Ігаравым” знакаміты славянскі бард **Баян** названы “ўнукам Вялеса”. Гэта гаворыць пра божаскае паходжанне Баяна або аб атрыманні паэтычнага дару непасрэдна ад ВЯЛЕСА. Звычайна навукоўцы называюць яго богам свойскай жывёлы. На самай справе яго функцыі намнога шырэйшыя. Ён яднаў чалавека і жывёлу ў роднаснай лучнасці, вучыў любіць жывёл. Сучасныя даследчыкі лічаць яго ўвогуле богам яднаючым. Хутчэй за ўсё гэта быў бог найбольш народны, *бог сялянскай грамады*.

У нейкі момант ВЯЛЕС набыў змеэпадобныя рысы – у такім выглядзе ён паўстае на вядомым Збруцкім ідале. Ён стаў богам падземным, богам памерлых, у той жа час богам багацця: трымаў зерне пад зямлёю і не даваў коласу падняцца. Некаторыя даследчыкі Асноўным міфам славян называюць міф пра двубой ПЕРУНА з ВЯЛЕСАМ з-за нявесты ПЕРУНА (ЛАДЫ-ЛЯЛІ). Бой-навалніца канчаўся дажджом, а потым вызваленнем СОНЦА-ЛАДЫ (калі СОНЦА было яшчэ жанчынай) і зерня з-пад зямлі. Фактычна ў Асноўным міфе мы назіраем спрадвечную барацьбу духоўнага і матэрыяльнага, а таксама нябеснага і зямнога пачаткаў, барацьбу, якая адбываецца і ўнутры чалавека – паміж яго цэлам і духам і, акрамя таго, змаганне Добра і Зла ў іх самых агульных праяўленнях.

У ВЯЛЕСА як бога падземнага былі іпастасі або эпітэты да яго імені, напрыклад, у чэхаў – МЕРОТ і РАДАМАШ. Хрысціянская царква называла ВЯЛЕСА “лютым зверам”, але ўсё ж некаторыя яго функцыі перадала **Святому Уласію**. З другога боку, ВЯЛЕС ператварыўся ў вобраз фальклорнага ЧОРТА. Гэта невыпадкова. Культ ВЯЛЕСА ў іншых народаў набыў гіпертрафаваныя памеры: у вавіланян і семітаў ён даў пачатак страшнаму богу БААЛУ-ВААЛУ (В узаемазамыняецца з Б): ВОЛ – ВААЛ – БААЛ. З гэтым словам адбылася жажлівая трансфармацыя. У многіх мовах слова “бог” – ДЫЙ. Бог-вол = дый-вол або “д’явол” – д’ябал.

“Пра папулярнасць культу ВЯЛЕСА або іншага падобнага па функцыях бога сведчыць распаўсюджанасць на тэрыторыі Беларусі шматлікіх узгоркаў з назвай Валова ці Турава гара” [**Э. Зайкоўскі**].

У пантэоне, сцверджаным князем Уладзімірам, як адзін з важнейшых багоў згадваецца СТРЫБОГ. Этымалогія гэтага імені і сэння застаецца прадметам спрэчак даследчыкаў. На маю думку, *Стрыбог* *паходзіць ад лічбы “тры”, свяшчэннай у нашых продкаў. Ён адказваў за ўсе тры*

вертыкальныя сферы быцця – Зямлю, Неба і Падзем'е. Але ў эпоху “Слова аб палку Ігаравым” СТРЫБОГ – толькі бог вятроў (“вятры – Стрыбожы ўнуцы”). Нашы продкі спявалі: “Стрыбу, Стрыбу, падабрэй, на палеткі нам павей”. Але СТРЫБОГ не сам вецер, а Прынцып Ветру, Атмасфера, Прастора, прамежак паміж Небам і Зямлёю. У цэлым жа імя яшчэ патрабуе далейшай рэстаўрацыі. У заходніх славян бог ветру – ПАЗВІЗД.

Імя багіні МАРЫ – слова выключна старажытнае, корань “*mar-mog-mer*” сустракаецца не толькі ў індаеўрапейскіх мовах, але і ў цюркскіх, угора-фінскіх, семіцкіх. Яно ўказвае на добрае: МА – мацярынскі пачатак, РА – сонца. Аднак: “МАРА мучыць сонных, не перапыняючы іх сну...” [У. Васілевіч]. Чаму ж у беларусаў МАРА набыла негатыўны сэнс? Але ж не толькі ў беларусаў: МАРА ў індусаў – д’ябал, які спакушаў Буду. Ва ўсіх славян МАРА – божышча зла, варожасці, смерці, вупар: “Мара прадзе і шые падчас поўні, але робіць гэта не на дабро” [У. Васілевіч]. Ад таго ж кораня паходзіць бог вайны МАРС у рымлян, славянскі МАРОЗ – бог зімы, холаду, грузінскі яго адпаведнік Х’МЕРЦ, МАРАНА – дзяўчына марская, дачка марскога цара (у казках МАР’Я МОРАЎНА, у рускіх былінах – МАРЫНКА).

Смерць асобнага чалавека – трагічная, але ўвогуле асабістая справа. Больш важна – смяротны пачатак у Прыродзе: смерць святла, сонца, дня і надыход ночы; смерць жыватворных пораў года – вясны, лета, восені – і надыход зімы. МАРА, можна меркаваць, якраз і ўвасабляла ўсеагульнае паміранне ў прыродзе. Але яна не выступала ў ролі незваротнага лёсу, бо на змену ночы заўсёды прыходзіў новы дзень, узыходзіла сонца, а пасля халоднай зімы абавязкова наступала вясна. Смерць Смерці (МАРЫ) паскаралі з дапамогай агню і святла (у веснавых абрадах) і гэтым перамагалі.

Корань “*mar-mog-mer*” звязаны і з морам, з якога выйшла ўсё жывое, таму невыпадкова маці Хрыста, што ўвасабляе ўласна Жыццё, – *Марыя*. Шырока прадстаўлены гэты моўны корань у тапаніміцы: краіна Марока, геаграфічная вобласць Маравія, гарады Марсель, Марыупаль, Марбург, Мары, Маршанск і яшчэ сотні назваў. Прычына амбівалентнасці слова з дадзеным коранем тая ж, што і ў адмоўнасемантычных з марфемай “ра”, і звязана яна з нейкай катастрофай у Сонечнай сістэме або з так званым Чорным Сонцам, якое знаходзіцца пад зямлёю ноччу і вымушана рухацца ў варожым для яго асяроддзі з захаду на ўсход, каб раніцай устаць над небасхілам. Вось чаму і МАРА, якая заключае ў сабе “сонечную” марфему “ра”, жыве ў хаце ў асноўным пад падлогай, што семантычна ў прасторы жылля разумеецца як падзем’е. Далейшая змена сэнсу слова (мара – летуценне) указвае на сувязь істоты з іншасветам, які размяшчаўся пад зямлёю. У прынцыпе амбівалентнасць таго ці іншага божышча – тэма, якая пастаянна нагадвае пра сябе на працягу ўсёй рэлігійнай гісторыі чалавецтва. Свяшчэннае прыцягвае людзей – і ў той жа час палохае іх.

Увогуле ж, на маю думку, усе багі – увасабленні, інкарнацыі (іпастасі) адзінага Абсалюта. У нашых продкаў фактычна быў абмежаваны *монатэізм*.

Я прывяла прыблізную схему асноўных філасофскіх прынцыпаў і асноўных багоў славянскага пантэону. Сістэма гэтая не застылая, а вельмі рухомая, зменлівая ў часе. Яна некалькі (а ў некаторых момантах і істотна) адрозніваецца ад выпрацаваных рускімі, украінскімі ды і беларускімі даследчыкамі міфалагічных канструкцый. Міфалогія – такая сфера культуры, дзе, як і ў літаратуразнаўстве, кожны даследчык мае права на ўласную інтэрпрэтацыю. Але ўрэшце з розных канцэпцый будзе выпрацавана, можна спадзявацца, агульная, блізкая да ісціны, міфалагічная схема. Пры гэтым неабходна адзначыць, што многія імёны, з якімі студэнты сустракаюцца ў іншых крыніцах, увогуле не зафіксаваны. Яны, як я мяркую, або знігэты да імёнаў багоў, або іпастасі таго ці іншага найбольш шануемага бога. Напрыклад, сучасныя “ріднаверцы” Украіны, з якімі я падтрымліваю сувязь, надзвычай шануюць багіняў СЛАВУ і ДАНУ. СЛАВА была багіняй вайны (тыпу АФІНЫ): “Слава!” – баявы выкліч запарожскіх казакоў; а ДАНА – багіня вады, што ў прынцыпе суадносіцца з індаеўрапейскай традыцыяй, ва ўсім адпавядае моўным даным (Днепр, Дунай, Днестр, Дон, Данец, Дзесна). Але акадэмічная навука пакуль не прызнала названых багоў. Увогуле ж сёння можна сустрэць самыя розныя міфарэканструкцыі.

Такім чынам, хоць славянская (і ў прыватнасці беларуская) міфалогія не шырока прадстаўлена ў пісьмовых крыніцах, але яе асноўную парадыгму і многія элементы можна рэканструяваць паводле фальклорных вытокаў, уласна фактаў мовы і ў параўнанні з міфалагічнымі сістэмамі іншых краін. У міфарэканструкцыі я зыходзіла не столькі ад гукавога і словаўтваральнага складу слова, колькі дашуквалася глыбіннага сэнсу. Тут традыцыйны марфалагічны і фанетычны дагматызм не адыгрывае асаблівай ролі; я звярталася да лексічных і марфалагічных мадыфікацый, незнаёмых для мікраэтымалогіі з яе звыклымі стэрэатыпамі. Акрамя таго, у рэканструкцыі пантэона беларускіх багоў я адступаю ад звычайнай схемы, якая заўсёды грунтуецца на пантэоне **Уладзіміра** 980 г. Князь-Хрысціцель у палітычных мэтах звёў у адно багоў розных плямёнаў, якія, магчыма, да цяперашніх беларусаў і не мелі адносін. Я спынілася толькі на тых істотах, вера ў якіх нашых продкаў бясспрэчная, пра што сведчаць і факты мовы, і згадванне ў летапісных, фальклорных тэкстах.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Паразважайце пра політэізм і монатэізм, суадносіны язычніцтва і хрысціянства.
2. Нагадайце асноўных багоў, што згадваюцца ў арыійскіх Ведах.

3. Што вы ведаеце пра паходжанне славян?
4. Якія ўзроўні сакральных істот у славян?
5. Раскажыце пра СВАРОГА, РОДА, ЛАДУ – вярхоўных божнышчаў славян.
6. Што за багі – Сварожычы і якія іх функцыі?
7. Якія багі звязаны з Падзем’ем?

Лекцыя 14. МІФАЛАГІЧНЫЯ СІСТЭМЫ. МІФАЛОГІЯ ГРЭКАЎ, РЫМЛЯН, КЕЛЬТАЎ, ГЕРМАНЦАЎ І ІНШЫХ НАРОДАЎ ЕЎРОПЫ

1. *Міфалогія антычных элінаў (грэкаў) і рымлян.*
2. *Міфалогія кельтаў.*
3. *Міфалогія германцаў і скандынаваў.*
4. *Міфалогія балтаў.*

Міфалогія антычных элінаў і рымлян

Даследчыкі мяркуюць, што міфалагічная сістэма грэкаў сфарміравалася ў барацьбе паміж багінямі матрыярхату, якія ўтварыліся ў выніку распаду ВЯЛІКАЙ БАГІНІ-МАЦІ на асобныя персанажы ў абарыгенаў Балканскага паўвострава, і багамі індаеўрапейскіх плямёнаў, якія, заваяваўшы Грэцыю-Гарэцыю, прынеслі з сабою патрыярхальны лад. У выніку атрымалася некалькі пакаленняў багоў, якія мадэлююць сабою розныя прыродныя аб’екты, псіхічныя станы і іншыя катэгорыі паняццяў.

З ХАОСУ ўтварылася ЗЯМЛЯ-ГЕЯ, якія нарадзіла з сябе УРАНА-НЕБА, а ўжо пасля з ім як з мужам нараджала розныя хтанічныя істоты, тыпу ЗМЕЯ-ПІФОНА, а таксама другое пакаленне багоў – 12 ТЫТАНАЎ, што ўвасабляюць сабою першапатэнцыі Космасу. Іх нашчадкі – гэта таксама тытаны (ПРАМЕТЭЙ), акрамя ЗЕЎСА і яго родзічаў – алімпійскіх багоў (хоць фактычна і яны тытаны).

Стаміўшыся нараджаць, ГЕЯ падгаворвае дзяцей нешта зрабіць з бацькам, каб спыніць яго эратызм. ТЫТАН КРОН (ХРОНАС), што ўвасабляе сабою час, раніць бацьку, у выніку чаго той губляе здольнасць да зачачця. З крыві УРАНА, што ўпала ў мора, нарадзілася багіня прыгажосці і кахання АФРАДЫТА (па-рымску ВЕНЕРА). Пачынаецца ўладарства КРОНА, які разам з жонкай РЭЯЙ (паверхня Зямлі, прастора) нараджае дзяцей і глытае іх (адсюль выраз – “усёпаглынаючы час”). Толькі замест апошняга, ЗЕЎСА, РЭЯ, па парадзе маці ГЕІ, дала мужу камень у пляюшках. ЗЕЎС вырас, перамог бацьку і іншых тытанаў і прымусіў яго вярнуць сваіх братоў і сясцёр. КРОН потым стаў уладаром ЭЛЕЗІУМУ – ВЫРАЮ, а на Зямлі пачалася эра алімпійскіх багоў на чале з ЗЕЎСАМ.

Праўда, ЗЕЎС раздзяліў з братамі сферы панавання. ЗЕЎС кіраваў багамі і людзьмі; пад уладай ПАСЕЙДОНА (НЕПТУНА) была водная стыхія; а ў АІДА (ПЛУТОНА) – царства памерлых. ПАСЕЙДОНУ прысвячаліся коні. Напачатку ён – магутнае божышча: не толькі ўладар вады, але і землятрусаў, і ўраджайнасці зямлі. Мяркуюць, што ў перыяд глыбокай архаікі ён быў больш магутны за ЗЕЎСА, але потым абсалютным уладаром заставаўся толькі ў Атлантыдзе. Страта яго ўплыву ў Грэцыі ўвасоблена ў міфе пра спрэчку з АФІНАЙ, у выніку вялікі марскі бог аказаўся пераможаны. Сімвал ПАСЕЙДОНА – трызубец (сёння такі ж – эмблема незалежнай Украіны). У яго было шмат дзяцей тыпу ЦЫКЛОПАЎ, каня ПЕГАСА, МІНАТАЎРА. У АІДА (па-рымску ПЛУТОНА, што азначае “нябачны”) не магло быць дзяцей, але жонка была – ПЕРСЕФОНА. Ён жа – бог багацця. Можна меркаваць, што яго рысы часткова паўтораны ў славянскім ВЯЛЕСЕ і ў казачным КАШЧЭІ БЕССМЯРОТНЫМ.

ЗЕЎС (па-рымску ЮПІТЭР) увасабляў сабою стваральны імпульс, разліты ў прыродзе. Гэта божаская воля, якая ўсім кіруе, усё рухае і вядзе свет да пэўнай мэты. Вось чаму ЗЕЎС кахаў многіх багін, німфаў і смяротных жанчын: праз свае, кажучы па-сучаснаму, гены ён распаўсюджваў гармонію і парадак у прыродзе.

АФРАДЫТА (“народжаная з пены”) была тытанідай і ў той жа час – алімпійскай багінняй. Яна нарадзілася непасрэдна ад УРАНА і прыходзілася нават ЗЕЎСУ цёткай. Можна лічыць, што яна найбольш захавала рысы першапачатковай ВЯЛІКАЙ БАГІНІ-МАЦІ. Праўда, пазнейшыя грэкі прыніжалі значэнне АФРАДЫТЫ, магутнай міжземнаморскай багіні. Яе мужам быў ГЕФЕСТ, найбольш вядомага каханья – МАРС і АДОНІС, дзеці: ЭРОТ, ПРЫАП, ЭНЕЙ і іншыя.

ГЕРА (ЮНОНА) – сястра і адначасова жонка ЗЕЎСА. Яна доўга не згаджалася ёю стаць. Урэшце ён перакінуўся птушкай, якая належала ГЕРЫ, – зязюляй. ГЕРА ўзяла яе на рукі, а пасля ўжо не змагла вырвацца з абдымкаў ЗЕЎСА, што прыняў свой сапраўдны воблік. На іх выселле ўсе багі прыслалі свае дары. Бабуля ГЕЯ, напрыклад, падарыла дрэва з залатымі яблыкамі, якія пасля сцераглі ГЕСПЕРЫДЫ (ПЛІЕЯДЫ) на краі свету. Сваю шлюбную ноч маладыя правялі на востраве Самас, і яна цягнулася 300 гадоў. ГЕРА часта купалася тут ў чароўнай крыніцы К а н е, пасля чаго да яе вярталася цнатлівасць. Была багінняй сям’і і мацярынства, але з ЗЕЎСАМ яны жылі дрэнна з-за яго частых здрадаў. Мяркуюць, што ГЕРА – мясцовая вялікая багіння абарыгенаў Грэцыі (пелазгаў-буслоў), культ якой быў пераможаны культам ЗЕЎСА, прынесеным індаеўрапейцамі. ГЕРА вечно праследвала каханак мужа – ІО, ЛЕТА,

СЯМЕЛУ. Я мяркую, што “герамі” называлі і жрыцаў, якія праводзілі ініцыяцыю, вось чаму ГЕРАКЛ, імя якога – ад Геры, гэта той, хто прайшоў ініцыяцыю (12 падзвігаў). У ЗЕЎСА і ГЕРЫ былі дзеці, тры з якіх – алімпійскія багі: АРЭС, ГЕФЕСТ і ГЕБА.

АРЭС (МАРС) – жорсткі і грубы бог вайны. Яму прысвечана планета Марс, бо яна чырванаватая – колеру крыві. У Марса спадарожнікі – Фобас і Дэймас: гэта яго дзеці ад ВЕНЕРЫ (яшчэ ў іх была агульная дачка ГАРМОНІЯ). АРЭС увасабляе ўсе канфлікты і перашкоды, што сустракаюцца нам у жыцці, усе нашы баі, перамогі і паразы. Ён увасабляе і палкасць, ярасць душы, таму да яго часткова падобны славянскі ЯРЫЛА.

ГЕФЕСТ (ВУЛКАН) – муж АФРАДЫТЫ. Калі ён нарадзіўся вельмі слабенькім і непрыгожым, ГЕРА, незадаволеная сынам, скінула яго з Алімпа, але ЗЕЎС пашкадаваў і вярнуў; праўда, ГЕФЕСТ застаўся кульгавы. Бог увасабляў сабою фізічную працу, творчасць, але найперш быў богам кавалёў. Адказваў за агонь, за розныя рамёслы. Рабіў для багоў палацы, залатыя калясніцы і іншыя чароўныя рэчы. Яго творы валодалі цудоўнай сілай. Калі курьліся вулканы – Везувій і Этна, людзі думалі, што там, пад зямлёю, у сваёй майстэрні працуе ВУЛКАН. Паколькі ён пастаянна быў заняты, то за жонкай не сачыў, толькі аднойчы злавіў прама на ложку ВЕНЕРУ і МАРСА ў залатую сетку, якая сімвалічна ўвасабляе, як я мяркую, мараль, законы этыкі.

ГЕБА – дачка ЗЕЎСА і ГЕРЫ – багіня юнацтва. На Алімпее падчас балявання яна выконвала ролю падавальшчыцы. Урэшце зрабілася нябеснай жонкай ГЕРАКЛА, узятага на неба. Іх шлюб – злучэнне маладосці і гераізму, што лагічна. ГЕБА дае душы юнацкі запал, сімвалізуе вечны пошук, імкненне ісці далей, наперад і ўверх – менавіта таму яна алімпійская багіня. Яна ж увасабляе меру, залатую сетку, якая сімвалічна ўвасабляе, як я мяркую, мараль, законы этыкі.

ГЕРМЕС (МЕРКУРЫЙ) – сын ЗЕЎСА і тытаніды МАЙІ, дачкі тытана АТЛАНТА, што трымаў на плячах нябесную сферу. ГЕРМЕС адказваў за любы рух, перамяшчэнне, таму апекаваў купцоў, падарожнікаў. Ён жа – вынаходнік астраноміі, матэматыкі, музыкі, кулачнага бою, архітэктуры, усіх гульняў. З яго дапамогай аказваўся магчымы рух па Касмічнай Восі – ён суправаджаў душы нябожчыкаў у Аід. У міфах сустракаецца надзвычай часта.

АФІНА (МІНЕЎРА) – любімая дачка ЗЕЎСА. Паводле адной версіі, нарадзілася ад першай законнай жонкі ЗЕЎСА тытаніды МЕТЫДЫ, што ўвасабляла розум, думку; паводле іншай – нарадзілася без маці, непасрэдна з галавы ЗЕЎСА. Гэта таксама азначала перамогу патрыярхату над

матрыярхатам. АФІНА лічылася багіняй ваяўнічай, але зусім не такой, як МАРС, а хутчэй гуманнай, абаронцай Айчыны. Увогуле яе ваяўнічыя функцыі ў класічны перыяд адсунуліся на другі план, а на першы выйшлі функцыі культурныя. Гэта мудрасць, уасобленая ў дзеянні, у цывілізацыйныя дасягненні, здольнасць усё аналізаваць і рабіць правільны выбар. Калі мы ясна бачым тое, што для іншых незразумела, значыць у нас у душы пасялілася АФІНА: мудры чалавек заўсёды бачыць сутнасць з’явы. Птушкай АФІНЫ была сава, ёй жа прысвячалася змяя, а з дрэваў – вярба (іва). У гонар багіні быў пабудаваны самы вялікі помнік эпохі Антычнасці – афінскі Акропаль: цэлы комплекс на гары, дзе асабліва вылучаўся храм Парфенон, прысвечаны АФІНЕ ПАРФЕНАС, што значыць “цнатлівай”. Імем Афін названа і сталіца Грэцыі, адна з самых старажытных сталіц свету. А Мінеўрай лісліва называлі рускую імператрыцу **Екацярыну II** (XVIII ст.).

ДЗЕМЕТРА (ЦЭРЭРА) – сястра ЗЕЎСА, ГЕРЫ, ПАСЕЙДОНА, АІДА – вялікая багіня ўрадлівасці, расліннасці, земляробства. Багіня вельмі старажытная і надзвычай важная: ёй прысвячаліся самыя вядомыя ў Грэцыі Элеўсінскія містэрыі, у якіх было шмат таямнічага. Яе дачка ад ЗЕЎСА – ПЕРСЕФОНА, жонка АІДА, – яна знаходзіцца паміж небам і зямлёю, і таму іх узаемна ўзбагачае; увасабляе змену пор года ў выглядзе зерня, расліны. Яна ж сімвалізуе натуральныя, але загадкавыя сілы душы, якія трапілі ў палон цёмнага царства АІДА, у палон патрэбаў цела.

ГЕСЦЯ (ВЕСТА) – таксама сястра ЗЕЎСА, ГЕРЫ і інш. Праслаўленая тым, што адзіная з алімпійскіх багіняў ні разу не ваявала і ні з кім не спрачалася – выключна міралюбівая, мяккая, добрая. Акрамя таго, як АФІНА і АРТЭМІДА, яна ніколі не адказвала на заляцанні багоў, заставалася цнатлівай. Урэшце яна саступіла сваё месца на Алімпе богу ДЫЯНІСУ, а сама спусцілася на зямлю. У міфах згадваецца рэдка, але ў імперскім Рыме стала самай важнай багіняй. Яе жрыцы-весталкі прымалі значны ўдзел у палітычным жыцці краіны, неаднаразова згадваюцца ў антычных гісторыкаў. Багіня была гарантам стабільнасці грамадства.

АПАЛОН (ФЕБ) і АРТЭМІДА (ДЫЯНА) – дзеці ЗЕЎСА ад паўночнай багіні ЛЕТА (ЛАТОНЫ). ГЕРА пракляла яе і наслала змея ПІФОНА. АПАЛОН, нарадзіўшыся, забіў ПІФОНА, закапаў яго і заснаваў на гэтым месцы Дэльфійскі храм, які надзвычай часта згадваецца ў творах антычнай літаратуры. АПАЛОН – бог розуму, гармоніі, парадку, сацыяльных зносін. Ён жа – бог СОНЦА і ў гэтай сваёй функцыі замяніў сабою архаічнага ГЕЛІЯСА. У Грэцыі эпохі элінізму стаў увогуле галоўным богам, адцясніўшы на другі план нават свайго бацьку ЗЕЎСА.

Ён жа адказваў за мастацтва, кіраваў сваімі сёстрамі – МУЗАМІ, з якімі вадзіў карагоды (карагод прысвечаны Сонцу) на гары Парнас. АПАЛОН – сімвал перамогі над сабою, аб'яднання рацыянальнага і ірацыянальнага, свяшчэннага і звычайнага. Гэта агонь духоўнасці, сімвал гармоніі, цэласнасці.

АРТЭМІДА (ДЫЯНА) нарадзілася за некалькі хвілін да нараджэння брата і дапамагала маці падчас родаў. Яна і надалей дапамагала парадзіхам, апекавала ўсіх дзяцей і млекакормячых жывёл, хоць сама заставалася цнатлівая і нашчадкаў не мела. Яна ж апекавала ўсе татэмныя кланы, што гаворыць пра яе выключную архаічнасць. Любіла паляваць. АРТЭМІДА кіруе развіццём у чалавеку здольнасці знішчаць у сабе ўсё коснае, аджыўшае, інстынктыўнае. Кожны яе вучань – паляўнічы, што палюе на ўласныя недахопы.

ДЫЯНІС (ВАКХ) – бог, які даволі позна быў уключаны ў кола алімпійскіх багоў. Як я гаварыла раней, ДЫЯНІС – двойчынароджаны, ён паміраў і адраджаўся. Падобна да яго, кожны чалавек здольны ўваскрэснуць і ўзняцца на Алімп, але толькі пасля сыходжання ў падземны свет, інакш кажучы, дасягнуць Раю пасля пакут. Міф пра ДЫЯНІСА распавядае пра таямнічую сувязь паміж смяротным і несмяротным пачаткамі ў чалавеку.

Усяго алімпійскіх багоў было 12 – лічба зусім невыпадковая, сакральная. Безумоўна, існавалі і іншыя багі (з іх, напрыклад, вельмі папулярны ў народзе быў бог ПАН), духі і божышчы, але алімпійскія – найбольш важныя і найчасцей згадваюцца ў творах мастацкай літаратуры.

Міфалогія кельтаў

Амаль уся Заходняя Еўропа была захоплена кельтамі ў II тыс. да н. э. Свет кельтаў у многім таямнічы для вучоных, хоць пра іх пісалі шмат якія антычныя аўтары. Прарадзіма кельтаў – хутчэй за ўсё поўдзень Урала, Цэнтральная Азія. Як бачым, яны прайшлі амаль праз усю Еўразію.

Усюды, дзе з'яўляліся кельты, яны ўзводзілі паселішчы і ўмацаваныя сядзібы арыстакратыі, якія называліся вікамі, а на ўзвышшах будавалі капішчы. Шырокай была сетка дарог, што аб'ядноўвала правінцыі. На перакрываваннях сухапутных і рачных дарог – рынкі. Кельты праслаўленыя як цудоўныя металургі. Пазней рымляне і германцы ў многім выкарысталі дасягненні кельтаў.

Спачатку кельты былі ваярамі, а пасля, асеўшы на зямлі, сталі надзвычай клапаціцца пра свой дабрабыт і пазбягалі боек з агрэсіўнымі суседзямі. У выніку рымляне і германцы выцяснілі іх. Кельты

перамясціліся ў Ірландыю, Уэльс, Шатландыю і на паўвостраў Брэтань на захадзе Францыі. Выключнае значэнне мелі ў кельтаў жрацы *друіды*.

Духоўны набытак кельтаў убірае некалькі пластоў, як і кожная міфалагічная сістэма. Асабліва добра захаваліся паданні кельтаў Брытанскага архіпелага – лічба песен-*саг* (фактычна міфаў) даходзіць да 161. Некаторыя даследчыкі называюць і больш. Яны былі запісаны ў X–XI стст. і таму захаваліся.

Галоўнае ў міфалогіі кельтаў – анімізм, абагаўленне Прыроды, вера, што Прырода можа гаварыць з чалавекам. Вобраз жывой Прыроды паўтараецца ва ўсіх творах фальклору. Самі кельты гутарылі з Прыродай мовай магіі. Свяшчэнныя істоты ў кельтаў – бык, вяпрук, сокал, рыба ласось.

Мадэль свету кельтаў такая ж, як у іншых індаеўрапейцаў: у цэнтры Касмічнае Дрэва пад назвай Да Дэрга (корань “дэр-дрэ”). Каля яго – Крыніца Божай Мудрасці. Тут плавае мудры ласось. На захадзе, пасярод акіяна, што акружае зямлю, знаходзяцца Астравы Блажэнных. Там спыніўся час і пануе вечная маладосць. Кіруе раем бог ТРЭН.

Кельты лічылі ваду першаасновай і вытокаам усяго існага. Большасць рэчак Заходняй Еўропы маюць у аснове імёны кельцкіх багіняў, што звязаны з урадлівасцю.

Ёсць паданні пра сутыкненне свету багоў і людзей са светам падземных дэманаў, якое адбываецца на памежжы старога і новага года. Дэмань разбураюць божаскую гармонію свету. У агні багі і свет гінуць. Але кожны раз адраджаюцца нанова. Новы год адзначаўся ў апошні дзень кастрычніка – адсюль еўрапейскае свята Хэлоўэн, якое прыйшло і да нас.

Асноўная група кельцкіх багоў называлася – ПЛЯМЁНЫ БАГІНІ ДАНУ. Яны ж выступаюць як чацвёртая хваля заваявання Ірландыі. Пятая хваля – СЫНЫ МІЛЯ, якія перамаглі багоў ДАНУ. Апошнія пасяліліся пад курганамі Ірландыі. ДАНУ (ДОН) – Маці багоў, ВЯЛКАЯ БАГІНЯ ЗЯМЛЯ. Муж яе – бог БЕЛ, падобны да беларуска-польскага БЕЛАБОГА. Яго свята – 1 мая. Валійцы свае найбольш вядомыя дынастыі ўзводзяць да багіні ДОН і да яе дзяцей. З іх найбольш папулярны ДАГДА (ДАЖБОГ) – бог Сонца і ведаў. Іншыя багі, дзеці ДАНУ, наступныя:

ЕЗУС – больш за іншых звязаны з Сусветным Дрэвам. Усе ахвяры, што яму прыносяць, вешаюць на дрэве (і сёння можна бачыць такія ўпрыгожаныя свяшчэнныя дрэвы). У адной руцэ бог трымае сякеру ці серп, у другой – дрэва. Належыў яму бык – як жывёла, найбольш звязаная з Небам.

ТАРАНІС – кельцкі бог-грымотнік, падобны да ПЕРУНА. У адной руцэ трымаў калясо, у другой – палку, што ўвасабляла маланку і нябесны агонь. Захаваліся калоны ў Брэтані, намерсе якіх ТАРАНІС працінае кап’ём змеяпадобную істоту, значыць, ён – змеяборца. Слова “таран” у валійцаў і брэтонцаў і сёння азначае “гром”.

ЛУГ – бог святла, блізкі да Сонца або да СВЕНТАВІТА. Увасабляўся ў выглядзе прыгожага маладога ваяра. Падобны да ЯРЫЛЫ. Нямала паселішчаў уключаюць яго імя: назвы гарадоў Ліён, Лан, Лэйден, Лугана азначаюць “крэпасць Луга”. Можна быць, нават Лондан абавязаны ЛУГУ. Бога ўшаноўвалі штогод 1 жніўня. Сагі распавядаюць, што зброяй ЛУГА з’яўляецца магічнае кап’ё племені багіні ДАНУ. Большасць сагаў прысвечаны сыну ЛУГА – эпічнаму герою КУХУЛШНУ. Прайшоўшы праз стагоддзі, ЛУГ ператварыўся ў маленькага гнома, што хавае ў зямлю скарбы.

ЭПОНА – багіня-апякунка коней. Яна часта паказана верхам на кані. Рымскія коннікі былі зачараваны абаяннем кельцкай багіні, і ў іх асяродку шырока распаўсюдзілася выява ЭПОНЫ. На мелавай паверхні адной з раўнінаў у Англіі – агромністая выява каня: можна быць, гэта адлюстраванне ЭПОНЫ. Яна ж разумелася як багіня ўрадлівасці.

БРЫГІТА, дачка бога СОНЦА ДАГДЫ, маці медыцыны, дапамагала падчас родаў. Уяўлялі яе птушкай з чалавечай галавой. Гэта вельмі старажытная і аўтарытэтная багіня, якая ў хрысціянстве часткова перадала свае функцыі Святой Брыгіце. Свята яе – 1 лютага. У эпоху рымскага панавання яе пачалі набліжаць да АФІНЫ-МІНЕЎРЫ.

МАНАВІДАН – бог мора і ўладар іншасвету, які называўся ў кельтаў Яблычным Востравам – А в а л о н а м (як і грэчаскі сад ГЕСПЕРЫД). Жонка МАНАВІДАНА пакахала КУХУЛШНА, але ўрэшце засталася з мужам. КУХУЛШН – адзін з продкаў легендарнага КАРАЛЯ АРТУРА. У раннім Сярэднявеччы ператварыўся ў КАРАЛЯ МАРКА, аднаго з герояў эпаса пра Трыстана і Ізоту.

МАРГАНА – уладарка Авалона, багіня зімы, смерці, цемры. Менавіта яна як зводная сястра караля АРТУРА пераносіць яго смяротна параненае цела на гэты востраў. Цыкл міфаў пра АРТУРА – найбольш вядомы кельцкі эпас, які надзвычай шырока эксплуатаецца сёння ў літаратуры фэнтэзі і ў кіно.

Міфалогія германцаў

Вытокі пазычнай філасофіі германцаў варта шукаць на раўніне цэнтра Еўразіі – ад Карпат да Алтая, пры гэтым неабходна ўлічваць гарадскую цывілізацыю поўдня Сярэдняй Азіі, Пярэдняй і Малой Азіі V–II тыс. да н. э. На мяжы III–II тыс. да н. э. сфарміравалася археалагічная культура “шнуровай керамікі”, якая мела дачыненне да складвання не толькі германскага, але і прабалцкага, і пракельцкага, і праславянскага светаў, – гэта адзіная культура.

Месца крышталізацыі прагерманскага свету, магчыма, Скандынавія, і менавіта яе натуральная ізаляванасць ад еўрапейскага кантынента аказалася падставай для яркай своеасаблівасці германскай міфалогіі, у цэлым культуры, усяго ладу матэрыяльнага і духоўнага быцця. У сярэдзіне

II тыс. да н.э. прагерманцы пачалі адваротны рух з поўначы на поўдзень і ўсход, адціскаючы кельтаў, славян, а пазней і лацінян-рымлян.

У XIII ст. паўночна-германскія сагі сабраў **Сноры Стурлусан**. У іх гаворыцца пра свет, утвораны са спалучэння вады, агню і холаду. Хаос ператварыўся ў арганізаваны Космас. Раней за багоў узніклі веліканы. Адзін з іх – **ІМІР** – быў народжаны ў выніку астывання падземнай вады. Ад велікана **БУРЫ** нарадзіліся багі, якія з вады паднялі зямлю і з дрэва зрабілі людзей, удыхнуўшы ў іх жыццё. Падняты востраў у акіяне называецца **М і д г а р т** (у нас – Буян). Пасярод яго расце свяшчэннае дрэва **Ігдрасіль**. Брат і сястра **СОЛЬ** і **МАНІ** (**СОНЦА** і **ПОЎНЯ**) пачалі днём і ноччу асвятляць свет. Старэйшы з сыноў **БУРЫ** – **БОР** (магчыма, ад яго паўночная краіна ў грэкаў называлася **Г і п е р б а р э я й**, а паўночны вецер **БАРЭЕМ**). Большасць багоў – сыны **БОРА**. З іх найбольш вядомы – я яго неаднаразова згадвала – **ОДЗІН**. Ён мае мноства імёнаў або эпітэтаў да імёні: **ІГ**, **ХАР**, **ВАТАН**. **ОДЗІНУ** належаць вораны і ваўкі, а таксама конь **СЛЕПНІР** з васьмію нагамі. Яму служаць і ваяўнічыя дзяўчыны **ВАЛЬКІРЫ**. Жанаты ён з багіняй **ФРЫГ**.

ОДЗІН цесна звязаны з Сусветным Дрэвам. Сама назва ясеня **Ігдрасіль** азначае “Конь Іга”. Каб здабыць **Руны**, што знаходзяцца на Свяшчэнным Дрэве, **ОДЗІН** праходзіць надвычай складаную ініцыяцыю: сам сябе працінае кап’ём і дзевяць дзён вісіць на ясені. За такое ахвераванне ён атрымоўвае права націцца са свяшчэннай крыніцы **Урд**, што цячэ з-пад каранёў **Ігдрасіля**, і атрымоўвае **Руны**, у якіх заключана ўся мудрасць свету. Германцы доўга знаходзіліся ў ізаляцыі, таму ў іх вельмі добра захаваліся агульныя індаеўрапейскія ўяўленні пра Касмічнае Дрэва. **ОДЗІН** у асяродку веліканаў здабыў мёд паззіі, таму ён з’яўляецца богам паззіі і апекуном пазтаў-скальдаў. Валодае ён таксама магіяй і чараўніцтвам. Аднойчы ён падарожнічаў у **Х е л ь** – царства памерлых. Імя **ОДЗІНА** сустракаецца як корань у многіх назвах рэк, азёр і гор **Скандынавіі**.

Калі германцы перайшлі жыць на кантынент, **ОДЗІН** пачаў называцца **ВАТАНАМ** або **ВАДАНАМ** (можа, адсюль “вада”?), а яго жонка – **ФРЭЯЙ** (адсюль слова “фраў”). Шматлікія надпісы з імёнамі **Одзіна** і **Ватана** датуюцца **VI–VIII** стст.

Усе каралі англасаксаў свой род узводзяць да **ОДЗІНА-ВАТАНА**. Дацкі каралеўскі род **Скельдунгаў** узыходзіць да **СКЁЛДА**, сына **ОДЗІНА**. **ОДЗІН** таксама – першапрадак легендарнага каралеўскага рода **Вельсунгаў**, да якога належыць герой “Эпаса пра **Нібелунгаў**” **СІГУРД**. Вядомы еўрапейскі храніст **Саксон Граматык** у XIII ст. пісаў, што **Одзін** – рэальна існуючы старажытны кароль, які быў абагоўлены. Сёння даследчыкі зноў вярнуліся да гэтай думкі. Менавіта **Одзін** вывеў першагерманцаў з басейна ракі **Дон** і прывёў у **Скандынавію**. У позніх германскіх паданнях **ОДЗІН** стаіць на чале **Дзікага палявання**: ён узначальвае душы памерлых. Магчыма, гэта легенда стала штуршком для

задумы нашым **Уладзімірам Караткевічам** вядомай аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха”.

ФРЫГ-ФРЭЯ – жонка **ОДЗІНА**, багіня кахання і шлюбу, сямейнага ачага, блізка да славянскай **ЛАДЫ**. “Фрыг” на старажытнанямецкай мове – “каханая”.

ТОР – сын **ОДЗІНА** і **ЁРД-ЗЯМЛІ**. Ён аналаг нашаму **ПЕРУНУ** – бог-грымотнік. Яму адпавядае дзень чацвер, дуб, молат (“молат” меў той жа корань, што і “маланка”). Калясніцу **ТОРА** возяць два казлы. Ён іх пастаянна спажывае ў ежу, але яны чароўным чынам уваскрасаюць. **ТОР** вартуе **М і д г а р т** – зямлю людзей і абараняе **А с г а р д** – нябеснае паселішча багоў. Сёння вядома, што **Асгард** быў рэальным горадам, які стаяў пасярод старажытнай прарадзімы германцаў у Сярэдняй Азіі, – яго раскапалі.

Скальды, паэты германцаў, любілі спяваць, як **ТОР** лавіў рыбу, а вылавіў **СУСВЕТНАГА ЗМЕЯ**, што жыве ў глыбіні акіяна. **ТОР** з ім паб’еца апошнім боем перад канцом свету: Бог заб’е **ЗМЕЯ**, але, прайшоўшы дзесяць крокаў, памрэ з-за атрутных укусаў.

ТОР галоўным чынам падарожнічае на ўсход, у краіну веліканаў. У яго ёсць пояс сілы, цудоўныя пальчаткі і чароўная палка. Пра **ТОРА** захавалася шмат розных паданняў. Яго жонка – багіня **СІЎ** з залатымі валасамі, што ўказвае на яе сонечнае паходжанне. Адноўчы брат-блізнец **ОДЗІНА** **ЛОКІ** абстрыг ёй валасы. **ТОР** загадаў карлам выкаваць ёй новыя валасы, якія тут жа да яе галавы прыраслі. Валасы **СІЎ** увасабляюць у **Скандынавіі** ўрадлівасць.

ВАЛЬКІРЫІ – жаночыя божышчы, якія даруюць перамогу і пагібель у баі. Загінуўшых герояў яны забіраюць у **В а л ь х а л у** – нябесны рай. Там ваяры балуюць, п’юць малако цудоўнай казы і пастаянна спажываюць мяса дзіка. **ВАЛЬКІРЫІ** прыслужваюць за сталом. Яны блізкія да багін лёсу.

У германцаў былі розныя дынастыі багоў – **АСЫ** і **ВАНЫ**. **АСЫ** паходзяць ад веліканаў. Вайной **АСАЎ** і **ВАНАЎ** закончыўся Залаты век. Краіна **ВАНАЎ**, згодна сагам, – ніжняе цячэнне **Дона**. **ВАНАМ** сагі прыпісваюць інцэст з сёстрамі, чараўніцтва, прароцкі дар. З іх найбольш вядомы бог **НЬЁРД**, бацька **ФРЭІ**, жонкі **ОДЗІНА**. **НЬЁРД** – уладар над морам, ветрам і агнём, апякун мараходства, рыбалоўства і палявання. Пасля заканчэння вайны **АСАЎ** і **ВАНАЎ** **НЬЁРД** пайшоў у заложнікі да **АСАЎ**. Перад канцом свету **НЬЁРД** вернецца да **ВАНАЎ**. Хутэй за ўсё **Асы** – гістарычныя персанажы, пазней абагоўленыя.

Сярод **АСАЎ** не менш вядомы, чым **ОДЗІН**, яго брат-блізнец **ЛОКІ**. Гэта трыксцер – ён хітры, каварны, вечна шкодзіць іншым багам. Ад **ЛОКІ** веліканша **АНГРБОДА** нарадзіла велізарнага ваўка **ФЕНРЫРА**, што гоніцца за сонцам і глытае яго кожную ноч, а таксама **СУСВЕТНАГА ЗМЕЯ** і іншых пачвар. **ОДЗІН** стварыў усё добрае, а **ЛОКІ** – усё дрэннае. Урэшце багі страцілі цярпенне, злавілі **ЛОКІ** і прыкавалі яго да трох

камянёў. Быць яму ў такім становішчы да канца свету. А тады ЛОКІ прывядзе ў Х е л ь карабель мёртвых, якія будуць біцца з багамі. Яго сын воўк ФЕНРЫР таксама прыкаваны, але перад канцом свету парве ланцуг і праглыне ОДЗІНА.

Такім чынам, для германска-скандынаўскай міфалогіі ў многім характэрны *эсхаталагічныя* матывы (матывы, звязаныя з канцом свету). У той жа час гэта міфалогія, якая адлюстравала нейкія сапраўдныя гістарычныя падзеі, звязаныя з перасоўваннем па Еўразіі індаеўрапейскіх плямёнаў.

Міфалогія балтаў

Продкі сучасных балтаў – у многім *аўтахтоны* Еўропы – барэалы, якія перамяшчаліся з індаеўрапейскімі плямёнамі, што прыйшлі на тэрыторыю паўночнага усходу Еўропы не пазней III тыс. да н.э. У далейшым на іх зямлю не было эпахальных нашэсцяў, таму балцкая міфалогія захавала першасныя індаеўрапейскія ўяўленні.

Асноўныя багі:

ДЫЯВАС – уладар нябёсаў і зямлі. Ад НЕБА-КАРОВЫ ён нарадзіў блізнят – брата і сястру, якія ўвасаблялі ўрадлівасць і земляробства (як у Месапатаміі ІШТАР і ТАМУЗ). Пазней паданне пра іх брата і сястры было заменена на міф пра двух братоў-блізнят і іх сястру СОНЦА-САЎЛЕ. МЕНУ – бог МЕСЯЦ, муж САЎЛЕ, зоркі – іх дзеці, акрамя ранішняй зоркі АЎШРЫ-Венеры – дачкі САЎЛЕ і ПЯРКУНАСА.

САТВАРАС – бог-стваральнік, але ясна, што працаваў ён разам з ДЫЯВАСАМ. САТВАРАС – стваральнік толькі свойскай жывёлы і яе апякун. Яму прыносяць у ахвяру белых пеўняў.

ПЯРКУНАС – старажытны бог маланак, навальніцы, даравальнік дажджу, апякун ваяроў; змагаецца з ВЯЛНІСАМ. У адной руцэ бог-грымотнік трымае казла, у другой – сякеру. Імчыць па небе на вогнянай калясніцы, жыве на высокай гары (Сусветнай Гары) з размешчаным на ёй Дубам (Сусветным Дрэвам).

ЛІГА – бог радасці і летняга сонцавароту (у нас КУПАЛА).

ВЕЙПОНС – бог вятроў, які ўяўляўся ў вобліку чалавека з крыламі за спіною і з двума тварамі.

УСІНЬШ – сын ДЫЯВАСА, блізкі да ЯРЫЛЫ, бо вяртаецца на зямлю кожную вясну, апякуе коней; ён звязаны з расою, з мёдам і з півам.

ЛАЙМА, дачка ДЫЯВАСА, багіня лёсу і шчасця, апякунка роду, дапамагае дзяўчатам у выбары жаніхоў, арганізоўвае вяселлі, аберагае цяжарных; блізкая да славянскай ЛАДЫ.

ЖЭМІНА – багіня Зямлі. Ёй ахвяруюць хлеб, кладучы яго ў баразну і выліваючы туды піва.

ВЯЛНІС (ВЕЛС) – бог свойскай жывёлы і падземнага свету, супраціўнік ПЯРКУНАСА, ад якога ратуецца, перакідваючыся ў карову, у

кошку, сабаку, свінню, казла, шчупака, часам і ў чалавека, і хаваецца за камянямі, за дрэвамі, куды пасылае свае стрэлы-маланкі ПЯРКУНАС. Перамога апошняга над падземным богам – гэта навальніца, дождж, у выніку якога вызваляецца насенне, што трымаў ВЯЛНІС пад зямлёю, і падымаецца над паверхняй зямлі, прарастае. Балты верылі, што ВЕЛС пасе душы памерлых і таму прыносілі яму багатыя ахвяры. Балты разумелі рай як пашу. ВЕЛСУ быў прысвечаны месяц кастрычнік.

Як бачым, існуюць шматлікія моўныя і міфалагічныя паралелі паміж культурай кельтаў, балтаў і славян, а таксама германцаў. Археалагічная культура "шнуровай керамікі" з'яўляецца агульнай для гэтых этнічных сем'яў. Веданне культуры суседніх з беларусамі народаў у многім дапамагае зразумець духоўны набытак нашых далёкіх продкаў, рэканструяваць іх міфалагічную спадчыну.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Што ўвасаблялі багі Антычнай Грэцыі і Рыма? У чым заключана філасофскае нападзенне гэтых вобразаў?
2. У якіх творах антычнай літаратуры сустракаюцца багі як персанажы?
3. Што вы ведаеце пра раслінны каляндар друідаў?
4. Чым блізкія багі кельтаў да славянскіх багоў?
5. Вызначце рысы падабенства паміж германскімі, балцкімі і славянскімі багамі. Чым абумоўлена такое падабенства?

Лекцыя 15. МІФАЛАГЕМА ДОМА Ў СЛАВЯНСКАЙ КУЛЬТУРЫ

1. *Семіётыка Дома.*
2. *Гарызантальны план дома.*
3. *Вертыкальны план дома.*
4. *Дамавыя духі.*

Жыллё – адзін з важнейшых сімвалаў культуры. З паняццем “дом” можна суаднесці ўсе важнейшыя катэгорыі выяў свету ў свядомасці чалавека.

Жыллё – схема прасторы, квінтэсенцыя асвоенага чалавекам свету. Вобраз дома ў традыцыйнай выяве свету перш за ўсё звязаны з такімі агульнафіласофскімі паняццямі, як прастора і час.

Кожная рэч мае дваістую прыроду: любую рэч можна выкарыстаць і як уласна рэч, у яе прызначэнні, і як знак, сімвал. Тое ж і дом. Мы будзем разглядаць дом як *знак, сімвал культуры*. Акрамя таго, дом мае

эстэтычную, магічную функцыі, функцыю рэгіянальнай і саслоўнай прыналежнасці і інш.

Са з'яўленнем жылля ў нашых продкаў свет набыў рысы прасторавай арганізацыі. З'явіўся універсальны пункт адліку ў прасторы. Дом надаў свету прасторавы сэнс, аддзяліў чалавека ад космасу і ў той жа час унёс космас у жыллё. Гэта вельмі важны момант. У храме гэта рабілася свядома, а ў жылым доме, хутчэй за ўсё, неўсвядомлена. Структура дома паўтарае структуру свету: тры ўзроўні па вертыкалі, чатыры па гарызанталі.

У многіх індаеўрапейскіх мовах слова “дом” (“domos”) азначаў спачатку не жыллё, а сям'ю. Сапраўды, слова “дом” у беларускай і рускай мовах шматзначнае.

Праблема культурнага асваення свету – адна з цэнтральных у культуралогіі. Французскі археолаг і этнограф **Ж. Леруа-Гуран** лічыць, што асваенне часу і прасторы было больш важным крокам для фарміравання чалавека, чым, напрыклад, выраб прылад працы.

Прастору і час можна лічыць асвоенымі, калі іх часткі названы ў мове, а таксама адлюстраваны ў абрадзе, напрыклад, каляндарныя абрады зафіксавалі рытмічныя змены пор года. Рытуалізаваная аказалася і будаўнічая практыка славянскіх народаў. Кожны рытуал быў закліканы забяспечыць устойлівы сувязі паміж жыццём людзей і касмічным ладам.

У рытуале важнае значэнне мелі выбар месца і часу, а таксама матэрыялу для будаўніцтва.

Асноўным будаўнічым матэрыялам у славян было дрэва. Да ХХ ст. мы, можна сказаць, жылі ў драўлянай эры, настолькі важную ролю ў нашым жыцці адыгрывала расліннасць. У міфалогіі панаваў вобраз Касмічнага Дрэва, або Прадрэва, які з'яўляўся ўвасабленнем канцэпцыі будовы Сусвету. Варта ўспомніць і такія з'явы, як анімізм і татэмізм, бо продкі адухаўлялі дрэвы, а некаторыя з іх лічыліся нават татэмамі, напрыклад, у рускіх і беларусаў – бяроза, дуб, вярба, ва ўкраінцаў – таполя. На ўзроўні падсвядомасці этнасаў культ дрэў дайшоў да нашага часу ў рэлігійных і касмалагічных уяўленнях, якія адлюстраваны ў выяўленчым мастацтве, архітэктуры, харэаграфіі, святах, гульнях, слоўным фальклоры, мове, асабліва сцях дзіцячай псіхікі.

Дзеянні многіх літаратурных твораў беларусаў і рускіх (а таксама і ўкраінцаў, палякаў, чэхаў, славакаў, лужычан) ажыццяўляюцца ў лесе, на фоне лесу. Так, раманы рускіх пісьменнікаў **Паўла Мельнікава-Пячэрскага** (XIX ст.) “У лясках” і **Леаніда Лявонава** (XX ст.) “Рускі лес” – у значнай ступені культавыя. У беларускай літаратуры такія культавы твор з'явіўся яшчэ ў эпоху Адраджэння – паэма “Песня пра зубра” **Міколы Гусоўскага**. У сучаснай літаратуры дрэва выступае як сімвал жыцця, яно паўстае менавіта ў кантэксце нацыянальнай светабудовы. Прыкладам, у **Аляксея Пысіна** дуб – Прадрэва, Дрэва Жыцця, у **Рыгора Барадзіна**

“дрэва вечнага руху” – гэта само вяччанне прыроды з часам, для **Аркадзя Куляшова** сасна і бяроза разам – адзінае сусветнае Касмічнае Дрэва, у **Анатоля Сыса** Пан-лес – як храм, адкрыты ўсім для споведзі, для духоўнага ўдасканалення.

У кожным рытуале, а таксама ў жытле ёсць шэраг *агульных класіфікатараў*, так званых *універсальных апазіцый*: свой/чужы, верх/ніз, мужчынскі/жаночы, жывы/мёртвы і г.д.

Забароненымі для будаўніцтва былі “свяшчэнныя” дрэвы. Яны раслі на месцы разбуранай царквы ці капліцы, ці на магіле. Гай са старымі ці высокімі дрэвамі таксама лічыўся свяшчэнным. Не сякаліся дрэвы з нейкімі анамаліямі, напрыклад, пакручастым комлем. Грахам было ўвогуле сякаць усе старыя дрэвы: яны павінны былі памерці сваёй смерцю. Ні ў якім разе нельга было выкарыстоўваць для будаўніцтва і праклятыя дрэвы, якія ў беларусаў называліся “стаяросавымі”: яны, як правіла, раслі на месцы старых дарог або на ростанях: перакрываванне заўсёды звязвалася са знаходжаннем там нячыстай сілы. Дарэчы, словы “дрэва” і “дарога” ўзыходзяць да аднаго караня.

Беларусы лічылі самым спрыяльным часам для нарыхтоўкі лесу сакавік і красавік, бо сок, што ішоў з абуджанай зямлі ў гэтыя месяцы, умацоўваў дрэвы.

Месца для будаўніцтва жылля вызначалася не толькі практычнай неабходнасцю, але і сімвалічнай, рытуальнай функцыяй. Дом нельга было будаваць там, дзе раней была дарога, або лазня, або спаленае маланкай жыллё, або могілкі, або там, дзе хто-небудзь параніўся сякерай, нажом ці касою. Шчаслівым лічылася месца, на якое любіла класціся свойская жывёла. Часта месца вызначалася з дапамогай варажбы. Па кутках будучага дома гаспадар сыпаў вечарам чатыры жменькі зярнятак. Калі раніцай яго ніхто не парушыў, месца лічылася ўдалым. Часта гэта была воўна, якая за ноч павінна была стаць вільготнаю, або крэйда, да якой павінны сабрацца мурашкі. Усё гэта асацыявалася з багаццем, урадлівасцю.

Важны момант у будаўніцтве – ахвярапрынашэнне. Так званая “*будаўнічая ахвяра*” зафіксавана ва ўсіх народаў свету. Ва ўсходніх славян у якасці будаўнічай ахвяры ў асноўным выкарыстоўваліся конь і певень (курыца) як сімвалы агню. Нават сёння на Палессі падчас будаўніцтва лазні абавязкова напачатку забіваюць курыцу. На поўначы Расіі яшчэ нядаўна закладвалі пад фундамент драўляныя лялькі – яўную замену чалавечых ахвяр. Былі і бяскроўныя ахвяры: грошы, ладан, воўна, зерне. У Заходняй Еўропе закопвалі збаны з розным харчам. Я асабіста лічу, што забойства РОМУЛАМ РЭМА падчас закладкі Рыма – яўная будаўнічая ахвяра.

Абрад ахвярапрынашэння звычайна звязаны з укладкай першага вянца. Гэта важна, бо звязана з міфалагічнай ідэяй першага, пачатковага,

якое заўсёды сакральнае. Напрыклад, адзін з відаў варажбы ў дзяўчат на Новы год: у першага сустрэчнага спытаць імя – яно і будзе імем жаніха. Важнае значэнне меў першы сеў, мука з першага ўраджаю. У старажытных рымлян першыя дні кожнага месяца лічыліся святочнымі і называліся “календамі”, адсюль – календар.

На Беларусі цесляры пасля ўкладкі першага вянца каго-небудзь замаўлялі, каб доўга не жыў. Звычайна гаспадары прасілі будаўнікоў, каб замовілі прусакоў ці мышэй. У першы вянец на Беларусі клалі зёлкі, сабраныя на Купалле, і клікалі Івана ды Мар’ю. Гэта вельмі цікавы момант. Калі ў сям’і няма нікога з такімі імёнамі, клічуць чужых. Дарэчы, глыбінная сімволіка Купалля таксама звязана з ІВАНАМ ды МАР’ЯЙ, братам і сястрой, што ўступілі ў інцэст. Даследчыкі па-рознаму тлумачаць гэты цёмны момант, звычайна – у духу **З. Фрэйда**. Я ж лічу, што тут адбілася памяць пра андрагіннае божышча КУПАЛУ, што ўвасабляў і жаночы, і мужчынскі пачаткі. А КУПАЛА – тое ж, што АПАЛОН, – святая, жыццё. Ва ўсялякім разе, Іван ды Мар’я сімвалізуюць нейкую моцную сувязь, што вельмі важна падчас звязвання вянцоў зруба.

Першы вянец – глыбокі сімвал. Ён аддзяляў хатнюю прастору ад асяроддзя, унутранае ад знешняга. Чалавек з пачатку самасвядомасці, гэта значыць, вылучэння з прыроды, імкнуўся ўстанавіць межы і гэтым забяспечыць сабе бяспеку. (Нават жывёлы “мецяць” сваю тэрыторыю.) Семантыка слова “вянец” ляжыць у сферы трох кодаў: прасторавага, сацыяльнага і тэхналагічнага. Усяго ў гэтага слова каля дваццаці значэнняў: кола, абруч, ззянне вакол галавы, карона, вясельны вянец, сам шлюб, муж і жонка, упрыгожанні вакол слупа ці глечыкаў, ярус бярвення, сям’я, двор, гаспадарка, горны хрыбет, трыумфальны вянец, гонар, слава, упрыгожанне, узнагарода, завяршэнне справы (“Канец – справе вянец”). Раней дом быў круглы (пабудова з костак маманта), відаць, адсюль гэта слова. Круг і квадрат – асноўныя формы арганізацыі прасторы. З квадратам суадносіцца мужчынскі пачатак, з кругам – жаночы.

Сцены абмяжоўвалі прастору, але дзверы і вокны як бы здымалі поўнае абмежаванне, з’яўляліся сувяззю са знешнім светам. Значэнне мяжы дзвярэй, парога і сённа засталася: нельга вітацца і перадаваць што-небудзь праз парог, сядзець на парозе, бо парушасца мяжа паміж сваім і чужым. У старажытнасці да ўсіх межаў – і прасторавых, і часавых (Новы год) – ставіліся надзвычай сур’ёзна, былі нават асобныя багі, якія адказвалі за граніцы.

Разрыў мяжы ў дзвярах – месца вельмі небяспечнае, таму іх аберагалі: прыбівалі, да прыкладу, конскую падкову, каб засцерагчыся ад нячысцікаў; украінцы вешалі крапіву, беларусы – палын, часнок. Жаніх пасля вячання павінен быў перанесці нявесту праз парог свайго дома, каб абараніць яе: раней пад парогам хавалі нябожчыкаў, і духі продкаў маглі паставіцца ваража да яшчэ незнаёмай дзяўчыны.

Як і дзверы, акно звязвае са знешнім светам – прычым са светам касмаганічных з’яў і працэсаў – сонцам, месяцам, ветрам, бакамі свету. Адсюль касмічная (часцей сальярная) сімволіка на аканіцах.

Небяспечна астаўляць адкрытым акно на ноч, бо ў яго могуць заляцець вупары. Нельга выліваць праз акно ваду, памыі, пляваць і інш.

Акно – вока дома: гэта трывала зафіксавана ў народнай культуры. Часцей за ўсё яно і разумеецца як праваднік святла, напрыклад, балгарскае “празорац”. Адсюль сімволіка вакна як вобраза святла, яснасці, звышбачнасці, што дазваляе ўстанавіць сувязь чалавека, яго душы з сонцам, з нябеснымі аб’ектамі, **Богам**. Акно звязана з іншым вокам – Сонцам. Яны адпавядаюць адно аднаму як носбіты святла. Над вокнамі часта выразалі ці фарбавалі выяву сонца або сонца з вокам. Акно – сувязь са знешняй прасторай, калі сам чалавек застаецца знутры.

Ёсць сувязь паміж акном і дзясвоцкасцю. Жанчына ўнутры дома, мужчына звонку, пад акном, – шырока вядомы матыў яшчэ ў казках (“Сіўка-бурка”) і ў мастацтве. Адсюль узніклі нават віды лірыкі – серанада (вячэрняя песня) і альба (ранішняя песня) у Іспаніі. У Польшчы пад вокнамі нявесты білі посуд – біццём, шумам адганялі злых духаў. Цікавая тэма – калядаванне каля вакон як абмен падарункамі паміж прадстаўнікамі розных светаў. Важнае значэнне заўсёды мелі звесткі, атрыманыя праз акно: як правіла, яны звязаны з істотнымі пераменамі ў лёсе чалавека (“Три девицы под окном...”).

У большасці рэгіёнаў Зямлі вакно ўзнікла позна. Храмы даволі доўга існавалі без акон: самыя сакральныя часткі храма – свяцілішча, алтар – імкнуліся схавать. У зікуратах Шумера і ў храмах Егіпта не было вакон. Не было іх, відаць, і ў храме **Саламона**. Першапачаткова вокны ў рымскім, візантыйскім, арабскім жыллі выходзяць ва ўнутраны двор, а вакол – глухая сцяна. Калі ж вокны пачынаюць, нарэшце, выходзіць на вуліцу, яны абкружаюцца магічнай разьбой, арнамантам.

Акно – важны сімвал у эпохі Сярэднявечча, Рэнэсансу, Барока. У рамантыкаў акно – прарыў у невядомае, знак паэтычнага натхнення, а ў любоўных сюжэтах – апошняя мяжа, што раздзяляе закаханых. У жывапісе сімвалістаў (у шырокім сэнсе слова) – **Сальвадора Далі**, **Марка Шагала** – гэты вобраз дадаткова падкрэслівае шматмернасць свету, напрыклад, выгляд з акна – карціна ў карціне. У мадэрністаў матыў акна – татальная непазнанасць быцця (за акном – сцяна).

Чатыры сцяны ў хаце як чатыры бакі свету. Страх – верхняя мяжа. Неба лічылася страхой над Зямлёю. Гэта метанімія і ўсяго дома: “жыць пад адной страхой” (“Вайна пад стрэхамі” – раман **Алеся Адамовіча**), “отчий кров”. Страх – як бы дасягненне неба, калі ўлічыць, што дом – эквівалент Сусветнага Дрэва. Дасягалася асноўная мэта рытуалу: устанаўленне трывалай сувязі паміж небам і зямлёю – і свет паўставаў гарманічным.

Дом яшчэ не поўнасцю ў сферы культуры, хоць ужо вылучаны з прыроды. Чалавек, які першы ўвайшоў у новы дом, робіць яго прастору асвоенай, але за кошт свайго жыцця – ён хутка памрэ. Вось чаму першым звычайна ўваходзіў самы старэйшы. Але ўвогуле ў Еўропе прынята першымі запускаць ката ці пеўня. Акрамя таго, дом яшчэ лічыўся нячыстым, а певень – сонечная птушка – ачышчае. Успомнім, як у апавяданні **Максіма Гарэцкага** “Роднае карэнне” нячысцікі пасяліліся ў новым доме, і там немагчыма было начаваць. Паводле матэрыялаў нашых фалькларыстаў, у беларусаў новы дом засяляўся паступова, у ім пачавалі на працягу сямі начэй (сакральная лічба) розныя істоты: у першую ноч – певень, у другую – кот, у трэцюю – парася, у чацвёртую – авечка, у пятую – карова, у шостую – конь, а ў сёмую – сам гаспадар з агнём, свечкай і свежым хлебам (для **ДАМАВІКА**).

На Беларусі старажытных абрадаў захавалася найбольш. Напрыклад, такі: праз дзверы новай хаты кідаецца клубок нітак, і, трымаючыся за нітку, сям’я ўваходзіць у хату па прынцыпу старэйшасці. Тут як бы пераход у іншы, незнаёмы свет (успомнім клубок у антычным сюжэце з Лабірынтам). У славянскай традыцыі, калі герой казкі падарожнічае па трох светах з дапамогай вяроўкі ці ланцуга, апошнія злучаюць па вертыкалі неба, зямлю і падзем’е, з’яўляючыся па сутнасці эквівалентамі Сусветнага Дрэва; а ў бытавым звычай дзеянне перанесена ў гарызантальны план.

Поўнасцю дом лічыўся асвоеным, калі ў ім адбываўся першы з якіх-небудзь абрадаў жыццёвага цыклу – роды, вяселле або пахаванне. *Такім чынам, жыццё трывала звязвалася з рытуальнай схемай жыцця чалавека і з міфалагічнай схемай пабудовы Сусвету.*

У традыцыйнай славянскай хаце было два цэнтры – чырвоны вугал (покуць) і печ. Печ звычайна справа ад уваходу, але нават калі не так, усё роўна покуць заўсёды па дыяганалі ад печы. Такая дыяганаль мае велізарнае практычнае і рытуальнае значэнне. Адзін яе канец, ці вугал, указвае на поўдзень, святло, усход, на чырвоны, або **Божаскі**, бок; другі канец дыяганалі (печ) – на цемру, іншасвет, захад. Печ – язычніцкі і як бы жаночы цэнтр жыцця, покуць – хрысціянскі і мужчынскі. Такое супрацьпастаўленне – печ-покуць – увасабленне двухвер’я беларусаў.

У покуці віселі абразы для малення, тут жа (часта за абразамі) знаходзіліся прадметы, найбольш каштоўныя для сям’і: крыжы, грамічныя свечкі, асвечаная вярба, Біблія, дакументы, грошы. У каляндарным цыкле покуць – месца для першага ці апошняга снапа ўраджая. Пад абразамі абавязкова стаяў стол – паводле аналогіі: алтар (прастол) у храме – стол у доме. Ды покуць і афармляўся фактычна як алтарная частка храма. Сядзець пад абразамі за сталом мог толькі гаспадар (сядзець пад бэлькай павінны былі сваты, каля акна – незамужняя дзяўчына, за печчу – гаспадыня, каля самых дзвярэй – жабракі). На стале

ляжаць звычайна такія рэчы, як хлеб у чыстым ручніку, святая вада, свечы. Прадметы на стале ўвогуле лічыліся сакральнымі, азначалі перамогу жыцця над смерцю. За сталом адбываюцца абрады, якія сімвалізуюць канчатковае далучэнне нявесты да новага дома і да новай сям’і: тут адкрывалі нявесту (здымалі вэлюм) і благаслаўлялі маладых. Менавіта са сталом звязваліся ўяўленні пра поспех, здароўе, дабрабыт. Гэта сімвал устойлівасці свету. У беларусаў быў звычай падвешваць над сталом і “павука” з саломы – сімвал сонца.

Печ – выток цеплыні, месца прыгатавання ежы (пераўвасаблення прыроднага рэчыва ў культурнае), месца для сну, для лячэння розных хвароб, часам у ёй мыліся. Таму сімволіка печы звязана з інтымным, нават вантробным жыццём чалавека – у такіх яго праяўленнях, як шлюб, развіццё дзіцяці ў чэраве маці, нараджэнне, смерць, пасмяротнае існаванне. Бо што такое ДАМАВІК? Гэта першы памерлы ў доме чалавек, продак – ён і робіцца духам дома. ДАМАВІК, як правіла, жыве пад печчу, а таму жыццё жанчыны ідзе як бы ў яго прысутнасці, пад яго наглядам, значыць, не зусім свабодна. І ўсё ж у народзе гаварылі: “Няма лепшай рэчы, як дома на печы”.

Печ – увасабленне хатняга ачага, таму яна звязана з катэгорыяй “свайго” (у адрозненне ад “чужога”) і з катэгорыяй лёсу, долі. У беларусаў маладая, пакідаючы бацькоўскі дом, ужо сеўшы на воз з мужам, гаворыць:

Добрая доля, да ідзі за мною
З печы полымем, з хаты комінам!

Раней ачаг быў у цэнтры дома. Таму печ, безумоўна, цэнтр жылля. Але яна ж мае выхад праз комін у знешні свет. У гэтым сэнсе яе функцыі блізкія да функцый акон і дзвярэй. Інакш кажучы, яна сумяшчае рысы і цэнтра, і мяжы. Гэта вельмі важная асаблівасць.

У міфалагічным мысленні прастора лічылася добрай і ліхой. Добрая – заўсёды закрытая. Ліхая – разамкнёная, адкрытая. Печ сумяшчае адно і другое. Комін – вельмі спецыфічны выхад з дому. Дзверы, парог звязаны ў асноўным з душамі продкаў, акно з рознымі касмічнымі стыхіямі і аб’ектамі, звычайна сонцам, а комін – уваход-выхад для інфернальных істот, для кантактаў з імі. Праз комін залятае ў дом ВОГНЕННЫ ЗМЕЙ, вылятае ВЕДЗЬМА, душа памерлага, хвароба, доля і г. д.

У печы “перапякалі” немаўлят, каб былі здаровыя. Першапачатковы сэнс: усунуць у печ, як у магілу і адначасова як у чэрава маці, дзе памрэ хвароба, але памрэ і дзіця, і ў той жа час народзіцца па-новаму, ужо здаровым. Увогуле ў радзінных і вясельных абрадах печ сімвалізавала жаночую вантробу, а вось у пахавальных – дарогу ў іншасвет, а часам сам іншасвет, што і фіксуецца ў казках.

Агонь – самае важнае ў печы. Агонь разумеўся як жывая істота. У доме, у печы, ён выконвае ў асноўным культурныя функцыі, але захоўвае

сваю сувязь з нябесным агнём. Гэта асабліва праяўляецца падчас навалніцы, калі ў печы закрывалі ўтошкі.

Ажно да XX ст. у беларусаў лічылася надзвычай важным не даваць пагаснуць агню ў доме. Яго захоўвалі ў выглядзе вуголля. Пры пераходзе ў новы дом абавязкова пераносілі вуглі са старога, і гэтым жа пераманьвалі ДАМАВІКА. У час эпідэміі гасілі ўсе агні і запальвалі новы, агульны, “жывы” шляхам трэння – самым старажытным спосабам: ужо ад яго бралі галавешкі і неслі ў свае дамы.

З другога боку, агонь у печы сімвалізуе жыццёвыя працэсы ў чалавечым целе, разглядаецца і як палкасць, каханне. Нездарма мноства метафар кахання – “агнявыя”. Вось чаму печ, агонь шырока выкарыстоўваецца ў любоўнай магіі. Калі дзяўчына здолела забрацца на печ у доме каханага хлопца – ён абавязаны ўзяць яе ў жонкі, бо яна праз печ пачала адносіцца да катэгорыі “свайго”. Калі прыходзілі сваты, дзяўчына не павінна была адказаць прама: яна падыходзіла да печы і пачынала яе як бы калупаць, што і азначала згоду. Надзвычай важны ў вяселлі каравайны абрад. Ён суправаджаўся шматлікімі рытуаламі, прыпеўкамі, песнямі і насіў выключна эратычны характар: маніпуляцыі з качаргой і хлебнай лапаткай, усаджванне каравая ў печ разумеліся як акт дэфларацыі.

Падчас смерці ведзьмака ва ўсіх славян абавязкова адкрывалі комін, а часам разбіралі столь і сцяну. Адкрывалі комін і на свята Дзядоў, каб прыйшлі душы памерлых.

У мастацкім плане печ – эстэтычная дамінанта дома, яна ж стварала парадак, бо сцягвала да сябе дробныя прадметы – іх захоўвалі ў пячурках. Сёння эстэтыка камінаў на лецішчах, дачах, у катэджах – надзвычай разнастайная і багатая.

Вертыкальны план традыцыйнай беларускай (у цэлым – славянскай) хаты складаецца з трох частак: падпамосце, жыллё, гарышча (рус. “чердак”). Адпаведна: іншасвет – зямля – неба. Усё, што пакрываецца, – станоўчае, што не пакрываецца – адмоўнае. Гэта тычыцца посуду, калодзежа, асабліва галавы жанчыны. Замужняя жанчына не магла выйсці на вуліцу без хусткі. Ёсць сведчанні, што ў старажытных славян, калі хлопец накідваў на галаву дзяўчыны хустку, яна абавязана была выйсці за яго замуж. Успомнім у гэтым плане рускі праклён: “Чтоб тебе ни дна ни покрываши”.

Зверху дом упрыгожваўся лепш, чым знізу: конікі, грамавыя знакі, птушкі. Аднак гарышча – уся ж такая сфера, якая кантралююцца не чалавекам. Падпамосце (склеп) таксама звязана з уяўленнямі пра ДАМАВІКА, з культам продкаў. Часам там жыве КІКІМАРА.

Такім чынам, Сусвет як бы знаходзіў свой працяг у доме. Дом – яго мадэль. Аднак дом прасторава не толькі суаднесены са знешнім, але і супрацьстаіць яму, таму што дом – якраз мяжа. Адсюль важнае значэнне маюць розныя ўваходы-выхады і іншыя сувязі ўнутранага і знешняга.

Характэрная асаблівасць дома – два цэнтры: покуць і печ. Высокая ступень сям’ятычнасці характэрна для гарызантальнага плану дома, вертыкальны распрацаваны горш.

Асноўныя рысы беларускага дойлідства – гэта вонкавая сціпласць, мэтазгоднасць планіроўкі і канструкцыйных прыёмаў, цесная сувязь з навакольным асяроддзем. Селянін свой дом будаваў сам, і гэта было вельмі важна. **Янка Купала** ў паэме “Яна і я” пісаў:

Палац мой, бачыш,
Хоць і не багаты,
Але я сам яго ўзбудаваў...

Часам дом разумеўся антрапамарфічна – як жывая істота, што, напрыклад, праявілася ў паэзіі **Сяргея Ясеніна**:

Изба-старуха челюстью порога
Жуёт пахучий мякиш тишины.

У паэзіі паняцце “дом” часта ўвогуле атаясамліваецца з паняццем “Радзіма”. Напрыклад, у **Сцяпана Гаўрусёва**:

Наш дом з адкрытымі варотамі
На скрыжаванні ўсіх дарог,
Але з нявыцэрымі богамі
Не запрашаем на парог.

Рускі паэт **Мікалай Ключоў**, настаўнік **Сяргея Ясеніна**, у сваім вядомым зборніку “Избяныя песни» імкнуўся стварыць «Избяной рай» і цяжка пакутваў ад яго разбурэння тэхнічнай цывілізацыяй ХХ ст.:

Изба – святилище земли,
З запечной тайной и расм.

Сёння часта пішуць пра навуку *геамантыку*, якая ў Кітаі называецца *фэн-шуй*. Гэта навука пра сувязь збудаванняў з ландшафтам, пра гармонію паміж рэчамі ўнутры памяшкання. І ў нас была такая навука – яна зафіксавана ў народнай культуры, але збіраць яе прыходзіцца па крупіцах.

Увасабленнем духу дома быў **ДАМАВІК (ХАТНІК, ГАСПАДАР, ПАДПЕЧНІК, ХОХЛІК, у заходніх славян – СКРАТ, КРАСНАЛЮД, у паўднёвых – СТАПАН-ГАСПАДАР)**. **ДАМАВІК** настолькі чалавечны, што з ім можна пасябраваць. З вобразаў народнай дэманалогіі ён найбольш блізкі да чалавека. Хоць у паўднёвых славян часта паўставаў у выглядзе **ВОГНЕННАГА ЗМЕЯ**.

Ахвотней за ўсё **ДАМАВІК** папярэдзвае пра няшчасці, каб жыхары дома падрыхтаваліся. Так, калі ён плача, у доме будзе нябожчык; калі ля коміну на страсе заіграе ў заслонку – будзе суд; каго-небудзь абалье вадой ноччу – той чалавек захварэе; тузае за валасы – папярэдзвае жонку, каб не сварылася з мужам; загрыміць посудам – заклапочаны неасцярожным абыходжаннем з агнём; смяецца – будзе вяселле.

Звычайна ДАМАВІК жыве ў падпеччы або ў каморы і вылазіць адтуль толькі ноччу і на Дзяды, каб удзельнічаць у агульнай вячэры.

Усе добра ведалі, што ДАМАВІК любіць тыя сем'і, дзе жылі ў згодзе і трымалі гаспадарку ў парадку. Калі дбайны гаспадар калі-небудзь што і забудзе зрабіць, ДАМАВІК гэта зробіць за яго. Затое лянiвым ён не даруе нічога і імкнецца ім шкодзіць: замучвае коней, б'е кароў, раскідвае гной па двары, душыць па начах гаспадароў, дзяцей. Праўда, ДАМАВІКА можна задобрыць, даўшы нейкі падарунак: асабліва ён любіць тытунь або грошк з вывай Святога Георгія (Юр'я).

Часта ДАМАВІК у беларусаў меў выгляд змяі-вужа. Вужы ў вёсках Палесся і сёння лічацца хатнімі жывёламі, жывуць пад падлогамі дамоў. Пад домам **Льва Талстога** ў Яснай Паляне таксама жылі вужы. І ўсё ж у большасці славянскіх народаў ДАМАВІКА ўяўлялі ў выглядзе маленькага дзядка, часта з тварам гаспадара дома.

Калі людзі перасяляліся са старой хаты ў новую, яны там пакідалі для ДАМАВІКА частаванне – кавалчак салёнага хлеба і гарэлку. Тады ДАМАВІК пераходзіў са старой хаты.

Некаторых жывёл ХАТНІК можа неўзлюбіць; заўсёды сябруе толькі з сабакам і казлом. Асабліва ён не любіць белых катоў і сівых коней.

У некаторых рэгіёнах адзін ДАМАВІК быў на ўсю гаспадарку, а ў іншых у доме жыў ДАМАВІК, а ў хляве – ХЛЕЎНІК, які адказваў за свойскую жывёлу.

У доме пад падлогай, як бы ў падзем'і, часта жыла КІКІМАРА – вельмі старажытны дух, але ў час запісаў фальклору – у XIX ст. – ужо не асабліва шкодны. На Беларусі і на Украіне яе звалі МАРА. Слова КІКІМАРА ўзнікла ад прыстаўлення рускага слова «кіка» ў значэнні птушынага крыку да самастойнага слова «мара». Рускія лічылі, што дух быў шкодны для хатняй птушкі, але ў цэлым у Расіі ён захаваўся мала. У беларусаў і ўкраінцаў гэта лёгкі, як пух, лятучы, празрысты дух, прывід, а ў рускіх – змрочны, грубы, які днём сядзеў за печчу, а па начах шкодзіў. Асабліва КІКІМАРА актыўная ў «страшныя вечары» (на Каляды) ці нават у адну ноч пад Новы год: тады яна трэпле і паліць кудзелю, стрыжэ авечак. Увогуле яе часта бачылі за кроснамі. Гэта дало падставу даследчыкам міфалогіі наблізіць МАРУ да грэчаскай **МОЙРЫ** – багіні лёсу, што прала нітку чалавечага жыцця. МАРА мучыць чалавека ў час сну: душыць, ад яе нямеюць рукі і ногі, цяжка дыхаць. У некаторых мясцінах лічылі, што канкрэтнага вобліку яна не мае, а прымае выгляд розных жывёл і птушак. На Беларусі і на Украіне чучала МАРЫ і сакавіка насілі па вуліцах і спальвалі як увасабленне зімы.

ЛАЗНІК (па-руску **БАННІК**) жыве ў лазні, з якой былі звязаны многія падзеі ў жыцці продкаў: якраз тут адбываліся ў жанчын роды, тут дзяўчат мылі перад вяселлем. І хоць лазня мые, парыць, часта лечыць, тым не менш яна заўсёды лічылася нячыстым месцам, а пасля апоўначы нават

небяспечным і страшным. Тут жыве нячысты дух, які пасяляецца за каменкай, але часцей пад палком.

ЛАЗНІК заўсёды мыецца пасля ўсіх. Звычайна ж колькасць тых, хто мыўся, раздзялялася на тры чаргі, таму “чацвёртай пары” ўсе баяліся, лічылі, што гэта час ЛАЗНІКУ мыцца, і ён пачынае злавацца: пырскае кіпенем, кідаецца камянямі з каменкі. Калі не збегчы ўмеючы – задам наперад, – то і ўвогуле можа ашпарыць.

Людзі раней мыліся гадзін да сямі вечара. А пазней, лічылі яны, мышоцца чэрці, лесавікі, гуменнікі і самі лазнікі. Калі хто-небудзь пойдзе вечарам у лазню, то жывым не выйдзе: нячысцікі задушаць, а людзям здасца, што ўгарэў.

ЛАЗНІКУ прыносяць пачастунак – хлеб з соллю. А яшчэ лепш – чорную курыцу. Калі будуць новую лазню, курыцу душаць і закопваюць пад ганкам лазні. Звычайна падарожнікі баяліся начаваць у лазнях.

ЛАЗНІК – дастаткова шкодны дух. Яшчэ горшы – ГУМЕННІК (ЕЎНІК). У ваколіцах вёскі звычайна стаялі асеці, ці сушні (еўні, гумны). У паўзмроку і асабліва ноччу іх няўкладная забудова настрайвала чалавека на фантастычны лад, часта ўзбуджаючы страх.

Сушні нярэдка гарэлі. Гэта няшчасце, натуральна, прыпісвалі нейкаму шкоднаму духу.

Паказваецца ён, у адрозненне ад ДАМАВІКА, надзвычай рэдка. Сам падобны да велізарнага ката – чорнага, лахматага, з вачыма, як вугольні; умее брахаць па-сабачы, рагоча не горш за ЛЕСАВІКА. Яго задача: сачыць, ці правільна кладуць снапы і топяць гэтыя сушні, бо іх неабходна добра высушыць.

Хоць ЕЎНІК і лічыцца дамавым духам, але самым злым з усіх – яго цяжка задобрыць. Калі ён раззлуецца, тады нічога не дапамагае. Гавораць, ёсць адзін спосаб: вывернуць кажух навыварат, узяць качаргу і сцерагчы яго ў ноч пад свята Агафона-гуменніка (22 жніўня). У некаторых рэгіёнах так яго баяцца, што па аднаму не заходзяць у гумно.

Думка пра нейкія існасці, што жывуць побач з намі і часам нават не ўспрымаюцца нашымі органамі пачуццяў, была ў чалавека заўсёды. Яна і ўвасоблена ў вобразах народнай дэманалогіі. Нашу няздольнасць успрымаць гэтыя тонкія сутнасці можна параўнаць з тым, як пчолы ўспрымаюць людзей. Чалавецтва тысячы гадоў (калі браць ад Старажытнага Егіпта) разводзіць пчол, а між тым для саміх пчол чалавек за бар’ерам іх успрыняцця – у іх рэальнасці няма чалавека. Так і мы не ўспрымаем некаторыя існасці, што жывуць побач з намі. Нашы продкі здагадваліся, што яны ёсць, і ўвасобілі іх у вобразах ДАМАВІКА, ЛАЗНІКА, КІКІМАРЫ, а таксама ў вобліках духаў прыроды.

Магчыма, яны жывуць у іншых вымярэннях. Тыя, хто гаворыць пра духі локусаў, духі розных месцаў – азёр, гор, рэчак, хат, палацаў, – успрымаюць іх не фізічным зрокам, а неяк інакш. Так што ВАДЗЯНІКА

якога-небудзь возера, якіх шмат на Беларусі, нельга лакалізаваць як нейкую істоту, што жыве ў гэтым возеры. Хутчэй, праз возера можна лакалізаваць нейкае месца нашай прасторы, дзе магчыма ўспрыняць гэтую сутнасць. Сама ж сутнасць – у іншым вымярэнні, якое складае з возерам адзінае цэлае. У нашым свеце яно праяўляецца праз возера. Але асноўны сэнс такой сутнасці, такой істоты – у іншым вымярэнні. Ёсць, напрыклад, у нашых месцах камяні, якія рухаюцца або растуць. Магчыма, тое, што нам уяўляецца камянямі, было часткай, праекцыяй нейкіх іншых сутнасцей і толькі ў такой форме, толькі часткова прысутнічаюць у нашым свеце.

Цікава, што жрацы, вешчуны старажытных рэлігій, шаманы, што прайшлі праз абрад пасвячэння, пачыналі бачыць гэтыя сутнасці (назваваючы іх духамі) і кантактаваць з імі.

Такім чынам, многія міфалагічныя паняцці, магчыма, маюць рэальную аснову.

ПЫТАННІ ДЛЯ ЗАМАЦАВАННЯ І САМАКАНТРОЛЮ

1. Якое значэнне мае Дом у чалавечай культуры?
2. Як падзяляецца прастора дома?
3. Якое семантычнае значэнне набываюць дзверы, вокны, комін у доме, інакш кажучы, межы ўнутранага і знешняга?
4. Прывядзце прыклады асаблівага стаўлення да печы і покуці ў беларускай літаратуры.
5. Як адлюстравана культура дома і стаўленне да дома ў беларускай літаратуры, у рускай літаратуры, у іншых славянскіх літаратурах?
6. Чым вызначаецца традыцыйная народная архітэктура беларусаў? Як адбіваюцца народныя традыцыі ў сучасным дойлідстве?
7. Чаму людзі прыдумалі дамавых духаў?

ЛІТАРАТУРА

1. Андреев Д. Л. Роза Мира / Д. Л. Андреев. М., 1991.
2. Аристотель. Поэтика. Риторика. СПб., 2000.
3. Асов А. А. Мифы и легенды древних славян / А. А. Асов. М., 1998.
4. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Н. Афанасьев. М., 1995.
5. Баландин А. И. Мифологическая школа в русской фольклористике / А. И. Баландин. М., 1988.
6. Барт Р. Мифологии: пер. с фр. / Р. Барт. М., 1996.
7. Бассин Ф. В. Проблема бессознательного / Ф. В. Бассин. М., 1968.
8. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. М., 1986.
9. Башляр Г. Психоанализ огня: пер. с англ. / Г. Башляр. М., 1993.
10. Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік. Мн., 1988.
11. Бельскі А. І. Свет ад травы да зор / А. І. Бельскі. Мн., 1998.
12. Белякова Г. С. Славянская мифология / Г. С. Белякова. М., 1995.
13. Библия. М., 1988.
14. Богданович А. Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов / А. Е. Богданович. Мн., 1996.
15. Булашев Г. Д. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Д. Булашев. Київ, 1993.
16. Вейман Р. История литературы и мифология: пер. с нем. / Р. Вейман. М., 1975.
17. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Велецкая. М., 1978.
18. Власова М. Русские суеверия: энциклопедический словарь / М. Власова. СПб., 1998.
19. Гаспаров Б. М. Поэтика «Слова о полку Игореве» / Б. М. Гаспаров. М., 2000.
20. Гачев Г. Г. Национальные образы мира / Г. Г. Гачев. М., 1988.
21. Голан А. Миф и символ: пер. с англ. / А. Голан. М., 1993.
22. Голосовкер Я. Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. М., 1987.
23. Грейвс Р. Мифы Древней Греции: пер. с англ. / Р. Грейвс. М., 1992.
24. Грейвс Р. Белая Богиня: историческая грамматика поэтической мифологии / Р. Грейвс. М., 1999.
25. Гримм Я. Немецкая мифология / Я. Гримм // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX веков: трактаты, статьи, эссе. М., 1987.
26. Гринев В. В. Праязык и символ / В. В. Гринев. Киев, 1999.
27. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало: лекции по народоведению / Л. Н. Гумилев. М., 2000.
28. Гуревич П. С. Философская антропология / П. С. Гуревич. М., 1997.

29. Даль В. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа / В. Даль. СПб, 1994.
30. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев: пер. с фр. / Ж. Дюмезиль М., 1986.
31. Еремина В. И. Ритуал и фольклор / В. И. Еремина. Л., 1991.
32. Зайкоўскі Э. М. Багі старажытнай Беларусі / Э. М. Зайкоўскі // Роднае слова. 1996. № 12.
33. Земляробчы каляндар. Мн., 1990.
34. Историческая поэтика: литературные эпохи и типы художественного сознания. М., 1994.
35. Каваленка В. А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В. А. Каваленка. Мн., 1981.
36. Кассу Ж. Энциклопедия символов: пер. с фр. / Ж. Кассу. М., 1998.
37. Керлот Х. Э. Словарь символов: пер. с исп. / Х. Э. Керлот. М., 1994.
38. Конан У. М. Ля вытокаў самасвядомасці / У. М. Конан. Мн., 1989.
39. Конан У. М. Біблейскія і хрысціянскія матывы ў беларускай этнічнай культуры / У. М. Конан // Наша вера. 2000. № 1.
40. Ковель У. М. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У. М. Ковель. Гомель, 1995.
41. Кононенко А. А. Персонажи славянской мифологии / А. А. Кононенко. Киев, 1993.
42. Косарев А. Ф. Философия мифа / А. Ф. Косарев. М., 2000.
43. Крапп А. Астрономия. Легенды и предания: пер. с нем. / А. Крапп. М., 1999.
44. Краткая энциклопедия славянской мифологии. М., 2001.
45. Крук І. І. Сімволіка беларускай народнай культуры / І. І. Крук. Мн., 2000.
46. Купер Д. Энциклопедия символов: пер. с англ. / Д. Купер. М., 1995.
47. Лангер С. Философия в новом ключе: пер. с англ. / С Лангер. М., 2000.
48. Леви-Строс К. Мифологики: пер. с фр. / К. Леви-Строс. М.-СПб., 2000–2002. Т. 1–3.
49. Левкиевская Е. В. Мифы русского народа / Е. В. Левкиевская. М., 2000.
50. Ліцьвінка В. Д. Святы і абрады беларусаў / В. Д. Ліцьвінка. Мн., 1998.
51. Лозка Г. С. Украинське народознавство / Г. С. Лозка. Київ, 2004.
52. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев. М., 1993.
53. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев. М., 2001.
54. Лотман Ю. М. Літаратура і мифология / Ю. М. Лотман, З. Г. Минц // Труды по знаковым системам: уч. записки Тартусского гос. ун-та. Тарту, 1981. Т. 13. Вып. 546: Семиотика культуры.
55. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. М., 1999.

56. *Маковский М. М.* Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках / М. М. Маковский. М., 1996.
57. *Малиновский Б.* Магия, наука и религия: пер. с англ. / Б. Малиновский // Мистика. Религия. Наука: классики мирового религиоведения. М., 1998.
58. *Мамуна Н. В.* Зодиак мистерий / Н. В. Мамуна. М., 1998.
59. *Мамуна Н. В.* Зодиак богов / Н. В. Мамуна. М., 2000.
60. Матьер-Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон. М., 2003.
61. *Маслова В. А.* Преданья старины глубокой в зеркале языка / В. А. Маслова. Мн., 1997.
62. *Мелетинский Е. В.* Введение в историческую поэтику эпоса и романа / Е. В. Мелетинский. М., 1986.
63. *Мелетинский Е. В.* Поэтика мифа. М., 1995.
64. *Меликов В. В.* Введение в текстологию традиционных культур. М., 1999.
65. *Мечковская Н. Б.* Язык и религия / Н. Б. Мечковская. М., 1998.
66. Мифы Бацькаўшчыны / уклад. Ул. Васілевіч. Мн., 1994.
67. Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. М., 1982.
68. Мифы и магия индоевропейцев. М., 1994–2000. Вып. 1–9.
69. *Ненадавец А. Н.* За смугою міфа / А. Н. Ненадавец. Мн., 1999.
70. *Николаева Н. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии / Н. А. Николаева, В. А. Сафронов. М., 1999.
71. *Нойманн Э.* Происхождение и развитие сознания: пер. с нем. / Э. Нойманн. М., 1998.
72. *Петухов Ю. Д.* Дорогами богов: этногенез и мифогенез индоевропейцев / Ю. Д. Петухов. М., 1998.
73. *Потебня А. А.* Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. М., 1976.
74. *Пропп В. Я.* Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. Л., 1986.
75. *Пропп В. Я.* Поэтика фольклора / В. Я. Пропп. М., 1998.
76. *Пропп В. Я.* Русская сказка / В. Я. Пропп. М., 2000.
77. Русские веды. М., 1992.
78. Русский космизм. Антология философской мысли. М., 1993.
79. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. М., 1981.
80. *Рыбаков Б. А.* Язычество древней Руси / Б. А. Рыбаков. М., 2001.
81. *Сержпудоўскі А. К.* Прымкі і забавоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. Мн., 1987.
82. Славянская мифология: энциклопедический словарь. М., 1995.
83. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. М., 1995–1999. Т. 1–2.
84. *Соболев А. Н.* Мифология славян. Загробный мир по древнерусским представлениям / А. Н. Соболев. СПб., 1999.

85. Соколова В. К. Весенне-летние обряды русских, украинцев и белорусов / В. К. Соколова. М., 1979.
86. Соколова З. П. Животные в религиях / З. П. Соколова. СПб., 1998.
87. Супрун А. Е. Введение в славянскую филологию / А. Е. Супрун. Мн., 1989.
88. Сысоў У. М. З крыніц спрадвечных / У. М. Сысоў. Мн., 1997.
89. Тайлор Э. Б. Первобытная культура: пер. с англ. / Э. Б. Тайлор. М., 1989.
90. Тахо-Годи А. А. Греческая мифология / А. А. Тахо-Годи. М., 1989.
91. Телегин С. М. Философия мифа: введение в метод мифореставрации / С. М. Телегин. М., 1994.
92. Торчинов Е. А. Религии мира / Е. А. Торчинов. СПб., 1998.
93. Шеллинг В. Ф. Философия искусства / В. Ф. Шеллинг. М., 1966.
94. Шуклин В. Мифы русского народа / В. Шуклин. Екатеринбург, 1995.
95. Элиаде М. Космос и история: пер. с англ. / М. Элиаде. М., 1987.
96. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии: пер. с англ. / М. Элиаде. М., 1996.
97. Элиаде М. Аспекты мифа: пер. с англ. / М. Элиаде. М., 2000.
98. Шамякіна Т. І. Міфалогія Беларусі / Т. І. Шамякіна. Мн., 2000.
99. Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. Мн., 2001.
100. Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія / Т. І. Шамякіна. Мн., 2001.
101. Юдин А. В. Русская народная духовная культура / А. В. Юдин. М., 1999.
102. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К. Г. Юнг. Киев, 1996.
103. Юнг К. Г. Алхимия снов / К. Г. Юнг. СПб., 1997.

ЗМЕСТ

МЕТАДЫЧНЫЯ РЕКАМЕНДАЦЫІ ДА КУРСА ЛЕКЦЫЙ	3
<i>Лекцыя 1. МІФАЛОГІЯ ЯК НАВУКА</i>	4
<i>Лекцыя 2. ПСІХАЛАГІЧНА-САЦЫЯЛЬНЫЯ ВЫТОКІ МІФАЛОГІІ, ЯЕ РАННЯЯ ФОРМА. ТАТЭМІЗМ</i>	11
<i>Лекцыя 3. АРХАІКА СЛАВЯНСКАЙ МІФАЛОГІІ. АНІМІЗМ</i>	20
<i>Лекцыя 4. МАГІЯ Ё СЛАВЯНСКАЙ КУЛЬТУРЫ</i>	29
<i>Лекцыя 5. КАСМАГОНІЯ. МІФАЛАГІЧНАЯ МАДЭЛЬ СВЕТУ</i>	38
<i>Лекцыя 6. МІФЫ ПРА СТВАРЭННЕ СВЕТУ. РОЗНЫЯ ВЕРСІІ СВЕТАБУДОВЫ</i>	46
<i>Лекцыя 7. САЛЯРНЫ КУЛЬТ СЛАВЯНСКАЙ МІФАЛОГІІ</i>	56
<i>Лекцыя 8. ЛУНАРНЫЯ МІФЫ</i>	71
<i>Лекцыя 9. АСТРАЛЬНЫЯ МІФЫ</i>	81
<i>Лекцыя 10. КАЛЯНДАРНЫЯ МІФЫ</i>	93
<i>Лекцыя 11. МІФІЧНЫЯ ПАКАЛЕННІ. МІФЫ ПРА СТВАРЭННЕ ЧАЛАВЕКА, РАС, НАРОДАЎ</i>	100
<i>Лекцыя 12. МІФЫ ПРА ПЕРШАПРОДКАЎ – КУЛЬТУРНЫХ ГЕРОЯЎ. ГЕРАІЧНЫЯ МІФЫ І АБРАДЫ ПЕРАХОДУ</i>	106
<i>Лекцыя 13. СТРУКТУРА СВЕТУ Ё СЛАВЯН. ПРАПАНТЭОН І ПАНТЭОН</i>	115
<i>Лекцыя 14. МІФАЛАГІЧНЫЯ СІСТЭМЫ. МІФАЛОГІЯ ГРЭКАЎ, РЫМЛЯН, КЕЛЬТАЎ, ГЕРМАНЦАЎ І ІНШЫХ НАРОДАЎ ЕЎРОПЫ</i>	129
<i>Лекцыя 15. МІФАЛАГЕМА ДОМА Ё СЛАВЯНСКАЙ КУЛЬТУРЫ</i>	135
ЛІТАРАТУРА	151

Вучэбнае выданне

ШАМЯКІНА Таццяна Іванаўна

СЛАВЯНСКАЯ МІФАЛОГІЯ

КУРС ЛЕКЦЫЙ

для студэнтаў-філолагаў

спецыяльнасцей 1-21 05 01 Беларуская філалогія, 1-21 05 02 Руская філалогія

Рэдактар *І.Л. Качаткова*

Камп'ютэрная вёрстка *Н.М. Лазар*

Падпісана ў друк 31.10.2005. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.
Гарнітура “Times New Roman”. Друк трафарэтны. Ум. друк. арк. 12,0.
Ул.-выд. арк. 11,45. Тыраж 116 экз. Зак. № 94.

Дзяржаўная ўстанова адукацыі
“Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы”.

Лі № 02330/0133359 ад 29.06.2004 г.
220001, г. Мінск, вул. Маскоўская, 15.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка на рызографе РІВШ.
220001, г. Мінск, вул. Маскоўская, 15.

ISBN 985-6741-91-2

9 789856 741916

